

ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Г. КОРОЛЕНКА
Кафедра загального і слов'янського мовознавства та іноземних мов

Л.М.КОРНЄВА

ТЕОРІЯ МОВИ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

для студентів другого рівня вищої освіти, що навчаються за спеціальностями
014 Середня освіта та 035.041 Філологія

Полтава – 2019

Корнєва Л. М. Теорія мови : навчально-методичний посібник (для студентів другого рівня вищої освіти, що навчаються за спеціальностями 014 Середня освіта та 035.041 Філологія). – Полтава : ПНПУ, 2019. – 86 с.

Посібник містить матеріали з курсу «Теорія мови» для підготовки студентів до практичних занять та самостійного опрацювання окремих тем. У ньому подаються плани занять, методичні рекомендації з коротким викладом теоретичних положень та вказівками щодо виконання завдань, наводиться навчально-тематичний план дисципліни, критерії оцінювання навчальних досягнень студентів, список літератури з курсу, зразки тестів за темами.

Призначений для студентів, що навчаються за другим (магістерським) рівнем вищої освіти зі спеціальностей 014 Середня освіта та 035.041 Філологія.

Рецензенти:

Баландіна Н. Ф. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка.

Лебеденко С. О. – кандидат філологічних наук, доцент Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Друкується за ухвалою вченої ради Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (протокол № 13 від 18 червня 2019 року).

ВСТУП

У сучасному суспільстві в умовах постійного оновлення наукового знання й підвищення вимог до спеціалістів усе більшого значення набувають професійно-особистісні якості та здібності випускників вищих навчальних закладів. При підготовці спеціалістів-лінгвістів теоретичні мовознавчі дисципліни покликані забезпечити формування високого рівня теоретичного мислення, оволодіння системою уявлень про зв'язки мови з позамовною дійсністю (історією, культурою тощо), вироблення умінь вирішувати проблеми міжкультурної та міжмовної комунікації, творчо використовувати теоретичні знання для практичного оволодіння мовою й вирішення професійних завдань.

«Теорія мови» – це завершальний, підсумковий курс, який систематизує знання, отримані магістрами протягом усіх років навчання в університеті. Його мета – забезпечити системне вивчення студентами теорії та методології мовознавства, ознайомити з важливими напрямками, ідеями, проблемами сучасного мовознавства, з методологією наукового дослідження мови.

Основні завдання курсу «Теорія мови»: 1) знайомство з мовознавством як наукою; 2) розкриття природи мови, її суті як особливої знакової системи; 3) показ системності й багатоярусної структури мови; 4) розкриття складного характеру взаємозв'язків між мовою й мисленням; 5) висвітлення складних процесів історичного розвитку мови, ознайомлення студентів із зовнішніми та внутрішніми законами розвитку мови; 6) розкриття соціальної природи мови, її зв'язків з суспільством; 7) ознайомлення студентів з різноманітними методами й методиками мовознавства.

Курс являє собою органічну частину науки про природну людську мову, але пропонує інший, філософсько-лінгвістичний аспект знання, необхідний на кінцевому етапі навчання. «Теорія мови» складається з таких основних розділів: власне теорії мови й методів її дослідження. Кожен з них має свої завдання і спрямований на поглиблене вивчення загальної теорії лінгвістики як базового методологічного курсу в системі філологічної освіти. Розділ з теорії мови передбачає опанування загальних знань із тем «Мова як система», «Мова й мислення», «Мова й суспільство» та ін. Зазначені теми потребують висвітлення проблематики, орієнтованої на традиційні та новітні досягнення лінгвістики. самостійної роботи студентів для опанування їх.

Особливі вимоги до розділу «Методи лінгвістичних досліджень», який передбачає не тільки знання теоретичного матеріалу, але і практичне оволодіння студентами основними методами та прийомами мовного аналізу, впровадження отриманих знань у власні дослідницькі наукові проекти.

Курс теорії мови органічно пов'язаний з іншими навчальними дисциплінами та науковими галузями. Серед них: цикли лінгвістичних дисциплін, які вивчали студенти протягом навчання, а також літературознавство, історія, філософія, логіка, когнітологія, етнологія, психологія, соціологія, теорія мовної комунікації, почасти – фізика, інформатика, біологія та інші галузі, які відкривають можливості пізнання загального устрою реальності та свідомості.

У результаті вивчення дисципліни магістр повинен: 1. розрізнити дослідницькі парадигми: порівняльно-історичну, структуралістську, функціональну, когнітивну, комунікативно-прагматичну; 2. оперувати базовою термінологією курсу, доцільно і правильно використовувати її в професійній діяльності; 3. демонструвати вміння аналізувати багатоякісну природу мови, її функційний потенціал, особливості розвитку, застосовуючи дотичні знання із суміжних дисциплін – філософії, логіки, соціології, психології, математики тощо; 4. характеризувати мову як знакову систему, її рівневий характер, відношення між одиницями; 5. узагальнювати знання про мову як універсальну здатність людини та застосовувати їх при вивченні конкретної мови; 6. застосовувати методологічні принципи й методичний інструментарій при аналізі мови в цілому й мовних одиниць та категорій зокрема з певною дослідницькою метою; 7. володіти ефективними тактиками і стратегіями при поширенні знань з теорії мови в науковій і професійній діяльності.

Навчальна програма, плани практичних занять та інше методичне забезпечення дисципліни призначені для студентів-магістрів, які вже прослухали основні лінгвістичні дисципліни й підготовлені до загальнотеоретичних узагальнень, розширення лінгвістичного кругозору, самостійних наукових висновків. Основний матеріал курсу дібрано й подано згідно з принципами системності та наступності освіти і спрямовано на забезпечення поставленої мети та завдань.

Плани практичних занять містять теоретичні питання, завдання та перелік літератури до теми. Методичні рекомендації допоможуть зорієнтуватися в основних положеннях аналізованих лінгвістичних проблем. Практичні завдання (вправи, таблиці, схеми, підбір ілюстративного матеріалу тощо) передбачають попереднє знайомство не тільки з поняттями теорії мови, але й актуалізацію знань з інших лінгвістичних дисциплін (українська мова, іноземні мови, вступ до мовознавства, психологія, філософія). Деякі з завдань виконуються усно (порівняння визначень понять та окремих положень і коментарі до них; виокремлення прикметних особливостей мовного явища чи поняття та ін.).

До осібних тем пропонується підготувати повідомлення, які пов'язані з актуальними чи проблемними питаннями лінгвістики. У методичних рекомендаціях зазначаються головні аспекти проблеми та послідовність їх висвітлення. Доповідач може викласти власне бачення того чи того питання, обов'язково послуговуючись не тільки рекомендованою, але й самостійно підбраною літературою. Сам виступ в аудиторії повинен супроводжуватися презентацією, бути логічно побудованим і доказовим, а його мовленнєве оформлення має відповідати нормам української літературної мови.

До плану кожного заняття додається список основних понять і термінів, які слід зафіксувати у словнику лінгвістичних термінів та вивчити. Питання для самоконтролю дозволяють перевірити засвоєння основних положень теми.

Мета й завдання самостійної роботи – самостійне вивчення окремих блоків програми, систематизація, поглиблення, узагальнення, закріплення і практичне застосування знань студента з навчального курсу. Вона складається з: а) виконання самостійних завдань до аудиторних практичних занять: підготовка до практичних занять; виконання домашніх завдань і вправ; підготовка до контрольних робіт та інших форм поточного контролю знань; б) виконання завдань до виокремлених тем самостійної роботи: практичні та теоретичні завдання.

Теми самостійних робіт входять до змістових модулів. Їхні плани мають структуру, схожу з планами практичних занять (питання для опрацювання теми, перелік понять і термінів, завдання, список літератури, методичні рекомендації, питання для самоконтролю).

Література з курсу дозволяє ознайомитися з методикою сучасних лінгвістичних досліджень в межах вітчизняних і зарубіжних лінгвістичних шкіл та напрямів. Такий підхід зумовлено потребою розширення й поглиблення лінгвістичної компетенції, формування цілісної концептуальної системи і функціонального термінологічного апарату.

Важливе місце при засвоєнні теорії мовознавства посідає робота з лінгвістичними першоджерелами: читання праць видатних лінгвістів, ознайомлення з вітчизняними та закордонними періодичними науковими виданнями з фаху. Запропонований у програмі список навчальної та наукової літератури з теорії мови, звичайно, є неповним, але в ньому вказано найвагоміші праці, які допоможуть зорієнтуватися в бібліографічній палітрі, якою багате вітчизняне і зарубіжне мовознавство. Крім того, необхідно правильно й точно вміти застосовувати теоретичні знання і навички роботи з конкретним лінгвістичним матеріалом, використовувати адекватні методи його вичленювання, систематизації та аналізу.

Грунтовне засвоєння курсу допоможе майбутнім викладачам та перекладачам самовдосконалюватися в мовознавчій освіті, свідомо орієнтуватися у своєму предметі, розуміти зміни теоретичних положень і підходів до вивчення мови, перебудов у навчальних програмах, вміти правильно оцінити нові досягнення в науці, а також ефективно організувати методику навчального процесу.

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН КУРСУ «ТЕОРІЯ МОВИ»

Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Характеристика навчальної дисципліни	
	Денна форма навчання	Заочна форма навчання
Кількість кредитів ЄКТС – 4	Обов'язкова	
	Рік підготовки: 1-й	
Загальна кількість годин –120	Семестр 1-й	
Кількість змістових модулів (за умов поділу) – 2	Лекції	
	<i>18 год.</i>	<i>8 год.</i>
	Семінарські заняття	
	<i>год.</i>	<i>год.</i>
Самостійна робота – 90 год.	Практичні заняття	
	<i>12 год.</i>	<i>4 год.</i>
	Лабораторні заняття	
	<i>год.</i>	<i>год.</i>
	Самостійна робота	
	<i>90 год.</i>	<i>108 год.</i>
	Вид підсумкового контролю: екзамен	
Мова навчання	Українська	

Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль № 1. Суть і природа мови

Тема 1. Вступ. Багатоаспектна природа мови

Теорія мови як наука і навчальна дисципліна. Мета, завдання, структура курсу. Проблематика загального мовознавства. Місце мовознавства серед інших наук. Суміжні (інтердисциплінарні) з лінгвістикою галузі наукового знання: математична, інженерна, прикладна, комп'ютерна лінгвістика; біолінгвістика, етнолінгвістика, лінгвокультурологія, соціолінгвістика, психолінгвістика та ін. Значення загального мовознавства у філологічній підготовці студентів.

Походження мови як одна з фундаментальних проблем лінгвістики. Легенди й міфи про походження мови. Античні теорії. Мова – продукт людської природи. Соціальні теорії походження мови. Яфетична теорія. Матеріалістична теорія.

«Біологічна» теорія природи й суті мови. Психологічний підхід до суті мови. Мова як суспільне явище. Багатоаспектна природа мови.

Тема 2. Мова й суспільство

Мова як суспільне явище. Залежність розвитку мови від розвитку і стану суспільства. Роль суспільства у створенні і формуванні мови. Основні та суміжні функції мови та мовленнєвої діяльності.

Форми існування мови. Провідні принципи виділення форм існування мови. Літературна мова. Народно-розмовна мова. Койне. Просторіччя. Територіальні діалекти. Соціальні діалекти.

Мова й мовлення. Розробка проблеми мова й мовлення. Концепція мови, мовлення та мовленнєвої діяльності Ф. де Соссюра. Сучасні погляди на співвідношення мови й мовлення.

Мова й суспільство. Соціолінгвістика як наука. Проблематика сучасної соціолінгвістики. Мовна ситуація й мовна політика як методологічні поняття соціолінгвістики. Поняття мовної ситуації. Основні геополітичні ситуації. Поняття мовної політики: основне завдання мовної політики; мовна політика як складник внутрішньої політики держави; основні ознаки мовної політики; залежність мовної політики від політичної системи держави.

Мова як історична категорія. Проблема мовних змін у сучасній лінгвістиці. Синхронія й діахронія в лінгвістиці. Зовнішні та внутрішні чинники мовних змін. Темпи мовних змін. Основні закони розвитку мови: закон еволюційного розвитку, закон аналогії, закон нерівномірного розвитку мовних підсистем. Тенденції мовного розвитку в майбутньому.

Узаємодія мов. Узаємодія мов як чинник мовних змін. Види взаємодії. Білінгвізм. Типи двомовності. Диглосія. Субстрат, суперстрат, адстрат, інстрат. Проблема так званих мішаних мов.

Тема 3. Класифікація мов

Основні класифікації мов. Морфологічна класифікація. Мови синтетичної та аналітичної будови. Генеалогічна класифікація. Глобалізація і зникнення мов.

Змістовий модуль № 2. Мова як система

Тема 1. Системна організація мови

Система і структура мови. Системний підхід в науці про мову. Поняття про систему і структуру мови. Види структурних відношень між мовними одиницями. Мовні підсистеми (рівні, яруси). Теорія ізоморфізму та ієрархії рівнів мови.

Мова як знакова система. Поняття про знак і семіотику як науку. Структура знака. Основні проблеми семіотики. Типологія знаків. Особливості мови як знакової системи. Класифікація мовних знаків. Мова та невербальні засоби спілкування. Паралінгвістика й паракінесика.

Мовна норма. Норма як лінгвістичне поняття. Про співвідношення понять *структура* – *норма* – *узус*. Норма літературної мови. Ознаки літературної норми: стабільність і варіантність нормативних реалізацій; диференційованість нормативних реалізацій; свідомо кодифікація літературних норм.

Тема 2. Мова й мислення

Основні проблеми зв'язку мови й мислення. Менталінгвістика як науковий напрям. Багатокомпонентність мислення й багатофункціональність мови. Узаємозв'язок мови й мислення в системі мовних значень. Визначення концепту, фрейма, лінгвістичного стереотипу та їхня роль у формуванні мовних картин світу і мовній компетенції мовців. Гіпотеза лінгвальної відносності Сепіра-Уорфа та проблема мовних картин світу в сучасній лінгвістиці. Проблематика етнолінгвістики.

Тема 3. Методи лінгвістичного дослідження

Поняття лінгвістичного методу, методології й методики. Огляд традиційних і сучасних лінгвістичних методів. Вихідні прийоми наукового аналізу мовного матеріалу. Описовий метод. Основні етапи описового методу. Порівняльно-історичний метод. Етапи використання порівняльно-історичного методу. Зіставний метод. Мовні універсалії. Структурний метод та його методики: дистрибутивна, безпосередніх складників, трансформаційна, компонентного аналізу. Сучасні методи дослідження мови: соціолінгвістичний, психолінгвістичний, математичний тощо.

Запропонована Програма є авторською концепцією інтепретації у принципі стандартних тем і питань загальної лінгвістики, що з точки зору філософської теорії і сьогодення прагне до зміни власної парадигми.

Структура навчальної дисципліни

Назви тем	Кількість годин							
	Денна форма навчання				Заочна форма навчання			
	Усього	Лекції	ПЗ	СР	Усього	Лекції	ПЗ	СР
Змістовий модуль 1. Суть і природа мови								
Тема 1. Вступ. Багатоаспектна природа мови	11	2	2	7	15	2		13
Тема 2. Мова й суспільство	25	6	4	15	32	2	2	28
Тема 3. Класифікація мов	8			8				8
Разом за модуль	44	8	6	30		4	2	49
Змістовий модуль 2. Мова як система								
Тема 1. Системна організація мови	20	8	4	8	26	2	2	22
Тема 2. Мова й мислення	19	2	2	15	32	2		30
Тема 3. Методи лінгвістичного дослідження	7			7	7			7
Разом за модуль	46	10	6	30	65	4	2	59
Підготовка до екзамену				30				
Усього годин	120	18	12	90	120	8	4	108

ПЛАН ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ТА САМОСТІЙНИХ РОБІТ

СТАЦІОНАР

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ № 1. СУТЬ І ПРИРОДА МОВИ

Практичне заняття № 1

Тема: БАГАТОПЛАНОВА ПРИРОДА МОВИ

Мета заняття – з'ясувати суть, мету, предмет і об'єкт загального мовознавства, його зв'язок з іншими науками; схарактеризувати багатоаспектність природи мови; обґрунтувати взаємозв'язок мови й суспільства; ознайомитися з основними поняттями соціолінгвістики.

План

1. Мовознавство як наука. Зв'язок мовознавства з гуманітарними та природничими науками.
2. Мова як багатоаспектне явище.
3. Природні і штучні мови. Мова та інші системи комунікації.
4. Мова й суспільство. Функції мови.
5. Мовна ситуація й мовна політика.
6. Правовий статус мов. Поняття державної, офіційної, титульної мови та мови національних меншин. Міжнародні, світові та міжнаціональні мови.

Основні поняття й терміни

Мовознавство, загальне конкретне, теоретичне, прикладне мовознавство, теорія мови, гуманітарні науки, мова, фузей, тезей, суспільна свідомість, суспільне явище, комунікація, невербальна комунікація, етнос, народність, нація, мовна самосвідомість (самоідентифікація), комунікативна функція, когнітивна функція, емотивна функція, метамовна функція, соціолінгвістика, міжнародні, світові та міжнаціональні мови.

Завдання

1. Опрацювати матеріал самостійної роботи № 2, підготуватися до написання тестів за темою роботи.
2. Укласти в зошитах схему «Зв'язок мовознавства з гуманітарними та природничими науками». Уміти пояснювати, у чому цей зв'язок виявляється (усно).
3. Підібрати й записати два визначення мови, що належать відомим мовознавцям. Усно визначити, чим вони відрізняються та чи є повними.
4. Навести приклади штучних мов. Описати коротко одну з них (письмово).
5. Двом студента у групі підготувати повідомлення «Мовна ситуація та національно-мовна політика в Україні» (6-8 хв.).
6. Прочитати тексти. Прокоментувати, які функції мови проявляються в них більшою мірою (завдання виконується усно).

А)

- Гончарі (вивіска на залізничній станції);
- Переоблік (табличка на дверях магазину);
- Здрастуйте, мене звать Микола;
- Рівносторонній прямокутник називається квадратом;
- – Я в середу не прийду на тренування, не зможу. – Треба, Федю, треба;
- По-українськи це теж називається “принтер”;
- Щоб ти провалився, п'яничко проклятий;
- Я изучил науку расставанья В простоволосых жалобах ночных

(О. Мандельштам).

Б) «Усі мови світу можна поділити на групи за певними принципами, що покладені в основу класифікації. Так, вони можуть бути систематизовані за територіальною чи географічною, ареальною ознакою (наприклад, мови Африки, Австралії, Європи); залежно від функцій, які вони виконують у суспільстві (наприклад, латинська мова в римсько-католицькій церкві, церковнослов'янська – в греко-православній, арабська – в ісламі); за їх поширеністю тощо». (Бевзенко С. П. *Вступ до мовознавства: Короткий нарис : навч. посіб.* – К., 2006.)

В) Які мовні функції не «спрацьовують» у цьому випадку?

– А ось якщо підійде до тебе людина й запитає: «Парле ву франсе?» – ти що подумаєш?

– Нічого не подумаю, візьму й трісну її по довбешці.

(М. Твен «Пригоди Гекльберрі Фінна»)

Г) Змодельовати ситуацію, коли відбувається реалізація в мові та мовленні таких функцій: комунікативної, когнітивної, акумулятивної, фактичної, метамовної, експресивної, магичної, естетичної.

7. Записати три приклади (історичні факти) найбільш результативного свідомого впливу суспільства на розвиток мови (рідної або будь-якої).

8. Прочитати судження Б. де Куртене. Чи погоджуєтесь ви з ним? (*усно*).

«В области национальности без субъективного сознательного самоопределения каждого лица в отдельности никто не имеет права причислять его туда или сюда. [...] При сознательном отношении к вопросу о национальности и о других культурных группировках можно свободно принадлежать не только к одной такой культурной группе, но даже к нескольким разнообразным культурным группам или же не принадлежать ни к одной из них. Другими словами: вполне возможна сознательная [...] принадлежность к двум и более национальностям или же полная безнациональность, точнее, вненациональность, наподобие безвероисповедности, или вневероисповедности» (Бодуэн де Куртене И.А. Национальный и территориальный признак в автономии. ÷ СПб., 1913. ÷ С. 20-21).

Література

а) основна:

1. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – С. 156-183.
2. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. – К. : Вища школа, 1988. – С. 21-78, 256-319.
3. Білецький А. О. Про мову і мовознавство / А. О. Білецький – К. : АртЕк, 1996. – С.110-116, 131-133, 166-171.
4. Березин Ф. М. Общее языкознание / Ф. М. Березин, Б. Н. Головин – М. : Просвещение, 1979. – С. 267-271, 419-596.
5. Кодухов В. И. Общее языкознание / В. И. Кодухов. – Москва : Высшая школа, 1974. – С. 6-47, 117-128. 188-191.

б) додаткова:

1. Кобилянський Б. В. Короткий огляд історії мовознавства / Б. В. Кобилянський. – К. : Радянська школа, 1964. – С.3-19, 56-71, 106-123.
2. Рождественский Ю. В. Лекции по общему языкознанию / Ю. В. Рождественский. – М.: Высшая школа, 1990. – С.36-62.
3. Мельничук О. С. Мова як суспільне явище і як предмет сучасного мовознавства / О. С. Мельничук // Мовознавство. – 1997. – №2-3. – С. 3-19.
4. Пархонюк Л. До проблеми сутності мови: деякі міркування й роздуми / Пархонюк Л. // Дивослово. – 1996. – № 11. – С. 15 – 17.
5. Іванишин В. Мова і нація / В. Іванишин, Я. Радевич,-Винницький. – Дрогобич : Відродження, 1994. – 218 с.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2008. – 712 с.

7. Звегинцев В. А. К вопросу о природе языка / В. А. Звегинцев // Вопр. философии. – 1979. – № 11. – С.66-78.

8. Русанівський В. М. Прогностичні функції соціолінгвістики / В. М. Русанівський // Мовознавство. – 1989. – №1.

Методичні рекомендації

Розглядаючи перше питання, слід дати визначення мовознавства, визначити його об'єкт, предмет, основну проблематику та назвати методи досліджень. Окремо зазначити розділи загального мовознавства та коло питань, які вони розглядають. Характеризуючи місце мовознавства серед інших наук, необхідно: 1. визначити його зв'язки з гуманітарними науками (філософією, логікою, психологією, історією, етнографією, літературознавством – обов'язково) та природничими (біологією, анатомією, фізіологією, медициною, географією, семіотикою, фізикою, математикою, кібернетикою). Ці зв'язки потрібно відобразити схематично та усно проілюструвати прикладами; 2. знати науки, що виникли на межі мовознавства та інших дисциплін (психолінгвістика, соціолінгвістика, етнолінгвістика, менталінгвістика, лінгвогеографія, кібернетична лінгвістика).

Підготовка інших питань вимагає актуалізації знань з історії лінгвістичних учень та вступу до мовознавства, опрацювання основної й додаткової літератури.

Питання про багатоаспектну природу мови передбачає систематизацію поглядів науковців на суть мови, починаючи з часів античності: дискусія про природу назв; погляди мовознавців доби Середньовіччя та Відродження; різні підходи до вирішення зазначеної проблеми в XIX-XX ст. Зверніть увагу на те, що проблема сутності мови тісно пов'язана з проблемою походження мови. Згадайте сутність основних теорій природи мови: біологічної, психологічної та соціальної. Біологічна теорія розуміє мову як природжене явище. Особливо популярною вона була в XVII-XVIII ст., коли розвивалися природничі науки та філософія натуралізму. Теоретиком цього напрямку був Август Шлейхер, тому слід згадати його концепцію природи й сутності мови. Психологічний підхід сформувався в XIX-XX ст. і зреалізовувався у двох напрямках (соціально-психологічний – В. Гумбольдт, Г. Штейнталь, О. Потебня; індивідуально-психологічний – молодограматика). Ви повинні усвідомити особливості різних підходів до вирішення проблеми сутності мови, знати факти, що підтверджують ці теорії та спростовують їх.

Окремого розгляду потребує питання про соціальну природу мови. Його варто опрацьовувати частинами: 1) сутність соціальної теорії, історія питання (Демокрит, Д. Дідро, Ж.-Ж. Руссо, Г. Лейбніц, Я. Грімм, П. Лафарг, А. Мейє, Ж. Вандрієс, Ф. Соссюр, Ш. Баллі); вульгарно-соціологічна теорія М. Марра; 2) сучасне розуміння багатоаспектної природи мови; ознаки, які співвідносять її з біологічними і психологічними явищами. Доведіть, що мова, будучи соціальною за своєю природою, є багатоаспектним явищем. Умійте пояснювати, чим мова відрізняється від інших суспільних явищ.

Характеризуючи штучні мови (чия фонологія, граматики та/або словниковий запас були цілеспрямовано створені особою чи групою осіб), визначте їх зв'язок з природними мовами та відмінність від них. Ознайомтеся з різновидами штучних мов (мови програмування й комп'ютерні мови; інформаційні мови; формалізовані мови науки; мови неіснуючих народів; міжнародні допоміжні мови тощо). Схарактеризуйте одну із штучних мов за власним вибором.

Відповідаючи на питання «Мова та інші системи комунікації», зосередьтеся перш за все на невербальних засобах спілкування. Ви повинні знати їх різновиди та функції, що виконують несловесні засоби у процесі комунікації.

Розгляд проблеми «Мова й суспільство» потребує висвітлення таких конкретних питань: відмінність мови від інших суспільних явищ; зв'язок мови з історією суспільства, з соціальними спільнотами людей – етнічною групою, народністю та нацією; форми впливу суспільства на мову; функції мови в суспільстві. Необхідно знати основні та похідні функції мови, розібратися, як вони виявляються в текстах чи живому мовленні. Засвоєння цього

матеріалу допоможе у виконанні шостого завдання. Зверніть також увагу на визначення соціолінгвістики та на головні вектори її досліджень.

Щоб дати відповідь на п'яте питання, слід опрацювати матеріал самостійної роботи № 2 (див. *методичні рекомендації*).

Сьоме завдання теж передбачає звернення до теми зазначеної самостійної роботи, а саме до основних напрямків мовної політики. Зверніть увагу, що в завданні йдеться про найбільш результативні приклади фактів мовної політики.

Студенти, що готують повідомлення «Мовна ситуація та національно-мовна політика в Україні», мають: а) схарактеризувати за різними критеріями сучасну мовну ситуацію в нашій державі: кількість мов, їхні якісні ознаки; наявність мовних доміант, кількість їхніх носіїв, кількість комунікативних сфер застосування цих мов, розгалуженість форм існування мов, їхнє функціональне навантаження і т. ін.; б) зробити висновок про те, який вид мовної ситуації склався в сучасній Україні; в) розказати про мовну політику держави.

Правовий статус мов – це поняття, якими оперує мовна політика. Ознайомтеся з тлумаченням термінів «державна офіційна, титульна мови та мова національних меншин», «міжнародна, світова та міжнаціональна мови». Умійте тлумачити відмінності між ними та наводити приклади мов, що мають той чи той статус.

Студенти повинні знати: визначення основних термінів за темою заняття; теорії природи мови; специфіку природної мови в порівнянні зі штучними мовами та несловесними засобами спілкування; функції мови в суспільстві; суспільні чинники, що впливають на розвиток мови.

Студенти повинні вміти: встановлювати зв'язок мовознавства з іншими науками; доводити багатоаспектність природи мови; визначати функції мови в текстах; на конкретних прикладах демонструвати зв'язок мови з суспільством, етносом та його культурою; характеризувати мовну ситуацію та мовну політику держави.

Запитання для самоперевірки

1. Дайте визначення мовознавства, назвіть його розділи.
2. Сформулюйте проблематику теорії мови.
3. Схарактеризуйте зв'язок мовознавства з іншими науками. Назвіть суміжні з лінгвістикою галузі наукового знання.
4. Поняття «філолог» та «мовознавець» означають одне й те саме? Аргументуйте відповідь.
5. Дайте визначення мови. Які є ще форми комунікації?
6. Які погляди на природу мови відомі в науці? Розкажіть про них.
7. Розкажіть, у чому виявляється суспільна природа мови.
8. Доведіть, що мова – явище багатоаспектне.
9. Що таке штучні мови? Яка сфера їх використання?
10. Яке значення мають невербальні засоби у процесі спілкування?
11. Чим відрізняється мова від інших суспільних явищ?
12. Назвіть основні та похідні функції мови. Схарактеризуйте їх.
13. Що є спільного для всіх функцій мови?
14. Чи виявляються функції мови постійно у процесі її використання?
15. Розкажіть про зв'язок розвитку і функціонування мови з історією суспільства.
16. Які суспільні чинники впливають на розвиток мови?
17. Поясніть специфіку проблематики соціолінгвістики, етнолінгвістики та лінгвокультурології.
18. Дайте визначення понять «мовна ситуація» та «мовна політика».
19. Схарактеризуйте мовну ситуацію в Україні та мовну політику держави.
20. Назвіть, які існують правові статуси мов.

Тема: **МОВА ЯК ІСТОРИЧНА КАТЕГОРІЯ. УЗАЄМОДІЯ МОВ**

Мета заняття: схарактеризувати поняття статичної й динамічної, синхронної та діахронної; розмежувати та розглянути зовнішні і внутрішні причини мовних змін; з'ясувати питання темпів мовних змін та прогресу в розвитку мов; ознайомитися з гіпотезами про розвиток мов в майбутньому.

План

1. Мова як явище, що історично розвивається. Статика й динаміка, синхронія та діахронія.
2. Зовнішні чинники мовних змін. Взаємодія мов як чинник мовних змін. Види взаємодії.
3. Внутрішні чинники мовних змін.
4. Мовний закон і мовна тенденція. Загальні та конкретні мовні закони.
5. Темпи мовних змін. Проблеми скачка і прогресу в розвитку мов.
6. Питання про перспективи розвитку мов в майбутньому.

Основні поняття й терміни

Статика, динаміка, синхронія, діахронія, конвергенція, дивергенція, національна мова, зовнішні та внутрішні чинники мовних змін, субстрат, суперстрат, адстрат, інстрат, перстрат, піджин, креольська мова, закон еволюційного розвитку, закон аналогії, закон нерівномірного розвитку мовних підсистем, абсолютний прогрес, відносний прогрес.

Завдання

1. Навести приклади піджини та креольських мов (письмово).
2. Письмово визначити, дією яких законів чи антиномій мовного розвитку можна пояснити появу у мовленні таких замінів (див. зразок виконання):
 - а) залікова книжка → *заліковка*; гречана крупа → *гречка*; оборонна промисловість – *оборонка*;
 - б) метро → *в метрі*; не було двохсот сторінок → *не було двісті сторінок*; п'ять кілограмів → *п'ять кілограм*; верба → *вЕрба*;
 - в) лікарі → *люди в білих халатах*; цукор → *солодка смерть*;
 - г) хлопець → *кадр*; накричати → *наїхати*.
3. Підготувати повідомлення на четверте і п'яте запитання плану (кожне повідомлення на 5-7 хв. готують по двоє студентів).
4. На матеріалі курсу історії української (російської) чи англійської (німецької, французької) літературної мов покажіть розвиток цих мов. Якими є тенденції цього розвитку? (усно).
5. Підготуватися до написання тестів за темою самостійної роботи № 3.

Література

а) основна:

1. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – С. 156-206.
2. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. – К. : Вища школа, 1988. – С. 21-78, 251-319.
3. Білецький А. О. Про мову і мовознавство / А. О. Білецький. – К. : АртЕк, 1996. – С. 11-18, 110-116, 131-139, 166-170.
4. Березин Ф. М. Общее языкознание / Ф. М. Березин, Б. Н. Головин – М. : Просвещение, 1979. – С. 240-263, 419-596.
5. Кодухов В. И. Общее языкознание / В. И. Кодухов. – Москва : Высшая школа, 1974. – С. 117-128, 185-201.

б) додаткова:

1. Рождественский Ю. В. Лекции по общему языкознанию / Ю. В. Рождественский. – М.: Высшая школа, 1990. – С. 36- 62, 247-266.
2. Іванишин В. Мова і нація / В. Іванишин, Я. Радевич,-Винницький. – Дрогобич : Відродження, 1994. – С.112-166.
3. Будагов Р. А. Что такое развитие и совершенствование языка? / Р. А. Будагов. – М. : Наука, 1977. – 264 с.
4. Вайнрайх У. Языковые контакты / У. Вайнрайх – К. : Вища школа, 1997. – 261 с.
5. Дюпрон А. Язык и история / А. Дюпрон. –М. : ИВИ РАН, 1970. – 85 с.
6. Жлуктенко Ю. О. Мовні контакти / Ю. О. Жлуктенко. – К. : Вища школа, 1966. – 232 с.
7. Журавлев В. К. Внешние и внутренние факторы языковой эволюции / В. К. Журавлев. – М. : Индрик, 1982. – 336 с.
8. Кубрякова Е. С. О понятиях синхронии и диахронии / Е. С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1968. – №3.
9. Дьячков М. В. Специфика процессов пиджинизации и креолизации языков / М. В. Дьячков // Вопросы языкознания. – 1988. – № 5.
10. Щека Ю. В. Гипотеза о возможных этапах языковой эволюции / Ю. В. Щека // Вопросы языкознания. – 1994. – № 1.

Методичні рекомендації

Мова функціонує в суспільстві й розвивається разом з ним, тобто пристосовується до нових суспільно-історичних умов. Питання «Мова як явище, що історично розвивається» є досить широким. Перш за все з'ясуйте сутність понять «статика» та «динаміка» й похідних від них – «синхронія» та «діахронія». Потім поясніть, як відбуваються мовні зміни (варіантність та її переборення). Обов'язково усі теоретичні положення ілюструйте прикладами з рідної або іноземної мови. Подумайте, чому для існування мови потрібен баланс стійкого та змінного.

Мовні зміни завжди мають певні причини. Розглядаючи друге питання, згадайте соціальні чинники (зовнішні причини), які викликають зміни в мові, умійте наводити конкретні приклади таких змін як в українській, так і в іноземних мовах.

Мовні контакти є одним із найсильніших зовнішніх чинників розвитку мови. Вони зумовлюють не тільки запозичення на всіх рівнях мовної структури, а й конвергентний розвиток мов, утворення допоміжних спільних мов і навіть мовну асиміляцію. Розглядати питання про взаємодію мов слід у такій послідовності: поняття мовного контакту; типи мовних контактів; зміни, що зумовлюються контактуванням мов; конвергентний розвиток мов; поняття мовного союзу; пиджини та креольські мови.

Тривале та інтенсивне контактування мов може призвести до асиміляції однієї з мов, однак сліди витісненої мови можна знайти у мові-переможниці. Схарактеризуйте такі ареально-хронологічні моделі змішування мов: субстрат, суперстрат, адстрат, перстрат; усвідомте відмінності між ними, умійте наводити приклади субстратних, суперстратних й адстратних явищ у мовах.

Внутрішні причини мовних змін закладені в самій мові. Відповідаючи на третє питання, поясніть: 1) сутність терміна «антиномія» (протилежні начала мови, боротьба між якими призводить до змін); 2) сутність основних антиномій (протиставлень): норми й системи; плану вираження і плану змісту; мовця і слухача; інформаційної та експресивної функції мови; мови й мовлення (коду й тексту); 3) інші внутрішні чинники, що впливають на зміни в мові. Усвідомте, що усі названі антиномії є конкретним виявом загального закону розвитку ÷ суперечності між потребами спілкування й мовними можливостями. Засвоївши теоретичний матеріал, можна виконувати друге завдання (див. зразок).

Повідомлення «Мовний закон і мовна тенденція. Загальні та конкретні мовні закони» повинно містити таке: сутність понять «мовна тенденція» та «мовний закон» (найбільш поширена точка зору); коротка характеристика основних мовних тенденцій (тенденція до економії мовних засобів, тенденція до вираження різних значень різними формами, тенденція до вираження однакових чи близьких значень однією формою, тенденція до

обмеження складності мовних одиниць, тенденція до абстрагування мовних елементів та ін.); відмінність загальних законів від конкретних; загальні внутрішні закони розвитку, що єдині для всіх мов (закон еволюційного розвитку структури мови, закон нерівномірного розвитку різних ярусів мовної структури, закон змін за аналогією, закон компенсаційного розвитку, закон економії мовних засобів); приклади конкретних законів, що діють в рідній або іноземній мові.

Повідомлення «Темпи мовних змін. Проблеми скачка і прогресу в розвитку мов» має висвітлювати такі положення: чинники, які впливають на темпи змін; повільність і неодноразовість змін різних підсистем мови; сутність теорії скачка М. Марра та її критика; погляди мовознавців на розуміння прогресу; відмінність понять еволюція мови, розвиток мови та удосконалення мови; поняття про абсолютний та відносний прогрес.

Відповідь на шосте питання передбачає знайомство з трьома основними точками зору на перспективи розвитку мов в майбутньому: інтеграція мов, зміцнення й розвиток національних мов, формування зональних мов. Висловіть власну думку щодо тенденцій мовного розвитку.

Студенти повинні знати: особливості змін у мові; зовнішні та внутрішні причини мовних змін; історичні особливості розвитку мов; види мовних контактів та їх наслідки.

Студенти повинні вміти: визначати причини конкретних мовних змін, у тому числі й викликані контактуванням мов; характеризувати піджини та креольські мови; критично оцінювати ті чи ті теоретичні положення.

Зразок виконання другого завдання

Алфавіт → азбука, абетка. Причина появи синонімів – антиномія плану вираження і плану змісту.

Запитання для самоперевірки

1. Дайте визначення понять *статика*, *динаміка*, *синхронія*, *діахронія*.
2. Як І. О. Бодуен де Куртене визначав відмінність між процесами розвитку мови та історією мови?
3. Чому для існування мови потрібен баланс стійкого та змінного?
4. Схарактеризуйте зовнішні причини мовних змін.
5. Які вам відомі значні зміни в мові, що були викликані свідомим впливом суспільства?
6. Чому мовна політика є основним соціальним чинником розвитку мови?
7. Доведіть, що поява писемності, винайдення книгодрукування та поширення комп'ютерних технологій призвели до змін у мові.
8. Які мовні рівні піддаються свідомому впливові суспільства найбільше, а які – найменше?
9. Розкажіть про мовні контакти. Яких форм вони можуть набувати?
10. Які зміни в мові можуть бути спричинені контактуванням мов?
11. Схарактеризуйте явища субстрата, суперстрата, адстрата, інтерстрата, перстрата.
12. Що таке піджин та креольська мова? Чим вони відрізняються один від одного та від природної мови?
13. Назвіть антиномії розвитку мови і схарактеризуйте їх.
14. Які загальні внутрішні закони діють в мові? Наведіть приклади дії кожного з них.
15. Від чого залежать темпи мовних змін? Обґрунтуйте відповідь.
16. Які думки існують у мовознавстві щодо прогресу в розвитку мов?
17. Чому теорія М. Марра про скачок у розвитку мови піддавалася критиці?
18. Доведіть, що мові притаманний відносний прогрес.
19. У чому виявляється удосконалення мови?
20. Які, на думку науковців, перспективи розвитку мов у майбутньому?

**Тема: ФОРМИ ІСНУВАННЯ МОВИ.
КОНТРОЛЬНА РОБОТА**

Мета заняття: поглибити й уточнити знання про форми існування мови; розглянути взаємозв'язок мови й мовлення; схарактеризувати поняття мовленнєвої діяльності.

План

1. Форми існування мови і критерії їх виділення.
2. Літературна мова. Основні ознаки літературної мови.
3. Народно-розмовна мова, койне, просторіччя.
4. Територіальна диференціація. Діалект. Говір. Наріччя.
5. Соціальна диференціація мови.
6. Критерії розмежування мови й мовлення.
7. Мовленнєва діяльність, природа мовленнєвої діяльності. Мовленнєвий акт.

Основні поняття й терміни

Літературна мова, норма, пуризм, узус, функціональний стиль, народно-розмовна мова, койне, просторіччя, суржик, діалект, говір, наріччя, професійна мова, жаргон, арго.

Завдання

1. Пояснити специфіку термінотворення аналогів українського «літературна мова» в інших мовах: «стандартна мова», «писемна мова», «культурна мова», «спільна мова» (усно).
2. Навести по 2-3 приклади порушення літературної норми української мови (вимови, слововживання, вживання граматичних форм і синтаксичних конструкцій) (письмово). *Див. зразок виконання.*
3. Накреслити схему діалектів української мови (або іноземної, яку вивчаєте), коротко схарактеризувати особливості одного діалекту (письмово, див. методичні рекомендації).
4. Усно визначити, про які аспекти розмежування мови й мовлення йдеться у висловлюваннях Вільгельма Гумбольдта: 1. «Реальна мова виявляється тільки в мовленні. Тільки в мовленні індивіда мова набуває своєї остаточної визначеності»; 2. «...мова як маса всього витвореного мовленням не одне й те ж, що саме мовлення у вустах народу»; 3. «Для речень та мовлення мова встановлює тільки схеми регулювання, залишаючи їх індивідуальне оформлення на розсуд мовця»; 4. «в неупорядкованому хаосі слів і правил, який ми звичайно називаємо мовою, наявні тільки окремі елементи, відтворювані – й до того ж неповно – мовленнєвою діяльністю, щоб можна було пізнати суть живого мовлення і створити адекватну картину живої мови».
5. Укласти короткий конспект відповіді на сьоме питання плану (письмово).
6. Підготуватися до написання контрольної роботи за темами модуля.

Література

а)основна:

1. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – С. 181-207.
2. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. – К. : Вища школа, 1988. – С. 6-25, 41-69, 273-287.
3. Білецький А. О. Про мову і мовознавство / А. О. Білецький – К. : АртЕк, 1996. – С. 173-176.
4. Кодухов В. И. Общее языкознание / В. И. Кодухов. – Москва : Высшая школа, 1974. – С. 117-123, 171-185.

5. Общее языкознание: Формы существования, функции, история языка / отв.ред. Б. А.Серебрянников. – М. : Наука, 1972. – С. 419-596.

б)додаткова:

1. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль / М. М. Пилинський. – К. : Наукова думка. 1976. – 288 с.

2. Будагов Р. А. Литературные языки и литературные стили / Р. А. Будагов. – М. : Высшая школа, 1967. – 376 с.

3. Домашнев А. И. О границах литературного и национального языка / А. И. Домашнев // Вопр.языкознания. – 1978. - №2 – С. 3-13.

4. Филин Ф. П. Что такое литературный язык? / Ф. П. Филин // Вопр. языкознания. – 1979. – № 3. – С. 3-19.

5. Панфилов В. Э. Взаимоотношение языка и речи / В. Панфилов. – М. : Наука, 1971. – 232 с.

6. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность / А. А. Леонтьев. – М. : Просвещение, 1969. – 214 с.

7. Степанов Ю. С. Альтернативный мир, Дискурс, Факт и принцип Причинности / Ю. С. Степанов // Язык и наука конца XX века : сб. статей. – М. : Рос. гос. гуманитар. ун-т, 1995. – С. 35-73.

8. Калита А. А. Энергетика речи: Монография / А. А. Калита. – К. : Кафедра, 2016.

Методичні рекомендації

Форма існування мови – це одна з конкретних форм її структурної організації та функціонування в людському колективі. Форм прояву мовою свого соціального призначення – бути засобом спілкування – у мовах світу багато, що зумовлено історичними, культурними, суспільними та іншими чинниками. Але існують повторювані, найбільш типові форми мови, які виокремлюються за певними критеріями. Основними з них є: 1. спільність звукового ладу, граматичної будови (морфології, синтаксису) і значної частки словника; 2. певна системність і самостійність структури кожної з форм існування; 3. сфера використання; 4. відмінність у рівні досконалості, у комунікативних можливостях. Традиційно виділяють такі форми існування мови: 1) літературна мова; 2) народно-розмовна мова; 3) койне (наддіалектна спільність, інтердіалект); 4) просторіччя; 5) територіальні діалекти; 6) соціальні діалекти.

Опрацьовуючи друге питання, згадайте, що вам відомо про літературну мову з курсу української мови. Відповідь повинна містити таке: визначення літературної мови; ознаки літературної мови (обробленість, унормованість, стабільність, обов'язковість для всіх членів суспільства, стилістична диференційованість, універсальність, наявність усного й писемного різновидів) та їх характеристика. Зверніть увагу на певні відмінності в характері конкретних літературних мов (час і особливості формування, різні функції тощо). Подумайте, чи завжди літературна мова є формою вияву національної мови. Спробуйте пояснити специфіку терміноутворення аналогів українського «літературна мова» в інших мовах.

Народно-розмовну мову нерідко називають повсякденно-розмовною, що указує на переважну сферу її використання – щоденне життя, побут. Народно-розмовна форма протиставлена, з одного боку, літературній формі, а з іншого, – усім іншим формам існування мови. Розгляньте відмінності її від просторіччя, наведіть конкретні приклади, що ці відмінності демонструють. Характеризуючи койне, визначте його специфіку як засобу міждіалектного (інколи й міжнаціонального) спілкування, ознайомтеся з конкретними видами койне – лондонське, пекінське, київське тощо – та їх значенням в історії національної мови. Подумайте, чому українсько-російський суржик не можна віднести до койне.

Розглядаючи питання про територіальну диференціацію мови, розмежуйте поняття діалекту, говору та наріччя; укажіть їхні відмінності від літературної мови; схарактеризуйте взаємозв'язок літературної мови та діалектів. Пригадайте діалекти української мови та їх ознаки, ознайомтеся з діалектами іноземної мови, яку вивчаєте. Накресліть схему діалектів тої чи тої мови.

Характеризувати діалект слід за таким планом: мова та наявні в ній діалекти; діалект, що аналізується, та територія його поширення; 2-3 фонетичні, морфологічні та лексичні ознаки, якими відрізняється діалект від літературної мови. Для укладення схеми діалектів української мови скористайтеся енциклопедією «Українська мова» (електронним чи друкованим варіантом).

Соціальні діалекти відрізняються від територіальних як своїм функціонуванням, так і структурою. Це мова певної соціальної чи професійної групи, що є відгалуженням загальнонародної та має набір специфічних слів і висловів, які відображають спеціальні потреби та смаки цієї групи. Соціальні діалекти поділяють на професійні, жаргони (звичайні) й таємні (арго), зараз прийнято виокремлювати ще і сленг. Усвідомте відмінності між цими поняттями та причини соціальної диференціації мови.

Методичні рекомендації до шостого й сьомого питань. див у планах самостійної роботи.

Студенти повинні знати: форми вияву національної мови та критерії їх виділення; особливості територіальної та соціальної диференціації мови; основні діалекти української та іноземної мови, що вивчається; сутність проблеми мова й мовлення.

Студенти повинні вміти: виявляти порушення літературних норм; розрізняти різновиди територіальних та соціальних форм вияву літературної мови; характеризувати діалектні особливості певної мови; розрізняти одиниці мови й мовлення; у загальних рисах характеризувати мовленнєвий акт.

Зразок виконання другого завдання

«Головна біль» замість «головний біль» – морфологічна норма (рід іменників) порушується під впливом російської мови.

Виконуючи завдання, звертайтеся до нормативних словників.

Запитання для самоперевірки

1. Назвіть форми вияву національної мови. Чим вони різняться?
2. У якому співвідношенні знаходяться поняття «національна мова» й «літературна мова»?
3. Який зміст вкладають в поняття «літературна мова» й «мова художньої літератури»?
4. Схарактеризуйте ознаки літературної мови
5. У якому відношенні знаходяться поняття «система», «узус» і «норма»?
6. Що таке пуризм? Чи можна вважати літературну норму явищем консервативним, яке стримує розвиток мови?
7. Визначте специфічні риси народно-розмовної мови, койне та просторіччя. Чому суржик не можна віднести до койне?
8. Що розуміють під територіальним (місцевим) діалектом?
9. Розмежуйте поняття «діалект», «говір», «наріччя».
10. Що таке соціальні діалекти? Схарактеризуйте основні різновиди соціальних діалектів.
11. У чому виявляється зв'язок між соціальною й територіальною диференціацією мови?
12. Укажіть відмінності між територіальними й соціальними діалектами.
13. Як трактується проблема співвідношення мови й мовлення в сучасному мовознавстві?
14. У чому виявляється актуальність проблеми мови й мовлення для методики викладання мови?

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ № 2. МОВА ЯК СИСТЕМА

Практичне заняття № 4

Тема: СИСТЕМА І СТРУКТУРА МОВИ

Мета заняття: ознайомитися з різними поглядами в сучасному мовознавстві на систему і структуру; поглибити знання про мову як систему систем, мовні рівні та їх основні одиниці; розглянути види відношень між мовними одиницями; дослідити теорію ізоморфізму та ієрархії рівнів мови; обґрунтувати проблему співвідношення системних і несистемних явищ у мові

План

1. Поняття про систему. Типологія систем.
2. Види системних відношень у мові: синтагматичні, парадигматичні, ієрархічні.
3. Структура мови. Поняття мовного рівня (ярусу).
4. Основні та проміжні рівні мови. Взаємодія мовних рівнів.
5. Теорія ізоморфізму та ієрархії рівнів мови.
6. Своєрідність системності мови. Співвідношення системних і несистемних явищ у мові. Система й норма.

Основні поняття й терміни

Система, структура, ієрархічні відношення, синтагматичні відношення, парадигматичні відношення, гетерогенна система, динамічна система, рівень мови, основний рівень, проміжний рівень, теорія ізоморфізму, синергетика мови.

Завдання

1. Заповнити таблицю.

Тип рівня	Рівень	Предмет вивчення	Одиниця рівня	Галузі мовознавства
ОСНОВНІ	ФОНЕТИЧНИЙ	Звук Склад Наголос	Фонема	Фонетика Фонологія Акцентологія Орфоепія
	МОРФОЛОГІЧНИЙ			
	ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ			
	СИНТАКСИЧНИЙ			
ПРОМІЖНІ	МОРФОНОЛОГІЧНИЙ			
	СЛОВОТВІРНИЙ (ДЕРИВАЦІЙНИЙ)			
	ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ			
НАДРІВЕНЬ	СТИЛІСТИЧНИЙ = основні + проміжні			

2. Добрати по два приклади парадигматичних і синтагматичних відношень: а) у фонології, б) в лексиці, в) в морфології, г) в синтаксисі (на матеріалі української мови). Заповнити таблицю.

	Парадигматичні відношення	Синтагматичні відношення
Фонетичний рівень		
Лексичний рівень		
Морфологічний рівень		
Синтаксичний рівень		

3. Навести 3-4 приклади несистемних явищ мови (*письмово*).
4. Навести 3-4 приклади, що ілюструють особливості систем української та іноземної мов (на прикладі фонетичної або граматичної підсистеми, *письмово*).
5. Підготувати повідомлення на такі теми: «Типи моделей мовної системи в лінгвістиці» та «Можливості синергетики в мовознавстві» (5-7 хв.).
6. Підготуватися до написання тестів за темою самостійної роботи № 5.

Література

а) основна:

1. Кочерган М.П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – С. 61-74.
2. Семчинський С.В. Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. – К. : Вища школа, 1988. – С. 138-250.
3. Кодухов В. И. Общее языкознание / В. И. Кодухов. – Москва : Высшая школа, 1974. – С. 134-152.
4. Березин Ф.М. Общее языкознание / Ф. М. Березин, Б. Н. Головин – М. : Просвещение, 1979. – С. 90-110.
5. Серебренников Б. А. Общее языкознание. Внутренняя структура языка / Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1972. – 564 с.

б) додаткова:

1. Виноградов В. А. Всегда ли система системна? / В. А. Виноградов // Система и уровни языка. – М. : Наука, 1969. – С. 249-259.
2. Мельничук А. С. Понятие системы и структуры языка / А. С. Мельничук // Вопросы языкознания. – 1970. – № 1.
3. Солнцев В. М. Язык как системно-структурное образование / В. М. Солнцев. – М. : Просвещение, 1977. – С.11-52, 68-92.
4. Васильева Л. П. До питання про співвідношення мови – системи та мови – стандарту / Л. П. Васильева // Мовознавство. – 2002. – № 2-3.
5. Дудок Р. І. Системність та структурність мови / Р. І. Дудок // Мовознавство. – 2003. – № 5.
6. Жлуктенко Ю. О. Гетерогенні елементи в мовній системі / Ю. О. Жлуктенко // Мовознавство. – 1997. – № 4.
7. Маслов Ю. С. Об основных и промежуточных ярусах в структуре языка / Ю. С. Маслов // Вопросы языкознания. – 1968. – № 4.
8. Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови : лінгвофілософські нариси / Ф. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 192 с.

Методичні рекомендації

Опрацюючи перше питання, перш за все розмежуйте поняття «система» і «структура». Їх необхідно розрізняти на основі того, що система – це сукупність елементів, організованих в єдине ціле, а структура – сукупність зв'язків і відношень, що організують елементи у складі цілого. Ознайомтеся з такими різновидами систем: відкрита/закрита, гомогенна/гетерогенна, статична/динамічна. Умійте доводити, що мова є відкритою динамічною гетерогенною матеріальною функціональною системою.

Види системних відношень у мові знайомі вам з курсів «Вступ до мовознавства» та «Сучасна українська мова». Згадайте визначення синтагматичних, парадигматичних та ієрархічних відношень. Зверніть увагу на те, що: 1. останній тип поєднує одинці різних рівнів складності, тоді як синтагматичні та парадигматичні відношення поєднують одинці одного ступеня складності; 2. ці відношення можуть стати причиною порушення мовних правил: синтагматична й парадигматична взаємодія одиниць якогось нижчого рівня може призвести до утворення «неправильної» одиниці вищого рівня. Засвоївши теоретичний матеріал, виконайте друге завдання, наведіть приклади парадигм та синтагм, що виявляються у фонології, лексиці, морфології та синтаксисі.

Протиставлення парадигматичних і синтагматичних відношень, з одного боку, та ієрархічних відношень, з іншого, відображає гетерогенний характер мовної системи – її різнорівневий характер (див. третє питання). Ідея ярусної організації системи мови набула поширення у другій половині 20 ст. в американській дескриптивній лінгвістиці й була запозичена із біології. З'ясуйте, що таке «мовний ярус (рівень)» та на основі яких принципів відбувається виділення рівнів (наявність в одиниць спільних специфічних ознак; одиниці будь-якого рівня виділяються шляхом сегментації складніших утворень; одиниці нижчого рівня входять до складу одиниць вищого).

Ознайомтеся з поняттями «основний рівень» та «проміжний рівень», усвідомте відмінність між ними (одиниці проміжних рівнів утворюються в одному рівні, а функціонують як одиниці іншого рівня; мають ознаки одиниць обох рівнів). Після цього заповніть таблицю (див. четверте завдання), зверніть увагу на те, що одиниці рівня та предмет вивчення тою чи тою галуззю мовознавства не співпадають. Поясніть, з якої причини (згадайте протиставлення мови й мовлення). Подумайте, чому стилістичний рівень є надрівнем.

Відповідаючи на п'яте питання, розкрийте сутність теорій ізоморфізму (Є. Курилович) та ієрархії рівнів мови (Е. Бенвеніст). Визначте, чому теорія ізоморфізму не отримала свого реального втілення в описові всієї системи мови.

Розгляд своєрідності мовної системи передбачає висвітлення таких положень: 1) специфічні властивості мовної системи, які вирізняють її серед інших (виражає логічні форми мислення; стихійність виникнення й розвитку; здатність передавати різноманітну інформацію; зв'язок з довкіллям та пізнавальною діяльністю людини; розвиток підсистем мови з неоднаковою швидкістю); 2) співвідношення системи й норми (останнє поняття більш вузьке); 3) системні та несистемні явища в мові. Усі положення повинні аргументуватися конкретними прикладами.

Студенти повинні знати: визначення основних термінів; мовні рівні, їх одиниці та типи відношень між ними; специфіку мовної системи.

Студенти повинні вміти: установлювати види відношень між одиницями мови та можливі системні зв'язки у складі будь-якої гомогенної чи гетерогенної мовної системи; членувати мовну систему на підсистеми; коментувати твердження й обґрунтовувати власну думку.

Запитання для самоперевірки

1. Як ви розумієте терміни «система мови» і «структура мови»?
2. Назвіть та схарактеризуйте основні види систем.
3. Доведіть, що мова є системою. Визначте її особливості, обґрунтуйте відповідь.
4. Розкажіть про типи відношень між мовними одиницями.
5. Як виявляється взаємозв'язок між синтагматичними та парадигматичними відношеннями в українській (англійській, німецькій) мові? Проілюструйте відповідь конкретними прикладами.
6. Дайте визначення мовного ярусу (рівня). За яким принципом виділяються мовні рівні?
7. Які виділяють мовні рівні? Назвіть одиниці, що їх становлять.
8. У чому відмінність між основними і проміжними рівнями мови?
9. Які лінгвістичні дисципліни вивчають різні рівні мовної структури?

10. Який зміст вкладають у поняття ізоморфізму та ієрархії рівнів мови?
11. Чому мову називають системою систем?
12. Які існують типи моделей мовної системи в лінгвістиці? Чи можливе створення ідеальної моделі мови?
13. Як співвідносяться поняття мовної системи й норми?
14. Розкажіть про несистемні явища в мові.

Практичне заняття № 5

Тема: **МОВА ЯК ЗНАКОВА СИСТЕМА**

Мета заняття: закріпити лекційний матеріал, акцентуючи увагу на існуванні різних класифікацій знаків; розглянути специфіку унілатеральної й білатеральної теорій мовного знака; засвоїти класифікацію та властивості мовних та немовних знаків; обґрунтувати знакову природу мови та виявити її незнакові властивості.

План

1. Семіотика як наука. Розділи семіотики.
2. Поняття про знак та його ознаки. Структура знака.
3. Види знаків.
4. Знакові системи та їх типологія.
5. Особливості мовного знака. Асиметричний дуалізм мовного знака.
6. Місце мови серед інших знакових систем. Знакові та незнакові властивості мови.

Основні поняття й терміни

Семіотика, синтактика, прагматика, знак, план вираження і план змісту (форма, експонент і значення); унілатеральна й білатеральна концепції; знаки-ознаки, знаки-сигнали, знаки-символи, знаки-копії, мовний знак, знаки-субститути, теорія звукового символізму, асиметрія мовного знака, конвенційність знака, лінгвосеміотика.

Завдання

1. Підготуватися до написання тестів за темою самостійної роботи № 7.
2. Визначити тип знака (письмово).

- Ж) Табличка «Обережно, злий собака».
- З) Звуконаслідувальні слова: гав-гав, ку-ку та ін.
- И) Слова *стіл, дерево, ходити, веселий*.
- І) Система шкільних оцінок. Ї) Посмішка на обличчі.
- Й) Арабська цифра 8, римська цифра VIII. К) Гімн країни.

Л)

3. Проаналізувати наведений нижче уривок із роботи Ф. де Соссюра. Прокоментувати, як ви його розумієте (усно).

«Мова – це система знаків, які виражають поняття, а отже, її можна порівняти з письмом, з абеткою для глухонімих, з символічними обрядами, з формами ввічливості, із військовими сигналами тощо. Вона лише найважливіша поміж усіх цих систем» (Соссюр Ф. де Курс загальної лінгвістики / Пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко. – К., 1998. – С. 28).

4. Прочитати уривок з казки Г. Остера «Котенок по имени Гав», дати відповідь на запитання (усно).

– Я придумал секретный язык, – сказал щенок. – А зачем секретный? – Чтоб мы могли разговаривать, и никто нас не понимал... Кука маркука балям барабука! – сказал щенок. – Очень секретно, – похвалил Гав, – ничего не понятно. – А теперь, – сказал щенок, – давай я тебе на ушко скажу, что значит «кука маркука». – Не надо! – сказал Гав. – Не говори. – Почему не надо? – удивился щенок. – Потому что секретно! – сказал котенок Гав. – И пусть будет секретно. Пусть никому никогда ничего не будет понятно. Даже мне. Тогда у нас будет настоящий совершенно секретный язык.

Чи має рацію кошеня? Чи можна вважати таку «мову» справжньою? Які властивості мовного знака порушуються в «секретній» мові собачати?

5. Довести, що лексема є знаком мови (усно)

6. Дати письмову відповідь на запитання:

- Яка різниця між словами *півень* і *кукуріку*, *кішка* і *няв*, *гавкати* і *гав* з погляду відношення між планом вираження і планом змісту?
- Яку властивість мовного знака видно із зіставлення слів: *рос. черный*, *англ. black*, *нем. schwarz*, *фр. Noir*, *укр. чорний*?
- Яку властивість мовного знака намагаються подолати діти, придумуючи свої варіанти слів: *копатка* (*лопатка*), *мазелін* (*вазелін*), *вулиціонер* (*міліціонер*)?
- Про яку властивість мовного знака свідчать пари слів: *ключ* (*джерело*) – *ключ* (*від дверей*), *коса* (*зачіска*) – *коса* (*знаряддя*)?
- Пояснити «сповзання» плану вираження і плану змісту на прикладі слів молодіжного жаргону: *ящик крутий*, *тачка*, *зелені*.

7. Підготувати повідомлення на тему «Звуковий символізм».

Література

а)основна:

1. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – С. 20-35.
2. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. – К. : Вища школа, 1988. – С. 117-137.
3. Білецький А. О. Про мову й мовознавство / А. О. Білецький– К. : АртЕк, 1997. – С. 162-165, 176-187, 193-195.
4. Кодухов В. И. Общее языкознание / В. И. Кодухов. – Москва : Высшая школа, 1974. – С. 123-133.
5. Березин Ф. М. Общее языкознание / Ф. М. Березин, Б. Н. Головин – М. : Просвещение, 1979. – С. 114-141.

б)додаткова:

1. Агеев В. Семиотика / В. Агеев. – М. : Издательство «Весь Мир», 2002. – 256 с/

2. Соломоник А. Семиотика и лингвистика / А. Соломоник. – М. : Молодая гвардия, 1995. – 352 с.
3. Попович М. В. Мова як знакова система / М. В. Попович. – К. : Наукова думка, 1965. – 192 с.
4. Уфимцева А. А. Типы словесных знаков / А. А. Уфимцева. – М. : УРСС, 2004. – 204 с.
5. Мечковская Н. Б. Семиотика: Язык. Природа. Культура / Н. Б. Мечковская. – М. : Академия, 2007. – 432 с
6. Кочерган М. П. Мова як знакова система / М. П. Кочерган // УМЛШ. – 1973. – № 4.
7. Солнцев В. М. Языковой знак и его свойства / В. М. Солнцев // Вопросы языкознания. – 1977. – №2.
8. Лотман Ю. М. Семиосфера / Ю. М. Лотман. – СПб. : «Искусство-СПБ», 2000. – С. 335–391.
9. Левицкий В. В. Звуковой символизм / В. В. Левицкий // Мовознавство. – 1993. – № 1.

Методичні рекомендації

Відповідь на перше питання повинна містити таке: визначення семиотики, коротка історія її становлення, розділи семиотики та сучасні її напрямки, основна проблематика цієї міждисциплінарної науки.

Готуючи відповідь на друге питання, дайте визначення знака й доведіть, що людина живе у світі знаків; з'ясуйте основні ознаки будь-якого знака (двостороння сутність: план вираження та план змісту, входження в певну знакову систему, умовність значення знака, узагальненість змісту). Зверніть увагу: 1. на наявність різних точок зору щодо структури знака: білатеральна та унілатеральна теорії (усвідомте відмінність між ними); на чотири аспекти знаків: семантику (внутрішньознакові відношення), синтактику (відношення в між іншими знаками, насамперед у межах тексту), прагматику (відношення, що виявляються при вживанні) й сигматику (відношення знака до відображуваного об'єкта).

Характеризуючи види знаків, розгляньте такі їх класифікації: за типом відношень між матеріальною формою знака й позначуваним об'єктом (знаки-ознаки, знаки-сигнали, знаки-символи, знаки-копії); за фізичною природою (акустичні (слухові), оптичні (зорові), дотикові (брайлівський алфавіт), нюхові, смакові). Тільки після засвоєння особливостей знаків кожного типу можна виконувати друге завдання.

Перш ніж розглядати типологію знакових систем згадайте визначення системи та типи відношень, які встановлюються між її одиницями. Ознайомтеся з основними різновидами знакових систем: первинні/вторинні, штучні/природні, статичні/динамічні, однорідні/неоднорідні, прості/складні. Умійте наводити приклади таких систем.

Особливості мовного знака слід характеризувати в такій послідовності: визначення мовного знака; його специфічні властивості (відтворюваність, багатозначність, можлива наявність емоційного компоненту в його значенні, заміненість, історична змінність, здатність до сполучуваності тощо); асиметричний дуалізм мовного знака: непаралельність плану вираження і плану змісту, суть якого полягає в тому, що позначувальне (позначення) прагне мати інші функції, а позначуване (значення) прагне виразитися іншими засобами. (Зверніть увагу на те, що в результаті цього в мові наявні такі явища, як полісемія, омонімія, синонімія, явища синкретизму й аналітизму.) Умійте виявляти в мовного знака також загальні ознаки. Засвоєння особливостей мовного знака допоможе дати відповіді на запитання шостого завдання.

Розглядаючи своєрідність мови як знакової системи, спробуйте порівняти її з іншими знаковими системами (біологічними і штучними) за такими критеріями: генезис семиотик; характер інформації, що передається; ступінь мотивованості знака; рівнева будова семиотик; здатність систем змінюватися. Розкрийте основні особливості мови як семиотичної системи: природність виникнення і здатність до саморегулювання; продукт тривалого розвитку; універсальність; поліфункціональність; складність структури та ін.. Умійте розрізняти знакові та незнакові властивості мови.

Коментуючи висловлювання Ф. де Соссюра, обов'язково доведіть, що мова найважливіша поміж усіх знакових систем. Свої твердження аргументуйте прикладами.

Виконуючи п'яте завдання, спочатку ознайомтеся з різними точками зору на те, що в мові є знаком. Далі обґрунтуйте положення про те, що знаком мови є лексема. Для цього необхідно виявити в цій одиниці ознаки мовного знака.

Студенти повинні знати: види знаків та їх ознаки; специфіку мовного знака та знакової системи мови.

Студенти повинні вміти: розрізняти види знаків та на конкретних прикладах демонструвати їхні властивості; коментувати твердження й обґрунтовувати власну думку.

Запитання для самоперевірки

1. Сформулюйте визначення знака. Назвіть його основні властивості.
2. Як визначається сутність знака в білатеральній та унілатеральній теоріях?
3. Назвіть та схарактеризуйте чотири аспекти знаків.
4. Чи можна вважати знаками такі предмети: грошові купюри, номерок із роздягалки, сережку у вусі, ручку в нагрудній кишені?
5. Які є види знаків? Чому класифікація Ч. Пірса є основною?
6. Схарактеризуйте основні різновиди знакових систем.
7. Як називається наука, що вивчає структуру та функціонування різних знакових систем? Із працями яких учених пов'язують зародження цієї науки?
8. Що таке мовний знак? Назвіть основні характеристики мовного знака.
9. У чому виражається двоплановість мовного знака? Коли знаки змінюють своє значення?
10. Які думки існують стосовно знакових одиниць у мові? Чи всі мовні одиниці можна вважати знаками?
11. Що таке звуковий символізм? У якій сфері мовленнєвої діяльності він виявляється найчастіше? Чому?
12. Поясніть сутність асиметричного дуалізму мовного знака. Наведіть приклад асиметрії між планом вираження і планом змісту.
13. Доведіть, що мова є системою знаків. Чим вона відрізняється від інших знакових систем?
14. Наведіть приклади зв'язку мови з іншими знаковими системами.
15. Що таке лінгвосеміотика і хто є її основоположником?

Практичне заняття № 6

Тема: МОВА Й МИСЛЕННЯ. МОДУЛЬНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА

Мета заняття: поглибити знання про взаємозв'язки мови, мислення і свідомості; ознайомитися з сучасними мовознавчими напрямками та дослідженнями в галузі менталінгвістики, психолінгвістики й когнітивістики; визначити типи мислення та їх відношення до мови; схарактеризувати відображувальну функцію семантичного боку мовних одиниць; розглянути суть гіпотези лінгвальної відносності Сепіра-Уорфа

План

1. Основні погляди на співвідношення мови, мислення і свідомості. Менталінгвістика та її напрямки.
2. Відмінності мови й мислення.
3. Основні типи мислення.
4. Узаємозв'язок мови та мислення. Внутрішнє мовлення й мислення.
5. Мовне значення як вияв зв'язку мови й мислення.
6. Теорія мовної відносності. Мова як вияв національної свідомості. Етнолінгвістика.

Основні поняття й терміни

Мислення, свідомість, менталінгвістика, механістичний напрямок, когнітивна лінгвістика, психолінгвістика, афазія, чуттєво- образне, технічне і поняттєве мислення, внутрішнє мовлення, мовне значення, лексичні та граматичні значення; формальні та змістовні мовні значення, національна свідомість, концепт, мовна картина світу, гіпотеза лінгвальної відносності, етнолінгвістика.

Завдання

1. Підготуватися до написання контрольної роботи за темами другого модуля.
2. Прочитати висловлювання відомих вчених і визначити, яке розуміння співвідношення мови й мислення відображено в кожному з них (усно).

Думки помирають в ту хвилину, коли втілюються у слова (А. Шопенгауер).

Категорії мови й логіки несумісні й так само мало можуть співвідноситися між собою, як поняття кола й червоного (Г. Штейнталь).

Кожна мова описує навколо народу, якому вона належить, коло, за межі якого можна вийти лише в тому випадку, якщо вступаєш в інше коло (В. Гумбольдт).

Мову можна порівняти з аркушем паперу. Думка – його лицевий бік, а звук – зворотний, не можна розрізати лицевий бік, не розрізавши зворотного (Ф. де Соссюр).

Реальність думки виявляється у слові (К. Маркс)

Думка не виражається, але здійснюється у слові (Л. Виготський).

Слова або мова, як вони пишуться або вимовляються, не відіграють жодної ролі в моєму механізмі мислення (А. Ейнштейн).

3. Прочитати текст, дати відповідь на питання: чи впливає мова на характер перебігу психічних процесів у різних народів? (усно).

Вьетнамський учений Буй дин Ми под керівництвом проф. А.А. Леонтьєва провів експериментальну перевірку висновків з досліджень Е. Леннеберга і Дж. Робертса – як цветообозначення соотносится с процессами восприятия и запоминания цвета. Исследование строилось на сравнении материала русского и вьетнамского языков.

Результаты эксперимента показали, что, действительно, цветовой континуум (вся область цвета) русскими и вьетнамскими испытуемыми расчленяется по-разному в зависимости от системы цветообозначения в соответствующем языке. Казалось бы, эти эксперименты говорят в пользу гипотезы Сепира–Уорфа. На самом деле и русские, и вьетнамцы одинаково видят и запоминают цвета, но по-разному используют язык в процессе расчленения и запоминания цветовых оттенков. Возможны две так называемые стратегии запоминания: «чисто языковая», с опорой на языковое кодирование оттенков (красный, черный, желтый), и «предметно-языковая», при которой оттенки запоминаются путем соотношения с цветом конкретного предмета (малиновый, агатовый, песочный). И русские, и вьетнамцы могут пользоваться обеими стратегиями, но русские предпочитают первую, а вьетнамцы – вторую. Это объясняется тем, что во вьетнамском языке легко образуются производные «предметные» цветообозначения (цвет лепестков лотоса, цвет банановой почки, цвет крыльев апельсиновых пауков). Обе стратегии в равной мере хороши, однако обладают и недостатками: «чисто языковая» стратегия уменьшает время реакции, но уменьшает и точность, «предметно-языковая» стратегия требует больше времени, но при этом увеличивается точность. Нет стратегии «лучше» и «хуже», выбор ее определяется свойствами языка и естественно-природными и общественно-историческими особенностями жизни народа.

4. Навести аргументи, що свідчать про відсутність прямої відповідності між логічними (поняття, судження, умовивід, суб'єкт, предикат, об'єкт) і мовними категоріями (письмово).
5. Навести приклади фразеологізмів (6-7) або прислів'їв (3-4), що відображають ціннісні установки та стереотипи українців (письмово).

Див. зразок виконання.

6. Двом студентам підготувати повідомлення (5-7 хв.) на такі теми: «Теорія мовної відносності Сепіра-Уорфа»; «Поняття про мовну картину світу».

Література

а) основна:

1. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – С. 183-194.
2. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. – К. : Вища школа, 1988. – С. 219-255.
3. Білецький А. О. Про мову й мовознавство / А. О. Білецький. – К. : АртЕк, 1997. – С. 128-131, 188-205.
4. Кодухов В. И. Общее языкознание / В. И. Кодухов. – Москва : Высшая школа, 1974. – С. 152-167.
5. Березин Ф. М. Общее языкознание / Ф. М. Березин, Б. Н. Головин – М. : Просвещение, 1979. – С. 71-89.

б) додаткова:

1. Общее языкознание: Формы существования, функции, история языка / отв. ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1972. – С. 367-418.
2. Бацевич Ф. С. Філософія мови. Істрія лінгвофілософських учень : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2008. – С. 48-57.
3. Панфилов В. З. Взаимоотношение языка и мышления / В. З. Панфилов. – М. : Наука, 1971. – 232 с.
4. Лурия А. Р. Язык и сознание / А. Р. Лурия. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 320 с.
5. Линден Ю. Обезьяны, человек и язык / Ю. Линден. – М. : Мир, 1981. – 272 с.
6. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – К. : СИНТО, 1993. – 192 с.
7. Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский // Собр. соч. : в 6 т. – М. : Педагогика, 1982. – Т. 2. – С. 6-361.
8. Біланюк Л. Картина мовного світогляду в Україні / Л. Біланюк // Мовознавство. – 2000. – № 4-5.
9. Подолян І. Е. Ідея лінгвальної відносності в сучасному науковому контексті / І. Е. Подолян // Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія Філологія. – 2001. – Т. 4. – № 2.

Методичні рекомендації

Проблема взаємозв'язку мови й мислення належить до актуальних і найскладніших питань не тільки мовознавства, але й логіки, філософії, психології. Готуючи відповідь на перше питання, а) подумайте, чим пояснюється складність проблеми; б) розмежуйте значення термінів «мислення», «свідомість»; в) ознайомтеся з історією вивчення проблеми, критично проаналізуйте погляди учених, які ототожнювали мову й мислення ((В. Гумбольдт, М. Мюллер), протиставляли мову й мислення як незалежні сутності (Ж. Адамар, А. Ейнштейн), розглядали мову й мислення у взаємозв'язку (О. О. Потебня, Л. С. Виготський, М. І. Жинкін). Зверніть увагу на два напрямки, які й сьогодні існують в мовознавстві – механістичний (біхевіористський) та менталістичний. Дайте визначення менталінгвістики, коротко схарактеризуйте її основні напрямки: логічний, психологічний, семіотичний, контенсивний (понятійний). Доведіть наявність зв'язку менталінгвістики з психолінгвістикою та когнітивною лінгвістикою.

Проаналізуйте висловлювання вчених (друге завдання), визначте їхню точку зору на мову й мислення. Свою думку аргументуйте.

Сучасна мовознавча наука дотримується положення про те, мова й мислення єдині, але не тотожні; вони нерозривні, але не злиті в одне, певною мірою автономні й мають свої специфічні риси. Перш за все ознайомтеся з основними відмінностями мови й мислення: мислення з'явилося раніше від мови; воно відносно самостійне; мислення – ідеальне явище, а мова – матеріально-ідеальне; мислення – інтернаціональне явище, а мова – національне; будова мислення й мови не співпадають (поняття, судження й умовиводи – фонема,

морфема, лексема тощо); закони розвитку мислення й мови різні (розвиток мислення пов'язаний з оволодінням поняттєвим апаратом, а мови – із впливом суспільства).

Нетотожність мови й мислення доводить і той факт, що мислення не завжди словесне. Опрацьовуючи третє питання, з'ясуйте особливості трьох типів мислення: технічного (наочно-дійового), чуттєво-образного й поняттєвого. Ви повинні знати, в яких формах протікає кожен з цих типів, коли домінує той чи той тип. Перелічені види мислення виступають одночасно і як етапи, і як рівні його розвитку. Подумайте, чи притаманне мислення тваринам? Зверніть увагу на вчення І. Павлова про дві сигнальні системи, завдяки якому зв'язок мови й мислення отримав наукове обґрунтування. Саме друга сигнальна система, яка склалася у процесі праці, лежить в основі вербального спілкування, забезпечує словесне вираження понять, суджень, умовиводів, які формуються в мисленні.

Розглядаючи проблему взаємозв'язку мови та мислення, перш за все схарактеризуйте психофізіологічний зв'язок мови й мислення, розгляньте центри, що керують мовленнєвою діяльністю людини, різні види афазій. Потім розкажіть про внутрішнє мовлення, його типи (беззвучне вимовляння, редуковане мовлення, внутрішнє програмування) та роль у процесі мислення. Насамкінець з'ясуйте функції мови щодо мислення та функції мислення стосовно мови.

П'яте питання передбачає висвітлення таких аспектів: значення як відображувальна функція семантичного боку мовних одиниць, його визначення; лексичне значення й поняття; граматичне значення, його відмінність від лексичного, способи вираження; конотативні значення та їх види; поняття про формальні та змістовні значення, їх роль у процесі комунікації.

Студенти, що готують повідомлення (шосте питання), повинні звернути увагу на таке: 1. роль мови у процесі пізнання; передумови виникнення та сутність теорії лінгвальної відносності Сепіра-Уорфа, її сильні та слабкі сторони, зв'язок мови й мислення в гіпотезі Сепіра-Уорфа; 2. етнолінгвістика, її проблематика, поняття про національну свідомість, мовну картину світу, концепт.

Студенти повинні знати: різні аспекти проблеми взаємозв'язку мови й мислення; основні типи значень; сутність теорії Сепіра-Уорфа; загальні відомості про мовну картину світу.

Студенти повинні вміти: розрізняти одиниці мови й мислення; виявляти зв'язки між мовою, мисленням та свідомістю; на конкретних прикладах пояснювати поняття «мовна картина світу».

Зразок виконання п'ятого завдання

Традиційна модель стосунків в українській сім'ї: «чоловік-хазяїн та жінка-домогосподарка», де чоловік головує, а жінці відводиться підпорядкована роль: *«Покинь норони батькові та матеріні, а бери чоловікові», «Куди голка, туди й нитка, куди чоловік, туди й жінка», «Чоловік усьому порядок», «Не кланявся дід бабі і не буде».*

Запитання для самоперевірки

1. Дайте визначення понять «мова», «мислення» «свідомість».
2. Чому проблема співвідношення мови й мислення належить однієї з найскладніших проблем мовознавства?
3. Які тенденції щодо питання про співвідношення мови й мислення існують у мовознавстві?
4. Доведіть, що єдність мови й мислення не означає їх тотожності.
5. Назвіть типи мислення, наведіть приклади мислення без допомоги мови.
6. Що дає вчення І. Павлова про дві сигнальні системи для розуміння взаємозв'язку мови й мислення?
7. Які зони мозку керують мовленнєвою діяльністю?
8. Що таке афазія? Схарактеризуйте її основні види.
9. Розкажіть, у чому виявляється взаємозв'язок мови й мислення.
10. У яких співвідношеннях перебувають внутрішнє мовлення й мислення?

11. Як у мовних значеннях виявляється узаємозв'язок мови й мислення?
12. Доведіть, що невідповідність між потребами у вираженні думки й наявними мовними засобами є рушійним чинником розвитку мови.
13. Яка роль мови в процесах пізнання?
14. Поясніть сутність теорії лінгвальної відносності Сепіра-Уорфа.
15. Що таке *національна свідомість, мовна картина світу, концепт*?

САМОСТІЙНІ РОБОТИ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ № 1. СУТЬ І ПРИРОДА МОВИ

Самостійна робота № 1 (7 год.)

Тема: ПРОБЛЕМА ПОХОДЖЕННЯ МОВИ

План

1. Легенди й міфи про походження мови.
2. Античні теорії (теорії «фюсей» і «тесей»).
3. Мова як продукт людського ества (звукосимволічна, звукосимволічна та вигукова теорії).
4. Соціальні теорії походження мови (теорія трудового договору та теорія трудових вигуків). Яфетична теорія М. Марра.
5. Кінетична теорія (гіпотеза жестів).
6. Матеріалістична теорія.
7. Теорія полігенезу та моногенезу.

Основні поняття й терміни

Звукосимволічна теорія, теорія вигуків, теорія жестів, теорія соціального договору, теорія трудових вигуків, кінетична теорія, яфетична теорія, матеріалістична теорія, лінгвогенез, полігенез, моногенез.

Завдання

1. Опрацювати рекомендовану літературу.
2. Заповнити таблицю:

№	Назва гіпотези	Сутність теорії	Представники

Література

а) основна:

1. Дорошенко С. І. Вступ до мовознавства / С. І. Дорошенко, П.С. Дудик. – К. : Вища школа, 1974. – С. 235-242.
2. Дорошенко С. І. Загальне мовознавство / С. І. Дорошенко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С. 39-44.
3. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2000. – С. 39-45.
4. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства / Ю. О. Карпенко. – К.-Одеса : Либідь, 1991. – С. 187-225.
5. Ющук І. П. Вступ до мовознавства / І. П. Ющук. – К. : Рута, 2000. – С. 14-29.

б) додаткова:

1. Вендіна Т. І. Введение в языкознание: Учеб. пособие для педагогических вузов / Т. И. Вендіна. – М. : Высш. шк., 2002. – С. 32-38.
3. Головин Б. Н. Введение в языкознание / Б. Н. Головин. – М. : Просвещение 1963. –

С. 151-168.

4. Кодухов В. И. Введение в языкознание / В. И. Кодухов. – М. : Высшая школа, 1978. – С. 45-58.

5. Реформатский А. А. Введение в языкознание / А. А. Реформатский. – М. : Аспект Пресс, 1996.— С.457-518.

6. Якушин Б. В. Гипотеза о происхождении языка / Б. В. Якушин. – М. : Наука, 1984.- 136 с.

7. Леонтьев А. А. Возникновение и первоначальное развитие языка / А. А. Леонтьев. – М. : АН СССР, 1963. – 139 с.

8. Николаева Т. М. Теории происхождения языка и его эволюции – новое в современном языкознании / Т. М. Николаева // Вопросы языкознания. – 1996. – № 2. – С. 79–89.

Методичні рекомендації

Питання походження мови є й цікавим, і водночас складним. Існує безліч теорій щодо генезису мови, з ними ви знайомилися при вивченні курсу «Вступ до мовознавства». Слід актуалізувати ці знання та систематизувати їх у вигляді таблиці. У процесі опрацювання основної літератури спробуйте сформулювати своє власне бачення цієї проблеми, з власною аргументацією і, звичайно, з покликанням на мовознавчі теорії.

Згадайте перш за все міфологічні теорії різних народів (треба знати дві-три легенди та біблійну теорію), зверніть увагу на вирішення цієї проблеми в античні часи (теорія «фюсей» та теорія «тесей»). Потім з'ясуйте сутність біологічних гіпотез (звуконаслідувальної та вигукової), соціальних (теорія трудового договору, теорія трудових вигуків, яфетична теорія, гіпотеза Ф. Енгельса), кінетичної теорії (гіпотеза жестів). *Саме ці теорії слід обов'язково представити в таблиці, виконуючи завдання.* За бажання можна додати інші гіпотези – суспільних регуляторів, статевої, оноματοпоетичну, ігор, контактну тощо. Ви повинні знати учених, які розробляли та популяризували наукові гіпотези походження мови, виокремлювати слабкі місця в їхніх теоріях. Окремо розгляньте теорії моногенезу та полігенезу.

Необхідно пам'ятати, що питання походження мови треба відрізнити від питання походження конкретних мов світу: час виникнення конкретних мов обчислюється десятками тисяч років, а мови взагалі – сотнями тисяч років.

Студенти повинні знати: сутність основних теорій походження мови.

Студенти повинні вміти: обґрунтовувати теорії походження мови та критикувати їх слабкі сторони та неспроможність.

Запитання для самоперевірки

1. У чому різниця між походженням мови загалом і походженням конкретної мови?
2. Які міфи та легенди про походження мови ви знаєте?
3. Розкрийте суть біологічних гіпотез. Чому вони неприйнятні?
4. Розкажіть про гіпотези трудового договору, трудових вигуків та жестів. Чому ці гіпотеза є непереконливими?
5. У чому полягає гіпотеза походження мови Ф. Енгельса?
6. Чому яфетична теорія М. Марра є псевдонауковою?
7. Які ще гіпотези походження мови вам відомі? Схарактеризуйте їх.
8. Як ви ставитеся до інопланетного та біблійного походження мови?
Обґрунтуйте свою позицію.
9. Які теорії лінгвогенезу ви знаєте? До якої теорії ви схильні?

Самостійна робота № 2 (8 год.)

Тема: МОВНА СИТУАЦІЯ Й МОВНА ПОЛІТИКА

План

1. Соціолінгвістика як наука. Проблематика сучасної соціолінгвістики.
2. Мовна ситуація як методологічне поняття соціолінгвістики:
 - а) основні види мовних ситуацій;
 - б) диглосія й білінгвізм як складники мовної ситуації;
 - в) чинники змінюваності мовної ситуації.
3. Поняття мовної політики, її завдання.

Основні поняття й терміни

Інтерлінгвістика, гендерна лінгвістика, політична лінгвістика, мовна ситуація, диглосія, білінгвізм, інтерференція, суржик, мовна політика, державна мова, офіційна мова, мова національних меншин, титульна мова, мовний конфлікт.

Завдання

1. Опрацювати рекомендовану літературу.
2. Підготуватися до написання тестів на практичному занятті № 1.

Література

а) основна:

1. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – С.156-183.
2. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. – К. : Вища школа, 1988. – С. 21-78.
3. Білецький А. О. Про мову і мовознавство / А. О. Білецький – К. : АртЕк, 1996. – С.110-116, 131-133, 166-171.
4. Березин Ф. М. Общее языкознание / Ф. М. Березин, Б. Н. Головин – М. : Просвещение, 1979. – Гл. 3.
5. Кодухов В. И. Общее языкознание / В. И. Кодухов. – Москва : Высшая школа, 1974. – С. 117-128.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2008. – 712 с.

б) додаткова:

- 1 Пінчук О. Ф. Нариси з етно- та соціолінгвістики / О. Ф. Пінчук, П. І. Червяк. - К. : Просвіта, 2005. - 152 с.
2. Аюпова Л. Л. Языковая ситуация: Социолингвистический аспект / Л. Л. Аюпова. – Уфа : Восточный университет, 2000. – 156 с.
3. Белл Р. Т. Социолингвистика: цели, методы, проблемы / Р. Т. Белл. – М. : Международные отношения, 1980. – 320 с.
4. Бертагаев Т. А. Билингвизм и его разновидности в системе употребления / Т. А. Бертагаев // Проблемы двуязычия и многоязычия. – М. : Наука, 1972. – С. 82–88.
5. Гак В. Г. К типологии форм языковой политики / В. Г. Гак // Вопросы языкознания. – 1989. – № 5.
6. Гендер и язык : антология / сост. А. В. Кириллина. – М. : Московский государственный лингвистический университет, 2003. – 128 с.
7. Іванишин В. Мова і нація / В. Іванишин, Я. Радевич,-Винницький. – Дрогобич : Відродження, 1994. – 218 с.
8. Козловский В. А. Политическая лингвистика / В. А. Козловский. – М. : Изд-во «Флинта», «Наука». 2006. – 254 с.
9. Мова тоталітарного суспільства : зб. ст. – К. : Національна академія наук України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови, 1995. – 126 с.
10. Масенко Л. Т. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір / Л. Т. Масенко. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 163 с.
11. Ткаченко О. Б. Українська мова і мовне життя світу. / О. Б. Ткаченко. – К. : Спалах, 2004. – 271 с.

12. Товстенко В. Р. Просторіччя в українській мові як структурно-функціональне явище / В. Р. Товстенко. – К. : Інститут української мови НАН України, 2003. – 278 с.
13. Труб В. М. Явище «суржику» як форма просторіччя в ситуації двомовності / В. М. Труб. // Мовознавство. – 2000. – № 1.
14. Шумарова Н. П. Мовна компетенція в ситуації білінгвізму / Н. П. Шумарова. – К. : КДЛУ, 2000. – 283 с.

Методичні рекомендації

Соціолінгвістика – наука, що вивчає вплив суспільних явищ і процесів на виникнення, розвиток, соціальну та функціональну диференціацію і функціонування мов, а також зворотний вплив мови на соціум. Виникла вона у другій половині ХХ ст. на основі соціологічного напрямку в мовознавстві. Дослідники виокремлюють у сучасній соціолінгвістиці три течії, що досліджують різні проблеми: перша орієнтована на соціологію (досліджує норми мовного вживання, мету вибору варіантів мови, диглосію, білінгвізм, теорію кодів); друга спрямована на лінгвістику й вивчає неоднорідність мовної системи з огляду на соціальні параметри, а також зв'язок мовних змін із соціальними умовами; третя має етнографічне й методологічне спрямування. Головними векторами соціолінгвістичних досліджень залишаються проблеми мовної ситуації, мовного колективу, суспільних функцій мови, форм її існування в соціумі, соціальної диференціації мов залежно від різноманітності соціальних шарів і соціальних ситуацій двомовності, полілінгвізму, мовної політики, норми, мовного будівництва і т. ін.

Мовна ситуація (термін Ч. Фергюсона) – ситуація взаємодії різних мов чи різних форм існування однієї мови в певній державі чи регіоні з огляду на функціональну специфіку й ареал поширення мов чи форм мов у певний момент історичного розвитку. Виокремлюють кілька параметрів мовних ситуацій (за В. Виноградовим): 1) кількісні (кількість мов та діалектів на певній території, кількість їхніх носіїв); 2) якісні (співвідношення мов, функціональна рівнозначність / нерівнозначність, характер мовної домінанти); 3) аксіологічні (оцінні), які здійснюють оцінку мов чи форм існування за різними ознаками, як-от: комунікативною придатністю, престижністю, естетичною цінністю тощо; 4) суб'єктивні соціальні установки, яких дотримуються члени відповідних мовних колективів відносно різних мов (О. Швейцер); 5) юридичний статус мов (Н. Мечковська).

Питання про види мовних ситуацій – доволі складне, тому зверніть увагу тільки на такі: одномовні й багатомовні; збалансовані (у багатомовних ситуаціях мови виконують однакові суспільні функції) та незбалансовані (функції мов різні); гармонійні (мови є рівноправними) й дисгармонійні (мови нерівноправні); гомогенна й гетерогенна мовні ситуації (перша характеризується співіснуванням споріднених мов, друга – неспоріднених).

Зверніть увагу на диглосію та білінгвізм як складники мовної ситуації. Термін «диглосія» (від гр. *di* – подвійний, *dvīci*, *glossa* – мова) має два значення: 1) мовний стан особистості, коли вона володіє двома чи більше формами існування певної мови (мешканець Карибських островів володіє іспанською літературною та креольською мовами на базі іспанської мови й місцевого діалекту); 2) ситуація функціонування двох стилістично і функціонально розподілених мовних кодів, що можуть сприйматися як одна мова (наприклад, Б. Успенський описав співвідношення давньоруської та старослов'янської мови як диглосію).

Білінгвізм (від лат. *bi* – два, *lingua* – мова), на відміну від диглосії в її першому значенні, є двомовністю як ознакою не лише мовного стану індивіда, а й мовної ситуації країни, тобто явищем володіння й користування особистістю або певною групою етносу одночасно двома мовами: здебільшого однією як рідною, іншою набутою, але важливою для спілкування в різних комунікативних сферах (полілінгвізм, або мультілінгвізм, відповідно позначає стан володіння особистістю або певною групою кількома мовами). Багатомовні держави у світі становлять найбільший відсоток. Так, у підручнику Н. Вахтіна та Є. Головка «Соціолінгвістика и социология языка» наведено такі дані: одномовними є 6 країн, що складає 4 %, двомовними - 22 (14 %), 3-5 мов мають 27 країн (18 %), 6-10 мов - 24 (16 %), 11-50 - 46 країн (30 %) і більше 50 мов - 28 країн (18 %).

Опрацювавши теоретичний матеріал, подумайте, які чинники впливають на змінюваність мовної ситуації.

Мовна політика – це система заходів, спрямованих на розвиток і функціонування мов, зміну чи збереження мовної ситуації в державі. Суб'єктами мовної політики є держава та її законодавчі органи; комітети по освіті, пресі, кіномистецтву тощо; дослідницькі лінгвістичні центри; суспільні організації. Основні напрямки мовної політики: створення законів, що стосуються державних, офіційних мов, мов національних меншин; створення чи вдосконалення писемності для безписемних народів; прогнозування та планування мовного розвитку; наукове планування процесів масового поширення державної, міжнаціональної мови, розвитку двомовності чи багатомовності; фінансування підтримки певної мови або мов; уведення нових мовних норм чи збереження старих; реформування правопису; упорядкування терміносистем; освітнє планування вивчення мов, укладання освітніх програм навчання мовам, видання літератури з метою кодифікації мовних норм (словників, граматик) тощо. Мовна політика може ставати підставою мовного конфлікту, хоча корені мовних конфліктів слід шукати насамперед в економічній, політичній, релігійній сферах, історії та психології народу.

Більш повну інформацію за темою можна знайти у підручнику О.О.Селіванової (<http://toloka.to/t50257> – електронний ресурс).

Мовна політика оперує поняттями державної, офіційної, титульної мови. Державна мова є мовою, що виконує інтеграційну функцію в державі, є її символом. У світі наявні країни з однією й кількома державними мовами (наприклад, в Україні, Франції, Британії – одна державна мова; в Бельгії державними мовами є фламандська, французька, німецька; у Люксембурзі – французька, німецька; у Фінляндії – фінська та шведська; у Швейцарії – чотири державних мови: німецька, французька, італійська й ретороманська, причому ретороманців – 50 тис. осіб, тобто 1% населення). Вибір державної мови залежить від демографічних, географічних, психологічних, політичних і релігійних чинників.

Офіційна мова є мовою державного управління, судочинства, законодавства (наприклад, баскська мова є офіційною мовою Країни Басків в Іспанії). У СРСР згідно з Конституцією російська мова мала статус офіційної мови цілої країни.

Титульна мова – мова, назва якої відповідає назві етносу, державного чи національно-територіального утворення

Мова національних меншин визначається поняттям етнічної групи, що не є домінуючою, поступаючись кількісно іншим групам у державі, усвідомлює власну етнічну самобутність, демонструє почуття солідарності, спрямоване на збереження своєї культури, традицій або мови.

Студенти повинні знати: основні поняття соціолінгвістики.

Студенти повинні вміти: характеризувати особливості мовної ситуації та мовної політики на приклади конкретної держави.

Запитання для самоперевірки

1. Що таке соціолінгвістика?
2. Які проблеми розглядає соціолінгвістика?
3. Дайте визначення мовної ситуації, назвіть чинники, що її характеризують.
4. Розкажіть про види мовних ситуацій.
5. Чим різняться поняття диглосії та білінгвізму?
6. Що впливає на змінюваність мовної ситуації?
7. Дайте визначення поняття «мовна політика», схарактеризуйте завдання мовної політики.
8. Схарактеризуйте мовну ситуацію в Україні та мовну політику держави.

Тема: МОВА Й МОВЛЕННЯ

План

1. Поняття «мова» й «мовлення» в історії мовознавства.
2. Сучасні уявлення про співвідношення мови й мовлення.
3. Мовленнєва діяльність, природа мовленнєвої діяльності. Мовленнєвий акт.
4. Одиниці мови та одиниці мовлення.

Основні поняття й терміни

Мовлення, мовленнєва діяльність, мовний матеріал, мовленнєвий акт, текст, дискурс.

Завдання

1. Доповнити таблицю, порівнюючи мову і мовлення:

Мова	Мовлення
1. Явище психічне	1. Явище

2. Підготуватися до написання тестів на практичному занятті № 2.

Література

а)основна:

1. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – С. 194-207.
2. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. – К. : Вища школа, 1988. – С. 6-25.
3. Кодухов В. И. Общее языкознание / В. И. Кодухов. – Москва : Высшая школа, 1974. – С. 117-123, 171-179.
4. Березин Ф. М. Общее языкознание / Ф. М. Березин, Б. Н. Головин – М. : Просвещение, 1979. – С. 11-29.
5. Общее языкознание / под общ. ред. А. Е. Супруна. – Минск : Выш. школа, 1983. – : С. 11-15, 140-145.

б)додаткова:

1. Панфилов В.Э. Взаимоотношение языка и речи / В.Э. Панфилов. – М. : Наука, 1971. – 232 с.
2. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность / А.А. Леонтьев. – М. : Просвещение, 1969. – 214 с.
3. Торопцев И. С. Язык и речь / И. С. Торопцев. – Воронеж : ВГУ, 1985. – 197 с.
4. Флоренский П. А. Антиномия языка / П. А. Флоренский // Вопросы языкознания. – 1988. – № 6.
5. Слюсарева Н. А. Теория Ф. де Соссюра в свете современной лингвистики / Н. А. Слюсарева. – М. : Наука, 1975. – 112 с.
6. Щерба Л. В. О трояком аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании / Л. В. Щерба // Языковая система и речевая деятельность. – Л. : Наука, 1979. – С. 24-39.
7. Косериу Э. Синхрония, диахрония, история / Э. Косериу // Новое в лингвистике. – Вып. 3. – М. : Издательство иностранной литературы, 1963. – С.143-343.

Методичні рекомендації

Проблема мови й мовлення належить до остаточно не вирішених проблем, хоча вона давно потрапила в коло зацікавлень мовознавців. Перш за все ознайомтеся з історією вивчення цієї проблеми у працях В. Гумбольдта (вперше звернув увагу на розмежування мови й мовлення), І. О. Бодуена де Куртене (розрізняв мовні одиниці та функціонально-

мовленнєві), Ф. де Соссюра (говорив про взаємообумовленість існування мови та мовлення; розглядав дихотомію мова – мовлення; визначив їхні відмінні риси). Розвиток поглядів Ф. де Соссюра найбільш повне відображення знайшов у роботах Л. Єльмслева, Н. Хомського, Е. Коссеріу та ін. Особливу увагу зверніть на теорію Л. В. Щерби, в якій виокремлюються поняття «мовленнєва діяльність», «мовний матеріал», «мовна система». На відміну від Ф. де Соссюра Л. В. Щерба стверджує, що мова – це не конкретна, а абстрактна сутність, яка конструюється шляхом розумових операцій учених.

Сучасні уявлення про співвідношення мови й мовлення доволі різноманітні. Виокремити головне й систематизувати знання вам допоможе укладання таблиці. У результаті ви повинні засвоїти основне положення: мова – це система одиниць спілкування і правил їх функціонування, що є єдиними для всіх носіїв мови; мовлення – конкретно вживана мова, способи спілкування в їх конкретній реалізації; мова є і процес мовлення, і результат цього процесу.

Питання про мовленнєву діяльність як специфічну форму людської діяльності потребує окремого розгляду. Мовленнєва діяльність є процесом активного, цілеспрямованого, опосередкованого мовою й обумовленого ситуацією спілкування прийому або передачі мовленнєвого повідомлення у взаємодії людей між собою (тобто це процес мовлення та розуміння). Ознайомтеся: 1. з психолого-фізіологічним механізмом мовленнєвої діяльності та її соціальною обумовленістю; 2. з видами мовленнєвої діяльності (говоріння, слухання, письмо, читання); 3. із загальним поняттям мовленнєвого акту (цілеспрямована мовленнєва дія, що здійснюється згідно з принципами і правилами мовленнєвої поведінки, прийнятими в даному суспільстві; мінімальна одиниця нормативної соціомовленнєвої поведінки, що розглядається в межах прагматичної ситуації); 4. з поняттям дискурсу та його складниками.

Щоб дати відповідь на останнє питання, пригадайте, що вам відомо про одиниці мови й мовлення з курсу «Вступ до мовознавства».

Студенти повинні знати: сутність проблеми мова й мовлення; історію її дослідження; сучасне розуміння мови – мовлення – мовленнєвої діяльності; одиниці мови й мовлення.

Студенти повинні вміти: визначати відмінні риси мови й мовлення; розрізняти одиниці мови й мовлення; у загальних рисах характеризувати мовленнєвий акт.

Запитання для самоперевірки

1. Дайте визначення понять «мова» й «мовлення».
2. Розкрийте основні етапи в дослідженні питання про співвідношення мови й мовлення.
3. Як трактується проблема співвідношення мови й мовлення в сучасному мовознавстві?
4. Що таке мовленнєва діяльність? Схарактеризуйте її механізм та види.
5. Опишіть процес виникнення та розвитку мовлення дитини. Які чинники мовленнєвого розвитку людини вам відомі?
6. Розкажіть про мовленнєвий акт. Що входить в поняття «мовленнєва ситуація»?
7. Дайте визначення поняття «дискурс». Чому його називають «істотною складовою соціокультурної взаємодії» (Т. ван Дейк)?
8. Яке теоретичне і практичне значення має дихотомія «мова – мовлення»?
9. У чому виявляється актуальність проблеми мови й мовлення для методики викладання мови?
10. Назвіть одиниці мови та мовлення. Чим вони різняться?

Самостійна робота № 4 (8 год.)

Тема: КЛАСИФІКАЦІЯ МОВ

План

1. Морфологічна класифікація мов:

- а) ізолюючі мови, їхні ознаки;
 - б) аглютинативні мови;
 - в) флективні мови;
 - г) інкорпоруючі мови;
 - д) аналітичні та синтетичні типи мов.
2. Генеалогічна класифікація мов:
- а) мовні сім'ї;
 - б) індоєвропейська сім'я.

Основні поняття й терміни

Морфологічна (типологічна) класифікація мов; ізолюючі, аглютинативні, флективні, інкорпоруючі мови; синтетичні й аналітичні мови; генеалогічна класифікація мов; порівняльно-історичний метод, санскрит, мовна сім'я, гілка, група, підгрупа; прмова. мертва мова.

Завдання

1. Опрацювати рекомендовану літературу.
2. Записати подані мови в таблицю відповідно до типологічної класифікації мов.
Мови: санскрит, чукотська, турецька, українська, угорська, англійська, гінді, китайська, французька, казахська, чинук, фінська, корейська, іспанська, литовська, арабська.

Ізолюючі мови	Аглютинативні мови	Інкорпоруючі мови	Флективні мови

3. Розподілити наведені нижче мови на сім'ї та групи у відповідності з генеалогічною класифікацією мов (виписати їх колонками по сім'ях):

санскрит, абхазька, баскська, туркменська, італійська, угорська, аварська, чуваська, ескімоська, майя, калмицька, марійська, фінська, португальська, пруська, данська, киргизька, в'єтнамська, маорі, курдська, таджицька, ідиш, арабська, португальська, турецька, німецька, албанська, карельська, китайська, старослов'янська.

4. Розподілити за групами такі індоєвропейські мови:

англійська, румунська, ісландська, чеська, французька, українська, російська, іспанська, латинська, шотландська, німецька, білоруська, вірменська, ірландська, готська, болгарська, шведська, польська.

Мертві мови у 2 та 3 завданнях підкреслити.

Література

а) основна:

1. Дорошенко С. І. Вступ до мовознавства / С. І. Дорошенко, П.С. Дудик. – К. : Вища школа, 1974. – С. 263-291.
2. Дорошенко С. І. Загальне мовознавство / С. І. Дорошенко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С. 242-249.
3. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2000. – С. 58-101.
4. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства / Ю. О. Карпенко. – К.-Одеса : Либідь, 1991. – С. 86-108.

б) додаткова:

1. Вендина Т. И. Введение в языкознание: Учеб. пособие для педагогических вузов / Т. И. Вендина. – М. : Высшая школа, 2002. – С.2 62-268.
2. Кодухов В. И. Введение в языкознание / В. И. Кодухов. – М. : Высшая школа, 1978. – С. 252-275.

3. Реформатский А. А. Введение в языковедение / А. А. Реформатский. – М. : Аспект Пресс, 1996. – С. 411-456.
4. Кузнецов П. С. Морфологическая классификация языков / П. С. Кузнецов. – М. : Изд. МГУ, 1954. – 239 с.
5. Иванов В. В. Генеалогическая классификация языков и понятие языкового родства / В. В. Иванов. – М. : Издательство Московского Университета, 1954. – 52 с.
6. Солнцев В. М. Типология и тип языка / В. М. Солнцев // Вопросы языковедения. – 1978. – № 2.

в) довідкова

1. Атлас языков мира Происхождение и развитие языков во всем мире : пер. с англ. / Конс. Б.Комри, С. Мэттьюс, М. Полински. – Словакия : Лик пресс, 1998. – 224 с.
2. Мови світу: Енциклопедичний довідник / укл. Ю. М. Левицький. – Львів : Місіонер, 1998. – 200 с.
3. Потапов В. В. Краткий лингвистический справочник: Языки и пись менность. 2-е изд., перер. и доп. / В. В. Потапов. – М. : Фонд «Развития фунда ментальных лингвистических исследований», 2014. – 272 с.
4. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Большая рос. энцикл., 2002. – 709 с.

Методичні рекомендації

Типологічна класифікація встановлює схожість і відмінності мов в їх найбільш важливих властивостях граматичної будови (не залежних від їх генетичної спорідненості). Найвідомішою з типологічних класифікацій є морфологічна класифікація мов, що оперує таким поняттям як спосіб з'єднання морфем, що виражають те чи те граматичне значення. З цією класифікацією ви знайомилися при вивченні курсу «Вступ до мовознавства». Перш за все згадайте авторів традиційної морфологічної класифікації – братів Фридриха та Августа Шлегелів (доповнив її Август Шлейхер). З'ясуйте особливості флективних, ізолюючих, аглютинативних та інкорпоруючих мов. Зверніть увагу на виділення в кожному з типологічних класів синтетичних та аналітичних підтипів (залежно від того, як передаються в мові граматичні значення й виражаються стосунки між одиницями). *Тільки засвоївши теоретичний матеріал, можна виконувати 1 завдання (скористайтесь довідковою літературою).*

Генеалогічна класифікація – це класифікація мов за спільністю походження. Вивчаючи її, перш за все згадайте основні принципи класифікації та поняття (порівняльно-історичний метод, санскрит, сім'я, група, підгрупа, мертва мова), вчених, що стояли у витоків класифікації. Ви маєте знати: 10 найбільш відомих та поширених сімей (індоєвропейську, китайсько-тибетську, семіто-хамітську, аустронезійську, дравідську, тюркську, фінно-угорську, кавказьку, корейську, алтайську); територію їх поширення на лінгвістичній карті; приклади мов, що входять до цих сімей. Особливу увагу слід звернути на мови індоєвропейської сім'ї.

Тільки після опрацювання літератури варто виконувати четверте та п'яте завдання.

Студенти повинні знати: принципи морфологічної класифікації мов, типологічні види мов та їх ознаки; принципи генеалогічної класифікації та основні сім'ї мов.

Студенти повинні вміти: визначати місце мови в морфологічній та генеалогічній класифікаціях.

Запитання для самоперевірки

1. Скільки мов тепер існує у світі? Чому не можна точно встановити їх кількість?
2. Яку класифікацію мов називають типологічною?
3. Чим типологічна класифікація відрізняється від генеалогічної?
4. Назвіть учених, що зробили вагомий внесок у типологічне мовознавство.
5. Які групи мов виділяють за типологічною класифікацією? Схарактеризуйте їх.

6. Дайте визначення синтетичних та аналітичних мов, наведіть приклади.
7. Чи бувають чисті типи мов? Доведіть свою думку.
8. Чому типологічна класифікація не є історичною? У чому помилявся В. Гумбольдт, даючи оцінку характеристику типам мов?
9. Які ви знаєте інші типологічні класифікації мов? Яка з них, на вашу думку, заслуговує на особливу увагу й чому?
10. Які мови називаються спорідненими? За якими критеріями визначається спорідненість мов? Дайте визначення прамови.
11. Що таке генеалогічна класифікація мов? На основі якого методу вона створена?
12. У чому полягає сутність системи генеалогічної класифікації: що таке сім'я, група (гілка), підгрупа мов?
13. Скільки мовних сімей існує у світі? Назвіть найбільш чисельні сім'ї, наведіть приклади мов, що до них входять.
14. Які мови називаються мертвими?

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ № 2. МОВА ЯК СИСТЕМА

Самостійна робота № 5 (8 год.)

Тема: СПЕЦИФІКА МОВНИХ РІВНІВ

План

1. Фонологічна система мови. Поняття фонем. Фонем в парадигматиці й синтагматиці.
2. Лексико-семантична система мови. Слово як одиниця знакового рівня.
3. Граматична система мови. Граматичні категорії (морфологічні та синтаксичні).
4. Проміжні рівні: словотвірний, фразеологічний.
5. Національні особливості мовних підсистем.

Основні поняття й терміни

Фонема, алофон, слово, лексема, лексико-семантична система мови, морфологічні категорії, синтаксичні категорії, способи словотвору, морфема, фразеологізм.

Завдання

1. Опрацювати рекомендовану літеру, підготуватися до написання тестів на практичному заняття № 4.

Література

а)основна:

1. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – С. 61-74.
2. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. – К. : Вища школа, 1988. – С. 138-250.
3. Кодухов В. И. Общее языкознание / В. И. Кодухов. – Москва : Высшая школа, 1974. – С. 134-152.
4. Березин Ф. М. Общее языкознание / Ф. М. Березин, Б. Н. Головин – М. : Просвещение, 1979. – С. 90-110.
5. Серебренников Б. А. Общее языкознание. Внутренняя структура языка / Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1972. – 564 с.

б)додаткова:

1. Карпов В. А. Язык как система / В. А. Карпов. – Минск : Выш. школа, 1992. – 302 с.
2. Мельничук А. С. Понятие системы и структуры языка / А. С. Мельничук // Вопросы языкознания. – 1970. – № 1.

3. Солнцев В. М. Язык как системно-структурное образование / В. М. Солнцев. – М. : Просвещение, 1977. – С. 11-52, 68-92.
4. Васильева Л. П. До питання про співвідношення мови – системи та мови – стандарту / Л. П. Васильева // Мовознавство. – 2002. – № 2–3.
5. Дудок Р. І. Системність та структурність мови / Р. І. Дудок // Мовознавство. – 2003. – № 5.
6. Жлуктенко Ю. О. Гетерогенні елементи в мовній системі / Ю. О. Жлуктенко // Мовознавство. – 1997. – № 4.
7. Маслов Ю. С. Об основных и промежуточных ярусах в структуре языка / Ю. С. Маслов // Вопросы языкознания. – 1968. – № 4.
8. Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови : лінгвофілософські нариси / Ф. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 192 с.
9. Підручники з курсу «Сучасна українська мова».

Методичні рекомендації

З одиницями мовних рівнів та їх системною організацією ви знайомилися в курсі української мови. Готуючись до написання тестів, вам слід згадати визначення цих одиниць, їх ознаки та класифікації.

Основною одиницею фонетичного рівня є фонема – абстрактна одиниця мови, що реалізується у звуках (алофонах) і є будівельним матеріалом для одиниць вищих рівнів. Зверніть увагу на функції фонем, розгляньте їх класифікацію. Подумайте, як реалізуються на фонетичному рівні синтагматичні та парадигматичні відношення. Порівняйте систему фонем української мови та іноземної, яку ви вивчаєте (кількісно й якісно).

Лексико-семантичний рівень найменш системний, оскільки до його складу входить велика кількість одиниць. Ви повинні знати: визначення слова й лексеми; ознаки слова; типи лексичних значень; лексико-семантичні категорії (багатозначні та однозначні слова, омоніми, синоніми, антоніми, пароніми); групи слів за походженням, активністю вживання та стилістичним забарвленням.

Характеризуючи морфологічний рівень, згадайте принципи виділення частин мови та їх класифікацію. Зверніть увагу на те, як на цьому рівні реалізуються міжрівневі зв'язки. Умійте визначати національну специфіку морфологічних систем різних мов.

Синтаксичний рівень має свої одиниці – словосполучення та речення. Згадайте їх визначення та основні ознаки, класифікацію словосполучень і речень (у загальному вигляді).

Розглядаючи проміжні рівні, потрібно знати не тільки визначення та особливості їхніх одиниць, але й доводити, що вони утворюються в одному рівні, а функціонують як одиниці іншого рівня та мають ознаки одиниць обох рівнів.

Студенти повинні знати: особливості системної організації основних і проміжних рівнів мови;

Студенти повинні вміти: характеризувати одиниці основних і проміжних рівнів; визначати особливості парадигматичних та синтагматичних відношень між ними.

Запитання для самоперевірки

1. Дайте визначення фонемі, схарактеризуйте її функції.
2. Що таке алофон?
3. Як класифікуються фонемі?
4. Чим різняться системи фонем української та англійської (німецької) мов?
5. У чому полягає різниця між термінами *слово* й *лексема*?
6. Назвіть основні ознаки слова.
7. Дайте визначення лексичного значення слова. Які ви знаєте типи лексичних значень?
8. У які типи відношень вступає слово? Схарактеризуйте їх.
9. Доведіть, що лексичний рівень має найнижчий рівень системності.
10. Розкажіть про морфологічний рівень.
11. Як на морфологічному рівні реалізуються міжрівневі зв'язки?
12. Охарактеризуйте специфіку синтаксичного рівня.

13. Чому фразеологічний і словотвірний рівні називають проміжними?

Самостійна робота № 6 (15 год.)

Тема: УКЛАДАННЯ СЛОВНИКА ТЕРМІНІВ МОВОЗНАВСТВА

Методичні рекомендації

Словник термінів укладається упродовж навчального семестру. У ньому повинні бути усі терміни, які виділені у відповідній рубриці планів практичних занять та самостійних робіт.

Терміни розміщуються у словнику за темами. Наприклад, перша тема: *Мова як суспільне явище*. Розташовуються терміни в алфавітному порядку: *емотивна функція, етнолінгвістика, етнос, когнітивна функція, комунікативна функція та ін.* (до першої теми).

Визначення термінів дається за прикладом словарної статті, тобто містить таке:

1. Термін (із зазначенням етимології, якщо він іншомовний);
2. Визначення, тобто зміст лінгвістичного поняття, позначеного цим терміном;
3. Один приклад, за необхідності, з рідної мови чи мови, що вивчається.

Зразок

Прамова (калька з нім. Ursprache) – давня мова, з якої виникли мови, що відносяться до однієї сім'ї (латина по відношенню до романських мов). Прамова, що не зафіксована на письмі, реконструюється за допомогою порівняльно-історичного методу.

Література

1. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник – К. : Вища шк. Головне вид-во, 1985. – 360 с.
2. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор. – К. : Либідь, 2001. – 222 с.
3. Кротевич Є. Словник лінгвістичних термінів / Є. Кротевич, Н. Родзевич. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – 236 с.
4. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В.Н. Ярцева]. – М. : Большая рос. энцикл., 2002. – 709 с.
5. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов / Ж. Марузо. – М. : Издательство иностранной литературы, 1960. – 436 с.
6. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 718 с.
7. Словник лінгвістичних термінів / [укл.: Левицький В. В., Іваницька М. Л., Іваницький Р. В.] / – Чернівці: ЧДУ, 1996. – 29 с.
8. Українська мова: Енциклопедія. – К. : Українська енциклопедія ім. М. Бажана, 2000. – 752 с.
9. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: Енциклопедичний словник / І. Б. Штерн. – К. : АртЕк, 1998. – 336 с.
10. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – 2-е изд., стер. – М. : УРСС : Едиториал УРСС, 2004. – 571 с.
11. Розенталь Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – М. : Просвещение 1976. – 544 с.
12. Столярова Л. П. Базовый словарь лингвистических терминов / Л. П. Столярова, Т. С. Пристайко, Л. П. Попко – К. : Изд-во Гос. академии руковод. кадров культуры и искусств, 2003. – 192 с.

Можна використовувати інші джерела, але вони повинні бути авторитетними.

Інтернет-ресурси

1. Бібліотека "Ізборник". Наукові праці з мовознавства: <http://litopys.org.ua/links/inmovozn.htm>
2. Короткий словник лінгвістичних та перекладацьких термінів (Бик І.С.): <http://www.franko.lviv.ua/faculty/intrel/tpp/glossary.htm>
3. Лінгвістична література на linguists.narod.ru: <http://linguists.narod.ru/downloads1.html>
4. Лінгвістичний портал "Мова інфо": <http://www.mova.info>
5. Російський філологічний портал: <http://www.philology.ru>
6. Словники й енциклопедії в режимі онлайн: <http://dic.academic.ru>
7. Словники на mova.info: <http://www.mova.info/Page.aspx?l1=61>
8. Українська Вікіпедія. Вільна енциклопедія: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
9. Український лінгвістичний портал: <http://ulif.org.ua>

Самостійна робота № 7 (7 год.)

Тема: МЕТОДИ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

План

1. Загальнонаукові методи дослідження та їх використання в лінгвістиці.
2. Описовий метод. Основні етапи описового методу:
3. Порівняльно-історичний метод. Етапи використання порівняльно-історичного методу.
4. Зіставний метод. Мовна типологія. Мовні універсалії.
5. Структурний метод і його методика.
6. Сучасні методи дослідження мови: соціолінгвістичний, психолінгвістичний, математичний тощо.

Основні поняття й терміни

Метод, прийом, методика, методологія, лінгвістичний метод, індукція, дедукція, описовий метод, інтерпретація, порівняльно-історичний метод, архетип, історичний метод, типологічний (зіставний) метод, типологія, мовні універсалії, структурний метод, статистичний метод, дистрибутивний, компонентний, трансформаційний аналіз, аналіз за безпосередніми складниками, методи соціолінгвістики; психолінгвістичні методи.

Завдання

1. Опрацювати рекомендовану літературу.
2. Підготуватися до написання тестів за темою самостійної роботи (на практичному занятті № 5).

Література

а)основна:

1. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – С. 224-240.
2. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. – К. : Вища школа, 1988.
3. Кодухов В. И. Общее языкознание / В. И. Кодухов. – Москва : Высшая школа, 1974. – С. 230, 239.
4. Березин Ф. М. Общее языкознание / Ф. М. Березин, Б. Н. Головин – М. : Просвещение, 1979. – С. 308-344.

б)додаткова:

1. Методи лінгвістичних досліджень : навч. посібник / Л. П. Іванова. – К. : ІСДО, 1995. – 88 с.

2. Общее языкознание : Методы лингвистических учений / отв. ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1973. – 318 с.
3. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1975. – 313 с.
4. Русанівський В. М. Методологія, теорія і часткові методи лінгвістичних досліджень / В. М. Русанівський // Мовознавство. – 1975. – № 2. – С. 3-11.
5. Єрмоленко С. Я. Лінгвістичні теорії, конкретні методи дослідження / С. Я. Єрмоленко // Мовознавство. – 1981. – № 4.
6. Носенко И. А. Начала статистики для лингвистов / И. А. Носенко. – М. : Высшая школа, 1981. – 157 с.
7. Гулыга Е. В. О компонентном анализе значимых единиц языка / Е. В. Гулыга, Е. И. Шендельс // Принципы и методы семантических исследований. – М. : Наука, 1976. – С. 291-314.
8. Шендельс Е. С. Связь языкознания с другими науками / Е. И. Шендельс. – М. : Наука, 1962. – 64 с.

Методичні рекомендації

Перш ніж розглядати методи лінгвістичних досліджень слід усвідомити різницю між поняттями «метод», «методика», «методологія», «прийом». Потім треба визначити сутність, мету та сферу застосування описового, порівняльно-історичного, історичного, типологічного (зіставного), структурного та статистичного методів. Зверніть увагу на етапи використання методів та їх методики, на практичне застосування методів лінгвістичних досліджень та на відмінності між ними.

Опрацьовуючи питання про сучасні методи, необхідно засвоїти таке: 1) методи соціолінгвістики (польового дослідження та соціолінгвістичного аналізу) та їх прийоми; 2) методи психолінгвістики (експериментальні: семантичного шкалювання, лінгвістичний метод, психолінгвістичний метод, а також формуючий метод); 3) математичні методи (кількісні та статистичні).

Студенти повинні знати: основні традиційні методи лінгвістичних досліджень, етапи їх використання та конкретні методики; сучасні методи лінгвістичних досліджень.

Студенти повинні вміти: визначити, які методи використовуються з тою чи тою практичною метою; застосовувати різноманітні методи у власній дослідницькій роботі.

Запитання для самоперевірки

1. Дайте визначення термінів «метод», «методика», «методологія», «прийом дослідження».
2. Опишіть загальнонаукові методики дослідження.
3. Назвіть основні методи дослідження мови. Чому лінгвісти використовують різні методи, аналізуючи мовний матеріал?
4. Розкрийте суть і завдання описового методу. Де цей метод знайшов практичне застосування?
5. Що є об'єктом дослідження порівняльно-історичного методу? Розкажіть про етапи його використання. Де цей метод знайшов практичне застосування?
6. Чим зіставний метод відрізняється від порівняльно-історичного? Що таке *мовна типологія та мовні універсали*?
7. Яка мета структурного методу? У яких методиках реалізується структурний метод? Розкажіть про них.
8. Які ще методи використовують у лінгвістичних дослідженнях?

ЗАОЧНЕ ВІДДІЛЕННЯ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ № 1. СУТЬ І ПРИРОДА МОВИ

Практичне заняття № 1

Тема: **МОВА Й СУСПІЛЬСТВО**

Мета заняття – з'ясувати специфіку загального мовознавства як науки та його зв'язок з іншими науками; схарактеризувати багатоаспектність природи мови; обґрунтувати взаємозв'язок мови й суспільства; ознайомитися з основними поняттями соціолінгвістики.

План

1. Мовознавство як наука. Методи лінгвістичних досліджень.
2. Проблема природи й сутності мови. Багатоаспектна природа мови..
3. Функції мови в суспільстві.
4. Залежність розвитку мови від розвитку і стану суспільства, його роль у створенні та формуванні мови.
5. Мова й мовлення.
6. Соціолінгвістика як наука. Проблематика сучасної соціолінгвістики.
7. Мова – найважливіша етнічна ознака. Етнолінгвістика.
8. Мова й культура. Основні проблеми лінгвокультурології.

Основні поняття й терміни

Мова, фузей, тезей, суспільне явище, комунікація, комунікативна функція, когнітивна функція, емотивна функція, метамовна функція, суспільна свідомість, етнос, народність, нація, мовлення, мовленнєва діяльність, мовний матеріал, мовленнєвий акт, соціолінгвістика, етнолінгвістика, лінгвокультурологія.

Завдання

1. Підготуватися до написання тестів за темами самостійних робіт №№ 3, 5,6.
2. Трьом студентам підготувати повідомлення (5-7 хв.) на такі теми: а) Соціолінгвістика як наука; б) Мова – найважливіша етнічна ознака. Етнолінгвістика; в) Мова й культура. Основні проблеми лінгвокультурології.
3. Прочитати тексти. Прокоментувати, які функції мови проявляються в них більшою мірою (завдання виконується письмово).

А)

- Гончарі (вивіска на залізничній станції);
- Переоблік (табличка на дверях магазину);
- Здрастуйте, мене звать Микола;
- Рівносторонній прямокутник називається квадратом;
- – Я в середу не прийду на тренування, не зможу. – Треба, Федю, треба;
- По-українськи це теж називається «принтер»;
- Щоб ти провалився, п'яничко проклятий;
- Я изучил науку расставанья В простоволосых жалобах ночных (О.Мандельштам).

Б)

Помолчали. Потом Чонкин посмотрел на небо и сказал:
– Сегодня, видать по всему, будет ведро.
– Будет ведро, если не будет дождя, – сказал Лёша.
– Без туч дождя не бывает, – заметил Чонкин.
– А бывает так, что и тучи есть, а дождя всё равно нету.

– Бывает и так, – согласился Лёша.

На этом они и расстались.

(В.Войнович «Життя і незвичайні пригоди солдата Івана Чонкина»)

В) «Усі мови світу можна поділити на групи за певними принципами, що покладені в основу класифікації. Так, вони можуть бути систематизовані за територіальною чи географічною, ареальною ознакою (наприклад, мови Африки, Австралії, Європи); залежно від функцій, які вони виконують у суспільстві (наприклад, латинська мова в римсько-католицькій церкві, церковнослов'янська – в греко-православній, арабська – в ісламі); за їх поширеністю тощо» (Бевзенко С. П. *Вступ до мовознавства: Короткий нарис: Навч. посіб.* – К., 2006.)

Г) Які мовні функції не «спрацьовують» у цьому випадку?

– А ось якщо підійде до тебе людина й запитас: «Парле ву франсе?» – ти що подумаєш?

– Нічого не подумаю, візьму і трісну її по довбешці.

(М.Твен «Пригоди Гекльберрі Фінна»)

4. Доповнити таблицю, порівнюючи мову й мовлення. Слід зазначити 5-6 відмінностей.

Мова	Мовлення
1. Явище психічне	1. Явище психофізичне

5. Записати одиниці мови й мовлення за поданим зразком:

Одиниці мови

Одиниці мовлення

Фонема

Звук

Література

а)основна:

1. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – С.156-183, 194-207.
2. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. – К. : Вища школа, 1988. – С. 6-25, 21-78, 256-319.
3. Білецький А. О. Про мову і мовознавство / А. О. Білецький. – К. : АртЕк, 1996. – С.110-116, 131-133, 166-171.
4. Березин Ф. М. Общее языкознание / Ф. М. Березин, Б. Н. Головин – М. : Просвещение, 1979. – С. 267-271, 419-596.
5. Кодухов В. И. Общее языкознание / В. И. Кодухов. – Москва : Высшая школа, 1974. – С. 6-47, 117-128. 171-179, 188-191.

б)додаткова:

1. Кобилянський Б. В. Короткий огляд історії мовознавства / Б. В. Кобилянський. – К. : Радянська школа, 1964. – С.3-19, 56-71, 106-123.
2. Рождественский Ю. В. Лекции по общему языкознанию / Ю. В. Рождественский. – М.: Высшая школа, 1990. – С.36-62.
3. Мельничук О. С. Мова як суспільне явище і як предмет сучасного мовознавства / О.С. Мельничук // Мовознавство. – 1997. – № 2-3. – С. 3-19.
4. Пархонюк Л. До проблеми сутності мови: деякі міркування й роздуми / Пархонюк Л. // Дивослово. – 1996. – № 11. – С. 15 – 17.
5. Іванишин В. Мова і нація / В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич : Відродження, 1994. – 218 с.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2008. – 712 с.
7. Звегинцев В. А. К вопросу о природе языка / В. А. Звегинцев // Вопр. философии. – 1979. – № 11. – С.66-78.
8. Русанівський В. М. Прогностичні функції соціолінгвістики / В. М. Русанівський // Мовознавство. – 1989. – №1.

9. Кондрашов Н. А. История лингвистических учений / Н. А. Кондрашов. – М. : Просвещение, 1979. – С. 55-109.

10. Торопцев И. С. Язык и речь / И. С. Торопцев. – Воронеж : ВГУ, 1985. – 197 с.

Методичні рекомендації

Методичні рекомендації щодо першого питання див самостійні роботи №№1, 2.

Друге питання передбачає систематизацію основних віх осмислення суті мови, починаючи з часів античності. У відповіді на нього повинні перш за все знайти відображення: дискусія про природу назв; погляди мовознавців доби Середньовіччя та Відродження; різні підходи до вирішення зазначеної проблеми в XIX-XX ст. Зверніть увагу на те, що проблема сутності мови тісно пов'язана з проблемою походження мови.

Розкриваючи багатоаспектну природу мови, спочатку пригадайте положення основних теорій сутності мови: біологічної, психологічної та соціальної. Біологічна теорія розуміє мову як природжене явище. Особливо популярною вона була в XVII-XVIII ст., коли розвивалися природничі науки та філософія натуралізму. Теоретиком цього напрямку був Август Шлейхер, тому слід схарактеризувати його концепцію природи й сутності мови.

Психологічний підхід сформувався в XIX-XX ст. і зреалізовувався у двох напрямках (соціально-психологічний – В. Гумбольдт, Г. Штейнталь, О. Потєбня; індивідуально-психологічний – молодогораматика).

Ви повинні усвідомити особливості різних підходів до вирішення проблеми сутності мови, знати факти, що підтверджують ці теорії та спростовують їх.

Окремого розгляду потребує питання про соціальну природу мови. Його варто опрацьовувати частинами: 1) сутність соціальної теорії, історія питання (Демокрит, Д. Дідро, Ж.-Ж. Руссо, Г. Лейбніц, Я. Грімм, П. Лафарг, А. Мейє, Ж. Вандрієс, Ф. Соссюр, Ш. Баллі); вульгарно-соціологічна теорія М. Марра. 2) сучасне розуміння багатоаспектної природи мови.

Доведіть, що мова, будучи соціальною за своєю природою, є багатоаспектним явищем. Умійте пояснювати, чим мова відрізняється від інших суспільних явищ.

Мова обслуговує суспільство абсолютно у всіх сферах людської діяльності. Розглядаючи питання про функції мови в суспільстві, схарактеризуйте основні та головні вторинні (похідні) функції мови: 1. комунікативна – основна функція, вторинні – фатична (спосіб встановлення контакту), конативна (засвоєння), волюнтативна (волевиявлення), кумулятивна, або історико-культурна (збереження національно-культурної інформації); 2. когнітивна (мислетворча, засіб мислення та пізнання), похідна – номінативна (засіб позначення явищ дійсності); 3. емотивна (засіб вираження почуттів), вторинна – естетична (спосіб вираження й виховання прекрасного); 4. метамовна (засіб дослідження й опису мови в термінах самої мови). Зверніть увагу на те, як ці функції виявляються у текстах чи живому мовленні (це допоможе виконати третє завдання).

Відповідаючи на четверте питання, спочатку поясніть поняття *етнос, народність, нація*. Важливо зрозуміти різницю і взаємозв'язок між ними. Кожне з цих понять слід розглянути в контексті мови як невід'ємного елемента життя суспільства. Особливу увагу необхідно звернути на різні сфери суспільства і вплив змін у цих сферах на існування мови.

Проблема мови й мовлення належить до остаточно не вирішених проблем, хоча вона давно потрапила в коло зацікавлень мовознавців. Перш за все ознайомтеся з історією вивчення цієї проблеми у працях В. Гумбольдта (вперше звернув увагу на розмежування мови й мовлення), І. О. Бодуена де Куртене (розрізняв мовні одиниці та функціонально-мовленнєві), Ф. де Соссюра (говорив про взаємообумовленість існування мови та мовлення; розглядав дихотомію мова – мовлення; визначив їхні відмінні риси). Розвиток поглядів Ф. де Соссюра найбільш повне відображення знайшов у роботах Л. Єльмслева, Н. Хомського, Е. Коссєріу та ін. Особливу увагу зверніть на теорію Л. В. Щєрби, в якій виокремлюються поняття «мовленнєва діяльність», «мовний матеріал», «мовна система» На відміну від Ф. де Соссюра Л. В. Щєрба стверджує, що мова – це не конкретна, а абстрактна сутність, яка конструється шляхом розумових операцій учених.

Сучасні уявлення про співвідношення мови й мовлення доволі різноманітні. Виокремити головне й систематизувати знання вам допоможе укладання таблиці (завдання 4). У результаті ви повинні засвоїти основне положення: мова – це система одиниць спілкування і правил їх функціонування, що є єдиними для всіх носіїв мови; мовлення – конкретно вживана мова, способи спілкування в їх конкретній реалізації; мова є і процес мовлення, і результат цього процесу.

Умійте розрізняти одиниці мови та одиниці мовлення: перші – постійні, відтворюються в мовленні; другі – утворюються у процесі говоріння унаслідок комбінування одиниць мови (див. завдання 5).

Студенти, що готують повідомлення, повинні розкрити такі аспекти: а) «Соціолінгвістика як наука» – дати визначення соціолінгвістики, визначити її об'єкт, предмет, витоки та становлення науки; коротко представити напрями сучасних соціолінгвістичних досліджень; б) «Мова – найважливіша етнічна ознака. Етнолінгвістика» – дати визначення етнолінгвістики; розказати коротко про її історію та проблематику; схарактеризувати гіпотезу Сепіра-Уорфа; пояснити на конкретних прикладах, як у мові відображаються етнічні характер та свідомість (менталітет, пізнавальний досвід етносу, етнічні стереотипи, константи культури, тобто мовна картина світу); в) «Мова й культура. Основні проблеми лінгвокультурології» – дати визначення поняття *культура*, розкрити специфіку лінгвокультурології і зміст поняття *культурна ідентичність*; на конкретних прикладах продемонструвати, як впливають на комунікативну діяльність культурні цінності, установки та норми того чи того етносу. Найбільш повну інформацію можна знайти в підручнику О. О. Селіванової (<http://toloka.to/t50257> – електронний ресурс).

Студенти повинні знати: визначення основних термінів за темою заняття; теорії природи мови; функції мови в суспільстві; суспільні чинники, що впливають на розвиток мови; методи лінгвістичних досліджень.

Студенти повинні вміти: характеризувати зв'язок мовознавства з іншими науками; доводити багатоаспектність природи мови; визначати функції мови в текстах: на конкретних прикладах доводити зв'язок мови з суспільством, етносом та його культурою.

Запитання для самоперевірки

1. Дайте визначення мовознавства, назвіть його розділи.
2. Сформулюйте проблематику теорії мови.
3. Схарактеризуйте зв'язок мовознавства з іншими науками. Назвіть суміжні з лінгвістикою галузі наукового знання.
4. Дайте визначення мови. Які є ще форми комунікації?
5. Які погляди на природу мови відомі в науці? Розкажіть про них.
6. Доведіть, що мова – явище багатоаспектне.
7. Чим відрізняється мова від інших суспільних явищ?
8. Назвіть основні та похідні функції мови. Схарактеризуйте їх. Що є спільного для всіх функцій мови?
9. Чи виявляються функції мови постійно у процесі її використання?
10. Що ви знаєте про необов'язкові (факультативні) функції мови?
11. Розкажіть про зв'язок розвитку і функціонування мови з історією суспільства.
12. Які суспільні чинники впливають на розвиток мови?
13. Поясніть специфіку проблематики соціолінгвістики, етнолінгвістики та лінгвокультурології.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ № 2. МОВА ЯК СИСТЕМА

Практичне заняття № 2

Тема: СИСТЕМНИЙ ХАРАКТЕР МОВИ

Мета заняття: поглибити знання про мову як систему систем, про мовні рівні та їх основні одиниці; розглянути види відношень між мовними одиницями; дослідити теорію ізоморфізму та ієрархії рівнів мови; засвоїти класифікацію та властивості мовних та немовних знаків; обґрунтувати знакову природу мови та виявити її незнакові властивості.

План

1. Поняття про систему. Типологія систем.
2. Види системних відношень у мові: *синтагматичні, парадигматичні, ієрархічні*.
3. Структура мови. Поняття мовного рівня (ярусу). Основні та проміжні *рівні мови*.
4. Теорії ізоморфізму та ієрархії рівнів мови. Особливості мовної системи.
5. Поняття про знак та його ознаки. Види знаків.
6. Мова як знакова система. Особливості мовного знака.

Основні поняття й терміни

Система, структура, ієрархічні відношення, синтагматичні відношення, парадигматичні відношення, гетерогенна система, динамічна система, рівень мови, основний рівень, проміжний рівень, теорія ізоморфізму.

Завдання

1. Підготуватися до написання тестів за темами самостійних робіт №№ 8, 9, 10 та модульної контрольної роботи.
2. Заповнити таблицю.

Тип рівня	Рівень	Предмет вивчення	Одиниця рівня	Галузі мовознавства
ОСНОВНІ	ФОНЕТИЧНИЙ	Звук Склад Наголос	Фонема	Фонетика Фонологія Акцентологія Орфоепія
	МОРФОЛОГІЧНИЙ			
	МОРФОЛОГІЧНИЙ			
	ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ			
	СИНТАКСИЧНИЙ			
ПРОМІЖНІ	СЛОВОТВІРНИЙ (ДЕРИВАЦІЙНИЙ)			
	ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ			
НАДРІВЕНЬ	СТИЛІСТИЧНИЙ = основні + проміжні			

3. Добрати по два приклади парадигматичних і синтагматичних відношень: а) у фонології б) в лексиці, в) в морфології, г) в синтаксисі (на матеріалі української мови). Заповнити таблицю.

	Парадигматичні відношення	Синтагматичні відношення
Фонетичний рівень		
Лексичний рівень		

Морфологічний рівень		
Синтаксичний рівень		

4. Навести 3-4 приклади, що ілюструють особливості систем української та іноземної мов (на прикладі фонетичної або граматичної підсистеми, *письмово*).
5. Проаналізувати наведений нижче уривок із роботи Ф. де Соссюра. Прокоментувати, як ви його розумієте (*усно*).
«Мова – це система знаків, які виражають поняття, а отже, її можна порівняти з письмом, з абеткою для глухонімих, з символічними обрядами, з формами ввічливості, із військовими сигналами тощо. Вона лише найважливіша поміж усіх цих систем» (Соссюр Ф. де Курс загальної лінгвістики / Пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко. – К., 1998. – С. 28).

Література

а)основна:

1. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – С. 20-35, 61-74.
2. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. – К. : Вища школа, 1988. – С. 117-250.
3. Кодухов В. И. Общее языкознание / В. И. Кодухов. – Москва : Высшая школа, 1974. – С. 123-152.
4. Березин Ф. М. Общее языкознание / Ф. М. Березин, Б. Н. Головин – М. : Просвещение, 1979. – С. 90-141.
5. Серебренников Б. А. Общее языкознание. Внутренняя структура языка / Б. А. Серебренников. / М. : Наука, 1972. – 564 с.
6. Білецький А. О. Про мову і мовознавство / А. О. Білецький. – К. : АртЕк, 1996. – С. 162-165, 176-187, 193-195.

б)додаткова:

1. Виноградов В. В. Всегда ли система системна? / В. В. Виноградов // Система и уровни языка. – М. : Наука, 1969. – С. 249-259.
2. Мельничук А. С. Понятие системы и структуры языка / А. С. Мельничук // Вопросы языкознания. – 1970. – № 1.
3. Солнцев В. М. Язык как системно-структурное образование / В. М. Солнцев. – М. : Просвещение, 1977. – С. 11-52, 68-92.
4. Дудок Р. І. Системність та структурність мови / Р. І. Дудок // Мовознавство. – 2003. – № 5.
5. Маслов Ю. С. Об основных и промежуточных ярусах в структуре языка / Ю. С. Маслов // Вопросы языкознания. – 1968. – № 4.
6. Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови : лінгвофілософські нариси / Ф. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 192 с.
7. Агеев В. Семиотика / В. Агеев. – М. : Издательство «Весь Мир», 2002. – 256 с.
8. Попович М. В. Мова як знакова система / М. В. Попович. – К. : Наукова думка, 1965. – 192 с.
9. Кочерган М. П. Мова як знакова система / М. П. Кочерган // УМЛШ. – 1973. – №4.
10. Солнцев В. М. Языковой знак и его свойства / В. М. Солнцев // Вопросы языкознания. – 1977. – №2.
11. Лотман Ю. М. Семиосфера / Ю. М. Лотман. – СПб. : «Искусство-СПБ» 2000. – С. 335–391.
12. Уфимцева А. А. Типы словесных знаков / А. А. Уфимцева. – М. : УРСС, 2004. – 204 с.

Методичні рекомендації

Опрацьовуючи перше питання, перш за все розмежуйте поняття «система» і «структура». Їх необхідно розрізнити на основі того, що система – це сукупність елементів, організованих в єдине ціле, а структура – сукупність зв'язків і відношень, що організують елементи у складі цілого. Ознайомтеся з такими різновидами систем: відкрита/закрита, гомогенна/гетерогенна, статична/динамічна. Умійте доводити, що мова є відкритою динамічною гетерогенною матеріальною функціональною системою.

Види системних відношень у мові знайомі вам з курсів «Вступ до мовознавства» та «Сучасна українська мова». Згадайте визначення *синтагматичних, парадигматичних та ієрархічних відношень*. Зверніть увагу на те, що: 1. останній тип поєднує одиниці різних рівнів складності, тоді як синтагматичні та парадигматичні відношення поєднують одиниці одного ступеня складності; 2. ці відношення можуть стати причиною порушення мовних правил: синтагматична й парадигматична взаємодія одиниць якогось нижчого рівня може призвести до утворення «неправильної» одиниці вищого рівня.

Протиставлення парадигматичних і синтагматичних відношень, з одного боку, та ієрархічних відношень, з іншого, відображає гетерогенний характер мовної системи – її різнорівневий характер (див. *третє питання*). Ідея ярусної організації системи мови набула поширення у другій половині ХХ ст. в американській дескриптивній лінгвістиці й була запозичена із біології. З'ясуйте, що таке «мовний ярус (рівень)» та на основі яких принципів відбувається виділення рівнів (наявність в одиниць спільних специфічних ознак; одиниці будь-якого рівня виділяються шляхом сегментації складніших утворень; одиниці нижчого рівня входять до одиниць вищого).

Ознайомтеся з поняттями «основний рівень» та «проміжний рівень», усвідомте відмінність між ними (одиниці останніх утворюються в одному рівні, а функціонують як одиниці іншого рівня; мають ознаки одиниць обох рівнів). Після цього заповніть таблицю (див. *друге завдання*), зверніть увагу на те, що одиниці рівня та предмет вивчення тою чи тою галуззю мовознавства не співпадають. Поясніть, з якої причини (згадайте протиставлення мови й мовлення). Подумайте, чому стилістичний рівень є надрівнем.

Відповідаючи на четверте питання, розкрийте сутність теорій ізоморфізму (Є. Курилович) та ієрархії рівнів мови (Е. Бенвеніст). Визначте, чому теорія ізоморфізму не отримала свого реального втілення в описові всієї системи мови.

Розгляд своєрідності мовної системи передбачає висвітлення таких положень: 1) специфічні властивості мовної системи, які вирізняють її серед інших (виражає логічні форми мислення; характеризується стихійністю виникнення й розвитку; має здатність передавати різноманітну інформацію; пов'язана з довкіллям та пізнавальною діяльністю людини; підсистеми мови розвиваються з неоднаковою швидкістю); 2) співвідношення системи й норми (останнє поняття більш вузьке); 3) системні та несистемні явища в мові. Усі положення повинні аргументуватися конкретними прикладами.

Готуючи відповідь на п'яте і шосте питання, див. самостійну роботу № 9.

Коментуючи висловлювання Ф.де Сосюра, обов'язково доведіть, що мова найважливіша поміж усіх знакових систем. Свої твердження аргументуйте прикладами.

Студенти повинні знати: визначення основних термінів; мовні рівні, їх одиниці та типи відношень між ними; види знаків та їх ознаки; специфіку мови як знакової системи.

Студенти повинні вміти: визначати види відношень між одиницями мови та можливі системні зв'язки у складі будь-якої гомогенної чи гетерогенної мовної системи; членувати мовну систему на підсистеми; розрізнити види знаків та на конкретних прикладах демонструвати їхні властивості.

Запитання для самоперевірки

1. Як ви розумієте терміни «система мови» і «структура мови»?
2. Доведіть, що мова є системою. Визначте її особливості, обґрунтуйте відповідь.
3. Розкажіть про типи відношень між мовними одиницями.
4. Дайте визначення мовного ярусу (рівня). За яким принципом виділяються мовні рівні?

5. У чому відмінність між основними і проміжними рівнями мови?
6. Який зміст вкладають у поняття ізоморфізму та ієрархії рівнів мови?
7. Чому мову називають системою систем?
8. Як співвідносяться поняття мовної системи й норми? Розкажіть про несистемні явища в мові.
9. Сформулюйте визначення знака. Назвіть його основні властивості.
10. Які є види знаків? Чому класифікація Ч. Пірса є основною?
11. Схарактеризуйте основні різновиди знакових систем.
12. Що таке мовний знак? Назвіть основні характеристики мовного знака.
13. Доведіть, що мова є системою знаків. Чим вона відрізняється від інших знакових систем?

САМОСТІЙНА РОБОТА

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ № 1. СУТЬ І ПРИРОДА МОВИ

Самостійна робота № 11 (20 год.)

Тема: УКЛАДАННЯ СЛОВНИКА ТЕРМІНІВ МОВОЗНАВСТВА

Методичні рекомендації

Словник термінів укладається упродовж навчального семестру. У ньому повинні бути всі терміни, які виділені у відповідній рубриці планів практичних занять та самостійних робіт.

Терміни розміщуються у словнику за темами. Наприклад, перша тема: *Мова як суспільне явище*. Розташовуються терміни в алфавітному порядку: *емотивна функція, етнолінгвістика, етнос, когнітивна функція, комунікативна функція та ін.* (до першої теми).

Визначення термінів дається за прикладом словарної статті, тобто містить таке:

1. Термін (із зазначенням етимології, якщо він іншомовний);
2. Визначення, тобто зміст лінгвістичного поняття, позначеного цим терміном;
3. Один приклад, за необхідності, з рідної мови чи мови, що вивчається.

Зразок

Прамова (калька з нім. *Ursprache*) – давня мова, з якої виникли мови, що відносяться до однієї сім'ї (латина по відношенню до романських мов). Прамова, що не зафіксована на письмі, реконструюється за допомогою порівняльно-історичного методу.

Література

1. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник – К. : Вища шк. Головне вид-во, 1985. – 360 с.
2. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор. – К. : Либідь, 2001. – 222 с.
3. Кротевич Є. Словник лінгвістичних термінів / Є. Кротевич, Н. Родзевич. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – 236 с.
4. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Большая рос. энцикл., 2002. – 709 с.
5. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов / Ж. Марузо. – М. : Издательство иностранной литературы, 1960. – 436 с.
6. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля–К., 2006. – 718 с.

7. Словник лінгвістичних термінів / [укл.: Левицький В. В., Іваницька М. Л., Іваницький Р. В.]. – Чернівці: ЧДУ, 1996. – 29 с.
8. Українська мова : Енциклопедія. – К. : Українська енциклопедія ім. М. Бажана, 2000. – 752 с.
9. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: Енциклопедичний словник / І. Б. Штерн. – К. : АртЕк, 1998. – 336 с.
10. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – 2-е изд., стер. – М. : УРСС : Едиториал УРСС, 2004. – 571 с.
11. Розенталь Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – М. : Просвещение, 1976. – 544 с.
12. Столярова Л. П. Базовый словарь лингвистических терминов / Л. П. Столярова, Т. С. Пристайко, Л. П. Попко – К. : Изд-во Гос. академии руковод. Кадров культуры и искусств, 2003. – 192 с.

Можна використовувати інші джерела, але вони повинні бути авторитетними.

Інтернет-ресурси

1. Бібліотека "Ізборник". Наукові праці з мовознавства: <http://litopys.org.ua/links/inmovozn.htm>
2. Короткий словник лінгвістичних та перекладацьких термінів (Бик І.С.): <http://www.franko.lviv.ua/faculty/intrel/tpp/glossary.htm>
3. Лінгвістична література на linguists.narod.ru: <http://linguists.narod.ru/downloads1.html>
4. Лінгвістичний портал "Мова інфо": <http://www.mova.info>
5. Російський філологічний портал: <http://www.philology.ru>
6. Словники й енциклопедії в режимі онлайн: <http://dic.academic.ru>
7. Словники на mova.info: <http://www.mova.info/Page.aspx?l1=61>
8. Українська Вікіпедія. Вільна енциклопедія: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
9. Український лінгвістичний портал: <http://ulif.org.ua>

Самостійна робота № 1 (6 год.)

Тема: ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО ЯК НАУКА

План

1. Мовознавство як наука.
2. Зв'язок мовознавства з гуманітарними та природничими науками.

Основні поняття й терміни

Мовознавство, загальне мовознавство, об'єкт і предмет мовознавства, конкретне мовознавство, теорія мови.

Завдання

1. Опрацювати рекомендовану літературу, доповнити Словник лінгвістичних термінів.
2. Укласти схему «Зв'язок мовознавства з гуманітарними та природничими науками». Коротко прокоментувати один із напрямів цього зв'язку (за вибором, письмово).

Література

а) основна:

1. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – С. 224-240.
2. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. – К. : Вища школа, 1988. – С. 21-78,

3. Березин Ф. М. *Общее языкознание* / Ф. М. Березин, Б. Н. Головин – М. : Просвещение, 1979. – С. 308-344.
4. Кодухов В. И. *Общее языкознание* / В. И. Кодухов. – Москва : Высшая школа, 1974. – С. 6-47.

б) додаткова:

1. Кобилянський Б. В. *Короткий огляд історії мовознавства* / Б. В. Кобилянський. – К. : Радянська школа, 1964. – С.3-19, 56-71, 106-123.
2. Шендельс Е. С. *Связь языкознания с другими науками* / Е. С. Шендельс. – М. : Высшая школа, 1962. – 64 с.
3. Селіванова О. О. *Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми* / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2008. – 712 с.
4. Лемман У. *Приемственность языкознания* / У. Лемман // «Вопросы языкознания». – 1999. – № 1.

Методичні рекомендації

Характеризуючи місце мовознавства серед інших наук, необхідно: 1. визначити його зв'язки з гуманітарними науками (філософією, логікою, психологією, історією, етнографією, літературознавством – обов'язково) та природничими (біологією, анатомією, фізіологією, медициною, географією, семіотикою, фізикою, математикою, кібернетикою). Ці зв'язки слід проілюструвати прикладами; 2. знати науки, що виникли на межі мовознавства та інших дисциплін (психолінгвістика, соціолінгвістика, етнолінгвістика, менталінгвістика, лінгвогеографія, кібернетична лінгвістика тощо).

Студенти повинні знати: основні терміни, об'єкт і предмет мовознавства, його зв'язки з іншими науками.

Студенти повинні вміти: визначати й доводити зв'язок мовознавства з гуманітарними і природничими науками.

Запитання для самоперевірки

1. З якими суспільними науками пов'язане мовознавство, у чому полягає цей зв'язок?
Проілюструвати відповідь прикладами.
2. З якими природничими науками пов'язане мовознавство?
3. Які науки виникли на стику мовознавства і природничих наук?

Самостійна робота № 2 (7 год.)

Тема: ПРОБЛЕМА ПОХОДЖЕННЯ МОВИ

План

1. Легенди і міфи про походження мови.
2. Античні теорії (теорія «фюсей» та теорія «тесей»).
3. Мова як продукт людського ества (звукослідувальна, звукосимволічна та вигукова теорії).
4. Соціальні теорії походження мови (теорія трудового договору та теорія трудових вигуків). Яфетична теорія М. Марра.
5. Кінетична теорія (гіпотеза жестів).
6. Матеріалістична теорія.
7. Теорія полігенезу та моногенезу.

Основні поняття й терміни

Звукослідувальна теорія, теорія вигуків, теорія жестів, теорія соціального договору, теорія трудових вигуків, кінетична теорія, яфетична теорія, матеріалістична теорія, лінгвогенез, полігенез, моногенез.

Завдання

1. Опрацювати рекомендовану літературу.
2. Заповнити таблицю:

№	Назва гіпотези	Сутність теорії	Представники

Література

а) основна:

1. Дорошенко С. І. Вступ до мовознавства / С. І. Дорошенко, П. С. Дудик. – К. : Вища школа, 1974. – С. 235-242.
2. Дорошенко С. І. Загальне мовознавство / С. І. Дорошенко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С. 39-44.
3. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2000. – С. 39-45.
4. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства / Ю. О. Карпенко. – К.-Одеса : Либідь, 1991. – С. 187-225.
5. Ющук І. П. Вступ до мовознавства / І. П. Ющук. – К. : Рута, 2000. – С. 14-29.

б) додаткова:

1. Вендина Т. И. Введение в языкознание: Учеб. пособие для педагогических вузов / Т. И. Вендина. – М. : Высш. шк., 2002. – С. 32-38.
3. Головин Б. Н. Введение в языкознание / Б. Н. Головин. – М. : Просвещение 1963. – С. 151-168.
4. Кодухов В. И. Введение в языкознание / В. И. Кодухов. – М. : Высшая школа, 1978. – С. 45-58.
5. Реформатский А. А. Введение в языкознание / А. А. Реформатский. – М. : Аспект Пресс, 1996. — С.457-518.
6. Якушин Б. В. Гипотеза о происхождении языка / Б. В. Якушин. – М. : Наука, 1984. – 136 с.
7. Леонтьев А. А. Возникновение и первоначальное развитие языка / А. А. Леонтьев. – М. : АН СССР, 1963. – 139 с.
8. Николаева Т. М. Теории происхождения языка и его эволюции – новое в современном языкознании / Т. М. Николаева // Вопросы языкознания. – 1996. – № 2. – С. 79–89.

Методичні рекомендації

Питання походження мови є й цікавим, і водночас складним. Існує безліч теорій щодо генезису мови, з ними ви знайомилися при вивченні курсу «Вступ до мовознавства». Слід актуалізувати ці знання та систематизувати їх у вигляді таблиці. У процесі опрацювання основної літератури спробуйте сформулювати своє власне бачення цієї проблеми, з власною аргументацією і, звичайно, з покликанням на мовознавчі теорії.

Згадайте перш за все міфологічні теорії різних народів (треба знати дві-три легенди та біблійну теорію), зверніть увагу на вирішення цієї проблеми в античні часи (теорія «фюсей» та теорія «тесей»). Потім з'ясуйте сутність біологічних гіпотез (звуконаслідувальної та вигукової), соціальних (теорія трудового договору, теорія трудових вигуків, яфетична теорія, гіпотеза Ф. Енгельса), кінетичної теорії (гіпотеза жестів). Саме ці теорії слід обов'язково представити в таблиці, виконуючи завдання. За бажання можна додати інші гіпотези – суспільних регуляторів, статеву, ономатопоетичну, ігор, контактну тощо. Ви повинні знати учених, які розробляли та популяризували наукові гіпотези походження мови, виокремлювати слабкі місця в їхніх теоріях. Окремо розгляньте теорії моногенезу та полігенезу.

Необхідно пам'ятати, що питання походження мови треба відрізнити від питання походження конкретних мов світу: час виникнення конкретних мов обчислюється десятками тисяч років, а мови взагалі – сотнями тисяч років.

Студенти повинні знати: сутність основних теорій походження мови.

Студенти повинні вміти: обґрунтовувати теорії походження мови та критикувати їх слабкі сторони та неспроможність.

Запитання для самоперевірки

1. У чому різниця між походженням мови загалом і походженням конкретної мови?
2. Які міфи та легенди про походження мови ви знаєте?
3. Розкрийте суть біологічних гіпотез. Чому вони неприйнятні?
4. Розкажіть про гіпотези трудового договору, трудових вигуків та жестів. Чому ці гіпотеза є непереконливими?
5. У чому полягає гіпотеза походження мови Ф. Енгельса?
6. Чому яфетична теорія М. Марра є псевдонауковою?
7. Які ще гіпотези походження мови вам відомі? Схарактеризуйте їх.
8. Як ви ставитеся до інопланетного й біблійного походження мови?
Обґрунтуйте свою позицію.
9. Які теорії лінгвогенезу ви знаєте? До якої теорії схиляєтеся?

Самостійна робота № 3 (10 год.)

Тема: **МОВНА СИТУАЦІЯ Й МОВНА ПОЛІТИКА**

План

1. Соціолінгвістика як наука. Проблематика сучасної соціолінгвістики.
2. Мовна ситуація як методологічне поняття соціолінгвістики:
 - а) основні види мовних ситуацій;
 - б) диглосія й білінгвізм як складники мовної ситуації;
 - в) чинники змінюваності мовної ситуації.
3. Поняття мовної політики, її завдання.
4. Поняття державної, офіційної, титульної мови та мови національних меншин.

Основні поняття й терміни

Інтерлінгвістика, гендерна лінгвістика, політична лінгвістика, мовна ситуація, диглосія, білінгвізм, інтерференція, суржик, мовна політика, державна мова, офіційна мова, мова національних меншин, титульна мова, мовний конфлікт.

Завдання

1. Опрацювати рекомендовану літературу.
2. Підготуватися до написання тестів на практичному занятті № 1.

Література

а)основна:

1. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – С.156-183.
2. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. – К. : Вища школа, 1988. – С. 21-78.
3. Білецький А. О. Про мову і мовознавство / А. О. Білецький– К. : АртЕк, 1996. – С.110-116, 131-133, 166-171.
4. Березин Ф. М. Общее языкознание / Ф. М. Березин, Б. Н. Головин – М. : Просвещение, 1979. – Гл.3.

5. Кодухов В. И. Общее языкознание / В. И. Кодухов. – Москва : Высшая школа, 1974. – С. 117-128.
 6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2008. – 712 с.
- б) додаткова:*
- 1 Пінчук О. Ф. Нариси з етно- та соціолінгвістики / О. Ф. Пінчук, П. І. Червяк. – К. : Просвіта, 2005. - 152 с.
 2. Аюпова Л. Л. Языковая ситуация: Социолингвистический аспект / Л. Л. Аюпова. – Уфа : Восточный университет, 2000. – 156 с.
 3. Белл Р. Т. Социолингвистика: цели, методы, проблемы / Р. Т. Белл. – М. : Международные отношения, 1980. – 320 с.
 4. Бертагаев Т. А. Билингвизм и его разновидности в системе употребления / Т. А. Бертагаев // Проблемы двуязычия и многоязычия. – М. : Наука, 1972. – С. 82–88.
 5. Гак В. Г. К типологии форм языковой политики / В. Г. Гак // Вопросы языкознания. – 1989. – № 5.
 6. Гендер и язык : антология / сост. А. В. Кириллина. – М. : Московский государственный лингвистический университет, 2003. – 128 с.
 7. Іванишин В. Мова і нація / В. Іванишин, Я. Радевич,-Винницький. – Дрогобич : Відродження, 1994. – 218 с.
 8. Козловский В. А. Политическая лингвистика / В. А. Козловский. – М. : Изд-во «Флинта», «Наука». 2006. – 254 с.
 9. Мова тоталітарного суспільства : зб. ст. – К. : Національна академія наук України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови, 1995. – 126 с.
 10. Масенко Л. Т. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір / Л. Т. Масенко. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 163 с.
 11. Ткаченко О. Б. Українська мова і мовне життя світу. / О. Б. Ткаченко. – К. : Спалах, 2004. – 271 с.
 12. Товстенко В. Р. Просторіччя в українській мові як структурно-функціональне явище / В. Р. Товстенко. – К. : Інститут української мови НАН України, 2003. – 278 с.
 13. Труб В. М. Явище «суржику» як форма просторіччя в ситуації двомовності / В. М. Труб. // Мовознавство. – 2000. – № 1.
 14. Шумарова Н. П. Мовна компетенція в ситуації білінгвізму / Н. П. Шумарова. – К. : КДЛУ, 2000. – 283 с.

Методичні рекомендації

Соціолінгвістика – наука, що вивчає вплив суспільних явищ і процесів на виникнення, розвиток, соціальну і функціональну диференціацію та функціонування мов, а також зворотний вплив мови на соціум. Виникла вона у другій половині ХХ ст. на основі соціологічного напрямку в мовознавстві. Дослідники виокремлюють у сучасній соціолінгвістиці три течії, що досліджують різні проблеми: перша орієнтована на соціологію (досліджує норми мовного вживання, мету вибору варіантів мови, диглосію, білінгвізм, теорію кодів); друга спрямована на лінгвістику й вивчає неоднорідність мовної системи з огляду на соціальні параметри, а також зв'язок мовних змін із соціальними умовами; третя має етнографічне й методологічне спрямування. Головними векторами соціолінгвістичних досліджень залишаються проблеми мовної ситуації, мовного колективу, суспільних функцій мови, форм її існування в соціумі, соціальної диференціації мов залежно від різноманітності соціальних шарів і соціальних ситуацій двомовності, полілінгвізму, мовної політики, норми, мовного будівництва і т. ін.

Мовна ситуація (термін Ч. Фергюсона) – ситуація взаємодії різних мов чи різних форм існування однієї мови в певній державі чи регіоні з огляду на функціональну специфіку й ареал поширення мов чи форм мов у певний момент історичного розвитку. Виокремлюють кілька параметрів мовних ситуацій (за В. Виноградовим): 1) кількісні (кількість мов та діалектів на певній території, кількість їхніх носіїв); 2) якісні (співвідношення мов,

функціональна рівнозначність / нерівнозначність, характер мовної домінанти); 3) аксіологічні (оцінні), які здійснюють оцінку мов чи форм існування за різними ознаками, як-от: комунікативною придатністю, престижністю, естетичною цінністю тощо; 4) суб'єктивні соціальні установки, яких дотримуються члени відповідних мовних колективів відносно різних мов (О. Швейцер); 5) юридичний статус мов (Н. Мечковська).

Питання про види мовних ситуацій – доволі складне, тому розгляньте тільки такі: одномовні й багатомовні; збалансовані (у багатомовних ситуаціях мови виконують однакові суспільні функції) та незбалансовані (функції мов різні); гармонійні (мови є рівноправними) і дисгармонійні (мови нерівноправні); гомогенна й гетерогенна мовні ситуації (перша характеризується співіснуванням споріднених мов, друга – неспоріднених).

Зверніть увагу на диглосію та білінгвізм як складники мовної ситуації. Термін «диглосія» (від гр. *di* – подвійний, *glossa* – мова) має два значення: 1) мовний стан особистості, коли вона володіє двома чи більше формами існування певної мови (мешканець Карибських островів володіє іспанською літературною та креольською мовами на базі іспанської мови й місцевого діалекту); 2) ситуація функціонування двох стилістично й функціонально розподілених мовних кодів, які можуть сприйматися як одна мова (наприклад, Б. Успенський описав співвідношення давньоруської та старослов'янської мови як диглосію).

Білінгвізм (від лат. *bi* два, *lingua* – мова), на відміну від диглосії в її першому значенні, є двомовністю як ознакою не лише мовного стану індивіда, а й мовної ситуації країни, тобто явищем володіння й користування особистістю або певною групою етносу одночасно двома мовами: здебільшого однією як рідною, іншою набутою, але важливою для спілкування в різних комунікативних сферах (полілінгвізм, або мультілінгвізм, відповідно позначає стан володіння особистістю або певною групою кількома мовами). Багатомовні держави у світі становлять найбільший відсоток. Так, у підручнику Н. Вахтіна та Є. Головка «Соціолінгвістика и соціологія языка» наведено такі дані: одномовними є 6 країн, що складає 4 %, двомовними – 22 (14 %), 3-5 мов мають 27 країн (18 %), 6-10 мов – 24 (16 %), 11-50 – 6 країн (30 %) і більше 50 мов – 28 країн (18 %).

Опрацювавши теоретичний матеріал, подумайте, які чинники впливають на змінюваність мовної ситуації.

Мовна політика – це система заходів, спрямованих на розвиток і функціонування мов, зміну чи збереження мовної ситуації в державі. Суб'єктами мовної політики є держава та її законодавчі органи; комітети по освіті, пресі, кіномистецтву тощо; дослідницькі лінгвістичні центри; суспільні організації. Основні напрямки мовної політики: створення законів, що стосуються державних, офіційних мов, мов національних меншин; створення чи вдосконалення писемності для безписемних народів; прогнозування та планування мовного розвитку; наукове планування процесів масового поширення державної, міжнаціональної мови, розвитку двомовності чи багатомовності; фінансування підтримки певної мови або мов; уведення нових мовних норм чи збереження старих; реформування правопису; упорядкування терміносистем; освітнє планування вивчення мов, укладання освітніх програм навчання мовам, видання літератури з метою кодифікації мовних норм (словників, граматик) тощо. Мовна політика може ставати підставою мовного конфлікту, хоча корені мовних конфліктів слід шукати насамперед в економічній, політичній, релігійній сферах, історії та психології народу.

Мовна політика оперує поняттями державної, офіційної, титульної мови. Державна мова є мовою, що виконує інтеграційну функцію в державі, є її символом. У світі наявні країни з однією й кількома державними мовами (наприклад, в Україні, Франції, Британії – одна державна мова; в Бельгії державними мовами є фламандська, французька, німецька; у Люксембурзі – французька, німецька; у Фінляндії – фінська та шведська; у Швейцарії – чотири державних мови: німецька, французька, італійська й ретороманська, причому ретороманців – 50 тис. осіб, тобто 1% населення). Вибір державної мови залежить від демографічних, географічних, психологічних, політичних і релігійних чинників.

Офіційна мова є мовою державного управління, судочинства, законодавства (наприклад, баскська мова є офіційною мовою Країни Басків в Іспанії). У СРСР згідно з Конституцією російська мова мала статус офіційної мови цілої країни.

Титульна мова – мова, назва якої відповідає назві етносу, державного чи національно-територіального утворення

Мова національних меншин визначається поняттям етнічної групи, що не є домінуючою, поступаючись кількісно іншим групам у державі, усвідомлює власну етнічну самобутність, демонструє почуття солідарності, спрямоване на збереження своєї культури, традицій або мови.

Більш повну інформацію за темою можна знайти у підручнику О. О. Селіванової (<http://toloka.to/t50257> – електронний ресурс).

Студенти повинні знати: основні поняття соціолінгвістики.

Студенти повинні вміти: характеризувати особливості мовної ситуації та мовної політики на приклади конкретної держави.

Запитання для самоперевірки

1. Що таке соціолінгвістика?
2. Які проблеми розглядає соціолінгвістика?
3. Дайте визначення мовної ситуації, назвіть чинники, що її характеризують.
4. Розкажіть про види мовних ситуацій.
5. Чим різняться поняття диглосії та білінгвізму?
6. Що впливає на змінюваність мовної ситуації?
7. Дайте визначення поняття «мовна політика», схарактеризуйте завдання мовної політики.
8. Розмежуйте поняття державної, офіційної, титульної мови та мови національних меншин.
9. Схарактеризуйте мовну ситуацію в Україні та мовну політику держави.

Самостійна робота № 4 (10 год.)

Тема: **МОВА ЯК ІСТОРИЧНА КАТЕГОРІЯ. УЗАЄМОДІЯ МОВ**

План

1. Мова як явище, що історично розвивається. Статика й динаміка, синхронія та діахронія.
2. Зовнішні та внутрішні чинники мовних змін.
3. Темпи мовних змін. Проблеми скачка і прогресу в розвитку мов.
4. Взаємодія мов як чинник мовних змін. Види взаємодії.
5. Розвиток мови в різні суспільно-економічні формації.

Основні поняття й терміни

Статика, динаміка, синхронія, діахронія, зовнішні та внутрішні чинники мовних змін, абсолютний прогрес, відносний прогрес, дивергенція, конвергенція, субстрат, суперстрат, адстрат, інстрат, суржик, піджин, креольська мова, народність, нація, етнос, національна мова.

Завдання

1. Опрацювати рекомендовану літературу.
2. Письмово визначити, дією яких законів чи антиномій мовного розвитку можна пояснити появою у мовленні таких заміन (див. зразок виконання):
Залікова книжка → заліковка; гречана крупа → гречка;
метро → в метрі; не було двохсот сторінок → не було двісті сторінок;
п'ять кілограмів → п'ять кілограм; верБА → вЕрба ;

лікарі → люди в білих халатах; цукор → солодка смерть ;
хлопець → кадр; накричати → наїхати.

3. Навести приклади піджини та креольських мов (письмово).

Література

а) основна:

1. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – С.156-206.
2. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. – К. : Вища школа, 1988. – С. 21-78, 251-319.
3. Білецький А. О. Про мову і мовознавство / А. О. Білецький– К. : АртЕк, 1996. – С. 11-18, 110-116, 131-139, 166-170.
4. Березин Ф. М. Общее языкознание / Ф. М. Березин, Б. Н. Головин. – М. : Просвещение, 1979. – С. 240-263, 419–596.
5. Кодухов В. И. Общее языкознание / В. И. Кодухов. – Москва : Высшая школа, 1974. – С. 117-128, 185-201.

б) додаткова:

1. Рождественский Ю. В. Лекции по общему языкознанию / Ю. В. Рождественский. – М. : Высшая школа, 1990. – С. 36- 62, 247-266.
2. Іванишин В. Мова і нація / В. Іванишин, Я. Радевич,-Винницький. – Дрогобич : Відродження, 1994. – С. 112-166.
3. Будагов Р. А. Что такое развитие и совершенствование языка? / Р. А. Будагов. – М. : Наука, 1977. – 264 с.
4. Вайнрайх У. Языковые контакты / У. Вайнрайх. – К. : Вища школа, 1997. – 261 с.
5. Дюпрон А. Язык и история / А. Дюпрон. – М. : ИВИ РАН, 1970. – 85 с.
6. Жлуктенко Ю. О. Мовні контакти / Ю. О. Жлуктенко. – К. : Вища школа, 1966. – 232 с.
7. Журавлев В. К. Внешние и внутренние факторы языковой эволюции / В. К. Журавлев. – М. : Индрик, 1982. – 336 с.
8. Кубрякова Е. С. О понятиях синхронии и диахронии / Е. С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1968. – № 3.
9. Дьячков М. В. Специфика процессов пиджинизации и креолизации языков / М. В. Дьячков // Вопросы языкознания. – 1988. – № 5.
10. Щека Ю. В. Гипотеза о возможных этапах языковой эволюции / Ю. В. Щека // Вопросы языкознания. – 1994. – № 1.

Методичні рекомендації

Мова функціонує в суспільстві й розвивається разом з ним, тобто пристосовується до нових суспільно-історичних умов. Питання «Мова як явище, що історично розвивається» є досить широким. Перш за все з'ясуйте сутність понять «статика» та «динаміка» й похідних від них – «синхронія» та «діахронія». Потім поясніть, як відбуваються мовні зміни (варіантність та її переборення). Подумайте, чому для існування мови потрібен баланс стійкого та змінного.

Мовні зміни завжди мають певні причини. Розглядаючи друге питання, згадайте соціальні чинники (зовнішні причини), які викликають зміни в мові, умійте наводити конкретні приклади таких змін як в українській, так і в іноземній мові. Протилежні начала мови, боротьба між якими призводить до змін, належать до внутрішніх чинників. Усвідомте сутність основних антиномій (протиставлень): норми й системи; плану вираження і плану змісту; мовця і слухача; інформаційної та експресивної функції мови; мови й мовлення (коду й тексту). Зверніть увагу на загальні внутрішні закони розвитку, що єдині для всіх мов: закон еволюційного розвитку структури мови (поступове накопичення нових елементів та відмирання застарілих); закон нерівномірного розвитку різних ярусів мовної структури; закон змін за аналогією; закон компенсаційного розвитку (втрачені форми замінюються

новими); закон економії мовних засобів. Засвоївши теоретичний матеріал, можна виконувати друге завдання (див. зразок).

Відповідь на питання «Темпи мовних змін. Проблеми скачка і прогресу в розвитку мов» повинна висвітлювати такі положення: повільність і неодноразовість змін різних підсистем мови; сутність теорії скачка М. Марра; погляди мовознавців на розуміння прогресу; поняття про абсолютний та відносний прогрес.

Мовні контакти є одним із найсильніших зовнішніх чинників розвитку мови. Вони зумовлюють не тільки запозичення на всіх рівнях мовної структури, а й конвергентний розвиток мов, утворення допоміжних спільних мов і навіть мовну асиміляцію. Розглядаючи питання про взаємодію мов слід у такій послідовності: поняття мовного контакту; типи мовних контактів; зміни, що зумовлюються контактуванням мов; конвергентний розвиток мов; поняття мовного союзу; піджини та креольські мови. Готуючи відповідь, не забувайте усі теоретичні положення ілюструвати прикладами з конкретної мови.

Тривале та інтенсивне контактування мов може призвести до асиміляції однієї з мов, однак сліди витісненої мови можна знайти у мові-переможниці. Розгляньте такі ареально-хронологічні моделі змішування мов: субстрат, суперстрат, адстрат; усвідомте відмінності між ними, умійте наводити приклади субстратних, суперстратних й адстратних явищ у мовах.

П'яте питання передбачає розгляд історії мови у зв'язку з історією суспільства. Необхідно схарактеризувати соціальні спільноти (етнічна група, народність, нація) та основні тенденції розвитку мови, що виявлялися на різних етапах розвитку суспільства (первісний, рабовласницький, феодальний, капіталістичний лад). Зверніть увагу, як на кожному етапі виявлялися і процеси дивергенції та конвергенції. Ознайомтеся з поняттями «штучна мова» та «міжнародна мова».

Студенти повинні знати: особливості змін у мові; зовнішні та внутрішні причини мовних змін; історичні особливості розвитку мов; види мовних контактів та їх наслідки.

Студенти повинні вміти: визначати причини конкретних мовних змін, у тому числі й викликані контактуванням мов; характеризувати піджини, креольські та штучні мови.

Зразок виконання другого завдання

Алфавіт → азбука, абетка. Причина появи синонімів – антиномія плану вираження і плану змісту.

Запитання для самоперевірки

1. Дайте визначення понять *статика, динаміка, синхронія, діахронія*.
2. Чому для існування мови потрібен баланс стійкого та змінного?
3. Охарактеризуйте зовнішні причини мовних змін.
4. Які вам відомі значні зміни в мові, що були викликані свідомим впливом суспільства?
5. Які загальні внутрішні закони діють в мові? Наведіть приклади дії кожного з них.
6. Назвіть антиномії розвитку мови і схарактеризуйте їх.
7. Від чого залежать темпи мовних змін? Обґрунтуйте відповідь.
8. Які думки існують у мовознавстві щодо прогресу в розвитку мов?
9. Доведіть, що мові притаманний відносний прогрес.
10. Розкажіть про мовні контакти. Які зміни в мові можуть бути спричинені контактуванням мов?
11. Як пов'язана історія суспільства з історією мови?
12. Як утворюються мовні союзи? Наведіть приклади мовних союзів.
13. Що таке піджив та креольська мова? Чим вони відрізняються?

Тема: ФОРМИ ІСНУВАННЯ МОВИ

План

1. Форми існування мови і критерії їх виділення.
2. Літературна мова. Основні ознаки літературної мови.
3. Народно-розмовна мова, койне, просторіччя.
4. Територіальна диференціація. Діалект. Говір. Наріччя.
5. Соціальна диференціація мови.

Основні поняття й терміни

Літературна мова, норма, пуризм, узус, функціональний стиль, народно-розмовна мова, койне, просторіччя, діалект, говір, наріччя, професійна мова, жаргон, арго.

Завдання

1. Опрацювати рекомендовану літературу, доповнити словник лінгвістичних термінів.
2. Підготуватися до написання тестів за темою самостійної роботи (на практичному занятті №1).

Література

а)основна:

1. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – С. 181-207.
2. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. – К. : Вища школа, 1988. – С. 6-25, 41-69, 273-287.
3. Білецький А. О. Про мову і мовознавство / А. О. Білецький. – К. : АртЕк, 1996. – С. 173-176.
4. Кодухов В. И. Общее языкознание / В. И. Кодухов. – Москва : Высшая школа, 1974. – С. 117-123, 171-185.
5. Общее языкознание: Формы существования, функции, история языка / отв.ред. Б. А.Серебренников. – М. : Наука, 1972. – С. 419-596.

б)додаткова:

1. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль / М. М. Пилинський. – К. : Наукова думка. 1976. – 288 с.
2. Будагов Р. А. Литературные языки и литературные стили / Р. А. Будагов. – М. : Высшая школа, 1967. – 376 с.
3. Домашнев А. И. О границах литературного и национального языка / А. И. Домашнев // Вопр. языкознания. – 1978. – № 2 – С. 3-13.
4. Филин Ф. П. Что такое литературный язык? / Ф. П. Филин // Вопр. языкознания. – 1979. – № 3. – С. 3-19.
5. Общее языкознание: Формы существования, функции, история языка / отв.ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1972. – 566 с.
6. Аврорин В. А. Проблемы изучения функциональной стороны языка / В А. Аврорин. – М. : Наука, 1976. – 276 с.

Методичні рекомендації

Форма існування мови – це одна з конкретних форм її структурної організації та функціонування в людському колективі. Форм прояву мовою свого соціального призначення – бути засобом спілкування – у мовах світу багато, що зумовлено історичними, культурними, суспільними та іншими чинниками. Але існують повторювані, найбільш типові форми мови, які виокремлюються за певними критеріями. Основними з них є: 1. спільність звукового ладу, граматичної будови (морфології, синтаксису) і значної частки словника; 2. певна системність

і самостійність структури кожної з форм існування; 3. сфера використання; 4. відмінність в рівні досконалості, в комунікативних можливостях. Традиційно виділяють такі форми існування мови: 1) літературна мова; 2) народно-розмовна мова; 3) койне (наддіалектна спільність, інтердіалект); 4) просторіччя; 5) територіальні діалекти; 6) соціальні діалекти.

Опрацьовуючи друге питання, згадайте, що вам відомо про літературну мову з курсу української мови. Відповідь повинна містити таке: визначення літературної мови; ознаки літературної мови (обробленість, унормованість, стабільність, обов'язковість для всіх членів суспільства, стилістична диференційованість, універсальність, наявність усного і писемного різновидів) та їх характеристика. Зверніть увагу на певні відмінності в характері конкретних літературних мов (час і особливості формування, різні функції тощо). Подумайте, чи завжди літературна мова є формою вияву національної мови.

Народно-розмовну мову нерідко називають повсякденно-розмовною, що указує на переважну сферу її використання – щоденне життя, побут. Народно-розмовна форма протиставлена, з одного боку, літературній формі, а з іншого, – усім іншим формам існування мови. Розгляньте відмінності її від просторіччя, наведіть конкретні приклади, що ці відмінності демонструють. Характеризуючи койне, визначте його специфіку як засобу міждіалектного (інколи й міжнаціонального) спілкування, ознайомтеся з конкретними видами койне – лондонське, пекінське, київське тощо – та їх значенням в історії національної мови. Подумайте, чому українсько-російський суржик не можна віднести до койне.

Розглядаючи питання про територіальну диференціацію мови, розмежуйте поняття діалекту, говору та наріччя; назвіть їхні відмінності від літературної мови; схарактеризуйте взаємозв'язок літературної мови та діалектів. Пригадайте діалекти української мови та їх ознаки, ознайомтеся з діалектами іноземної мови, яку вивчаєте.

Соціальні діалекти відрізняються від територіальних як своїм функціонуванням, так і структурою. Це мова певної соціальної чи професійної групи, що є відгалуженням загальнонародної і має набір специфічних слів та висловів, які відображають спеціальні потреби й смаки цієї групи. Соціальні діалекти поділяють на професійні, жаргони (звичайні) й таємні (арго), зараз прийнято виокремлювати ще і сленг. Усвідомте відмінності між цими поняттями та причини соціальної диференціації мови

Студенти повинні знати: форми вияву національної мови та критерії їх виділення; особливості територіальної та соціальної диференціації мови; основні діалекти української та іноземної мови, що вивчається.

Студенти повинні вміти: виявляти порушення літературних норм; розрізняти різновиди територіальних та соціальних форм вияву літературної мови; характеризувати діалектні особливості мови.

Запитання для самоперевірки

1. Назвіть форми вияву національної мови. Чим вони різняться?
2. У якому співвідношенні знаходяться поняття «національна мова» й «літературна мова»?
3. Який зміст вкладають в поняття «літературна мова» та «мова художньої літератури»?
4. Схарактеризуйте ознаки літературної мови
5. У якому відношенні знаходяться поняття «система», «узус» і «норма»?
6. Що таке пуризм? Чи можна вважати літературну норму явищем консервативним, яке стримує розвиток мови?
7. Визначте специфічні риси народно-розмовної мови, койне та просторіччя. Чому суржик не можна віднести до койне?
8. Що розуміють під територіальним (місцевим) діалектом?
9. Розмежуйте поняття «діалект», «говір», «наріччя».
10. Що таке соціальні діалекти? Схарактеризуйте основні різновиди соціальних діалектів.
11. У чому виявляється зв'язок між соціальною й територіальною диференціацією мови?
12. Укажіть відмінності між територіальними та соціальними діалектами

Тема: КЛАСИФІКАЦІЯ МОВ

План

1. Морфологічна класифікація мов:
 - а) ізолюючі мови, їхні ознаки;
 - б) аглютинативні мови;
 - в) флективні мови;
 - г) інкорпоруючі мови;
 - д) аналітичні та синтетичні типи мов.
2. Генеалогічна класифікація мов:
 - а) мовні сім'ї;
 - б) індоєвропейська сім'я.

Основні поняття й терміни

Морфологічна (типологічна) класифікація мов; ізолюючі, аглютинативні, флективні, інкорпоруючі мови; синтетичні й аналітичні мови; генеалогічна класифікація мов; порівняльно-історичний метод, санскрит, мовна сім'я, гілка, група, підгрупа; прामова, мертва мова.

Завдання

1. Опрацювати рекомендовану літературу.
2. Підготуватися до написання тестів на практичному занятті № 1.

Література

а) основна:

1. Дорошенко С. І. Вступ до мовознавства / С. І. Дорошенко, П.С. Дудик. – К. : Вища школа, 1974. – С. 263-291.
2. Дорошенко С. І. Загальне мовознавство / С. І. Дорошенко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С. 242-249.
3. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2000. – С. 58-101.
4. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства / Ю. О. Карпенко. – К.-Одеса : Либідь, 1991. – С. 86-108.

б) додаткова:

1. Вендина Т. И. Введение в языкознание: Учеб. пособие для педагогических вузов / Т. И. Вендина. – М. : Высшая школа, 2002. – С. 262-268.
2. Кодухов В. И. Введение в языкознание / В. И. Кодухов. – М. : Высшая школа, 1978. – С. 252-275.
3. Реформатский А. А. Введение в языкознание / А. А. Реформатский. – М. : Аспект Пресс, 1996. – С. 411-456.
4. Кузнецов П. С. Морфологическая классификация языков / П. С. Кузнецов. – М. : Изд. МГУ, 1954. – 239 с.
5. Иванов В. В. Генеалогическая классификация языков и понятие языкового родства / В. В. Иванов. – М. : Издательство Московского Университета, 1954. – 52 с.
6. Солнцев В. М. Типология и тип языка / В. М. Солнцев // Вопросы языкознания. – 1978. – № 2.

в) довідкова

1. Атлас языков мира Происхождение и развитие языков во всем мире : пер. с англ. / Конс. Б. Комри, С. Мэттьюс, М. Полински. – Словакия : Лик пресс, 1998. – 224 с.
2. Мови світу: Енциклопедичний довідник / укл. Ю. М. Левицький. – Львів : Місіонер, 1998. – 200 с.

3. Потапов В. В. Краткий лингвистический справочник: Языки и письменность. 2-е изд., перер. и доп. / В. В. Потапов. – М. : Фонд «Развития фундаментальных лингвистических исследований», 2014. – 272 с.
4. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Большая рос. энцикл., 2002. – 709 с.

Методичні рекомендації

Типологічна класифікація встановлює схожість і відмінності мов в їх найбільш важливих властивостях граматичної будови (не залежних від їх генетичної спорідненості). Найвідомішою з типологічних класифікацій є морфологічна класифікація мов, що оперує таким поняттям як спосіб з'єднання морфем, що виражають те чи те граматичне значення. З цією класифікацією ви знайомилися при вивченні курсу «Вступ до мовознавства». Перш за все згадайте авторів традиційної морфологічної класифікації – братів Фридриха та Августа Шлегелів (доповнив її Август Шлейхер). З'ясуйте особливості флективних, ізолюючих, аглютинативних та інкорпоруючих мов. Зверніть увагу на виділення в кожному з типологічних класів синтетичних та аналітичних підтипів (залежно від того, як передаються в мові граматичні значення й виражаються стосунки між одиницями).

Генеалогічна класифікація – це класифікація мов за спільністю походження. Вивчаючи її, перш за все згадайте основні принципи класифікації та поняття (порівняльно-історичний метод, санскрит, сім'я, група, підгрупа, мертва мова), вчених, що стояли у витоків класифікації. Ви маєте знати: 10 найбільш відомих та поширених сімей (індоєвропейську, китайсько-тибетську, семіто-хамітську, аустронезійську, дравідську, тюркську, фінно-угорську, кавказьку, корейську, алтайську); територію їх поширення на лінгвістичній карті; приклади мов, що входять до цих сімей. Особливу увагу слід звернути на мови індоєвропейської сім'ї.

Студенти повинні знати: принципи морфологічної класифікації мов, типологічні види мов та їх ознаки; принципи генеалогічної класифікації та основні сім'ї мов.

Студенти повинні вміти: визначати місце мови в морфологічній та генеалогічній класифікаціях.

Запитання для самоперевірки

1. Скільки мов тепер існує у світі? Чому не можна точно встановити їх кількість?
2. Яку класифікацію мов називають типологічною? Назвіть учених, що зробили вагомий внесок у типологічне мовознавство?
3. Які групи мов виділяють за типологічною класифікацією? Схарактеризуйте їх.
4. Дайте визначення синтетичних та аналітичних мов, наведіть приклади.
5. Чи бувають чисті типи мов? Доведіть свою думку.
6. Які ви знаєте інші типологічні класифікації мов? Яка з них, на вашу думку, заслуговує на особливу увагу й чому?
7. Які мови називаються спорідненими? За якими критеріями визначається спорідненість мов? Дайте визначення прамови.
8. Що таке генеалогічна класифікація мов? На основі якого методу вона створена?
9. У чому полягає сутність системи генеалогічної класифікації: що таке сім'я, група (гілка), підгрупа мов?
10. Скільки мовних сімей існує у світі? Назвіть найбільш чисельні сім'ї, наведіть приклади мов, що до них входять.
11. Які мови називаються мертвими?

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ № 2. МОВА ЯК СИСТЕМА

Самостійна робота № 7 (10 год.)

Тема: МОВА ЯК ЗНАКОВА СИСТЕМА

План

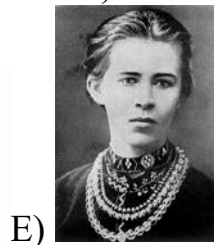
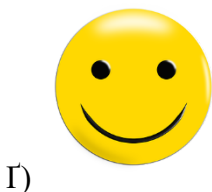
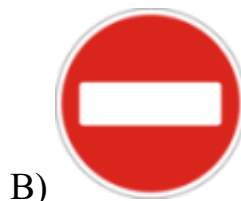
1. Поняття про знак та його ознаки. Структура знака.
2. Види знаків.
3. Знакові системи та їх типологія.
4. Особливості мовного знака. Асиметричний дуалізм мовного знака.
5. Місце мови серед інших знакових систем. Лінгвосеміотика.

Основні поняття й терміни

Семіотика, знак, план вираження й план змісту (форма, експонент і значення); унілатеральна і білатеральна концепції; знаки-ознаки, знаки-сигнали, знаки-символи, знаки-копії, мовний знак, теорія звукового символізму, асиметрія мовного знака, лінгвосеміотика.

Завдання

1. Опрацювати рекомендовану літературу.
2. Довести, що лексема є знаком мови (письмово).
3. Письмово визначити вид знака:

Ж) Табличка «Обережно, злий собака».

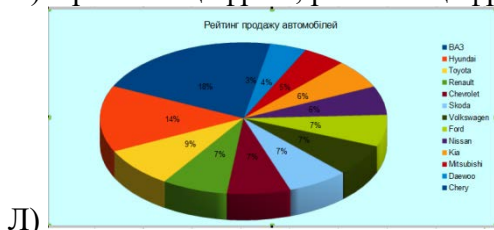
З) Звуконаслідувальні слова: гав-гав, ку-ку та ін.

И) Слова *стіл, дерево, ходити, веселий*.

І) Система шкільних оцінок.

Ї) Посмішка на обличчі.

Й) Арабська цифра 8, римська цифра VIII. К) Гімн країни.

Література

а) основна:

1. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М.П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – С. 20-35.

2. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. – К. : Вища школа, 1988. – С. 117-137.
3. Білецький А. О. Про мову й мовознавство / А. О. Білецький. – К. : АртЕк, 1997. – С. 162-165, 176-187, 193-195.
4. Кодухов В. И. Общее языкознание / В. И. Кодухов. – Москва : Высшая школа, 1974. – С. 123-133.
5. Березин Ф. М. Общее языкознание / Ф. М. Березин, Б. Н. Головин – М. : Просвещение, 1979. – С. 114-141.

б) додаткова:

1. Агеев В. Семиотика / В. Агеев. – М. : Издательство «Весь Мир», 2002. – 256 с
2. Соломоник А. Семиотика и лингвистика / А. Соломоник. – М. : Молодая гвардия, 1995. – 352 с.
3. Попович М. В. Мова як знакова система / М. В. Попович. – К. : Наукова думка, 1965. – 192 с.
4. Уфимцева А. А. Типы словесных знаков / А. А. Уфимцева. – М. : УРСС, 2004. – 204 с.
5. Мечковская Н. Б. Семиотика: Язык. Природа. Культура / Н. Б. Мечковская. – М. : Академия, 2007. – 432 с
6. Кочерган М. П. Мова як знакова система / М. П. Кочерган // УМЛШ. – 1973. – № 4.
7. Солнцев В. М. Языковой знак и его свойства / В. М. Солнцев // Вопросы языкознания. – 1977. – №2.
8. Лотман Ю. М. Семиосфера / Ю. М. Лотман. – СПб. : «Искусство-СПБ» 2000. – С. 335–391.
9. Левицкий В. В. Звуковой символизм / В. В. Левицкий // Мовознавство. – 1993. – № 1.

Методичні рекомендації

Готуючи відповідь на перше питання, дайте визначення знака й доведіть, що людина живе у світі знаків; з'ясуйте основні ознаки будь-якого знака (двостороння сутність: план вираження та план змісту, входження в певну знакову систему, умовність значення знака, узагальненість змісту). Зверніть увагу: 1. на наявність різних точок зору щодо структури знака: білатеральна та унілатеральна теорії (усвідомте відмінність між ними); на три аспекти знаків: семантику (внутрішньознакові відношення), синтактику (відношення між іншими знаками, насамперед в межах тексту) і прагматику (відношення, що виявляються при вживанні).

Характеризуючи види знаків, розгляньте такі їх класифікації: за типом відношень між матеріальною формою знака й позначуванним об'єктом (знаки-ознаки, знаки-сигнали, знаки-символи, знаки-копії); за фізичною природою (акустичні (слухові), оптичні (зорові), дотикові (брайлівський алфавіт), нюхові, смакові). Тільки після засвоєння особливостей знаків кожного типу можна виконувати третє завдання.

Перш ніж розглядати типологію знакових систем згадайте визначення системи та типи відношень, які встановлюються між її одиницями. Ознайомтеся з основними різновидами знакових систем: первинні/вторинні, штучні/природні, статичні/динамічні, однорідні/неоднорідні, прості/складні. Умійте наводити приклади таких систем.

Особливості мовного знака слід характеризувати в такій послідовності: визначення мовного знака; його специфічні властивості (відтворюваність, багатозначність, можлива наявність емоційного компоненту в його значенні, заміненість, історична змінність, здатність до сполучуваності тощо); асиметричний дуалізм мовного знака: непаралельність плану вираження і плану змісту, суть якого полягає в тому, що позначувальне (позначення) прагне мати інші функції, а позначуване (значення) прагне виразитися іншими засобами. (Зверніть увагу на те, що в результаті цього в мові наявні такі явища, як полісемія, омонімія, синонімія, явища синкретизму й аналізму.) Умійте виявляти в мовного знака також загальні ознаки.

Розглядаючи специфіку мовної системи знаків, розкрийте такі особливості мови як семіотичної системи: природність виникнення і здатність до саморегулювання; продукт тривалого розвитку; універсальність; поліфункціональність; складність структури.

Друге завдання передбачає обґрунтування положення про те, що основним знаком мови є лексема. Для цього необхідно виявити в цій одиниці ознаки мовного знака.

Студенти повинні знати: види знаків та їх ознаки; специфіку мовного знака та знакової системи мови.

Студенти повинні вміти: розрізняти види знаків та на конкретних прикладах демонструвати їхні властивості; коментувати твердження й обґрунтовувати власну думку.

Запитання для самоперевірки

1. Сформулюйте визначення знака. Назвіть його основні властивості.
2. Як визначається сутність знака в білатеральній та унілатеральній теоріях?
3. Назвіть та схарактеризуйте три аспекти знака.
4. Які є види знаків? Чому класифікація Ч. Пірса є основною?
5. Схарактеризуйте основні різновиди знакових систем.
6. Як називається наука, що вивчає структуру та функціонування різних знакових систем? Із працями яких учених пов'язують зародження цієї науки?
7. Що таке мовний знак? Назвіть основні характеристики мовного знака.
8. Які думки існують стосовно знакових одиниць у мові? Чи всі мовні одиниці можна вважати знаками?
9. Поясніть сутність асиметричного дуалізму мовного знака. Наведіть приклад асиметрії між планом вираження і планом змісту.
10. Доведіть, що мова є системою знаків. Чим вона відрізняється від інших знакових систем?
11. Наведіть приклади зв'язку мови з іншими знаковими системами.

Самостійна робота № 8 (12 год.)

Тема: СПЕЦИФІКА МОВНИХ РІВНІВ

План

1. Фонологічна система мови. Поняття фонем. Фонем в парадигматиці і синтагматиці.
2. Лексико-семантична система мови. Слово як одиниця знакового рівня.
3. Граматична система мови. Граматичні категорії (морфологічні й синтаксичні).
4. Проміжні рівні: словотвірний, фразеологічний.
5. Національні особливості мовних підсистем.

Основні поняття й терміни

Фонема, алофон, слово, лексема, лексико-семантична система мови, морфологічні категорії, синтаксичні категорії, способи словотвору, морфема, фразеологізм.

Завдання

1. Опрацювати рекомендовану літеру, підготуватися до написання тестів (на практичному занятті № 2).

Література

а)основна:

1. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М.П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – С. 61-74.
2. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. – К. : Вища школа, 1988. – С. 138-250.
3. Кодухов В. И. Общее языкознание / В. И. Кодухов. – Москва : Высшая школа, 1974. – С. 134-152.

4. Березин Ф. М. Общее языкознание / Ф. М. Березин, Б. Н. Головин – М. : Просвещение, 1979. – С. 90-110.
5. Серебренников Б. А. Общее языкознание. Внутренняя структура языка / Б.А. Серебренников. – М.: Наука, 1972. – 564 с.

б) додаткова:

1. Карпов В. А. Язык как система / В. А. Карпов. – Минск : Выш. школа, 1992. – 302 с.
2. Мельничук А. С. Понятие системы и структуры языка / А. С. Мельничук // Вопросы языкознания. – 1970. – № 1.
3. Солнцев В. М. Язык как системно-структурное образование / В. М. Солнцев. – М. : Просвещение, 1977. – С.11-52, 68-92.
4. Васильева Л. П. До питання про співвідношення мови – системи та мови – стандарту / Л. П. Васильева // Мовознавство. – 2002. – № 2–3.
5. Дудок Р. І. Системність та структурність мови / Р. І. Дудок // Мовознавство. – 2003. – № 5.
6. Жлуктенко Ю. О. Гетерогенні елементи в мовній системі / Ю. О. Жлуктенко // Мовознавство. – 1997. – № 4.
7. Маслов Ю. С. Об основных и промежуточных ярусах в структуре языка / Ю. С. Маслов // Вопросы языкознания. – 1968. – № 4.
8. Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови : лінгвофілософські нариси / Ф. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 192 с.
9. Підручники з курсу «Сучасна українська мова».

Методичні рекомендації

З одиницями мовних рівнів та їх системною організацією ви знайомилися в курсі української мови. Готуючись до написання тестів, вам слід згадати визначення цих одиниць, їх ознаки та класифікації.

Основною одиницею фонетичного рівня є фонема – абстрактна одиниця мови, що реалізується у звуках (алофонах) і є будівельним матеріалом для одиниць вищих рівнів. Зверніть увагу на функції фонем, розгляньте класифікацію фонем. Подумайте, як реалізується на фонетичному рівні синтагматичні та парадигматичні відношення. Порівняйте систему фонем української мови та іноземної, яку ви вивчаєте (кількісно та якісно).

Лексико-семантичний рівень найменш системний, оскільки до його складу входить велика кількість одиниць. Ви повинні знати: визначення слова й лексеми; ознаки слова; типи лексичних значень; лексико-семантичні категорії (багатозначні та однозначні слова, омоніми, синоніми, антоніми, пароніми); групи слів за походженням, активністю вживання та стилістичним забарвленням.

Характеризуючи морфологічний рівень, згадайте принципи виділення частин мови та їх класифікацію. Зверніть увагу на те, як на цьому рівні реалізуються міжрівневі зв'язки. Умійте визначати національну специфіку морфологічних систем різних мов.

Синтаксичний рівень має свої одиниці – словосполучення та речення. Згадайте їх визначення та основні ознаки, класифікацію словосполучень і речень (у загальному вигляді).

Розглядаючи проміжні рівні, потрібно знати не тільки визначення та особливості їхніх одиниць, але й доводити, що вони утворюються в одному рівні, а функціонують як одиниці іншого рівня та мають ознаки одиниць обох рівнів.

Студенти повинні знати: особливості системної організації основних і проміжних рівнів мови;

Студенти повинні вміти: характеризувати одиниці основних і проміжних рівнів; визначати особливості парадигматичних та синтагматичних відношень між ними.

Запитання для самоперевірки

1. Дайте визначення фонемі, схарактеризуйте її функції.
2. Що таке алофон?
3. Як класифікуються фонемі?
4. У чому полягає різниця між термінами *слово* й *лексема*?

5. Назвіть основні ознаки слова.
6. Дайте визначення лексичного значення слова. Які ви знаєте типи лексичних значень?
7. У які типи відношень вступає слово? Схарактеризуйте їх.
8. Доведіть, що лексичний рівень має найнижчий рівень системності.
9. Розкажіть про морфологічний рівень.
10. Як на морфологічному рівні реалізуються міжрівневі зв'язки?
11. Охарактеризуйте специфіку синтаксичного рівня.
12. Чому фразеологічний і словотвірний рівні називають проміжними?

Самостійна робота № 9 (10 год.)

Тема: **МОВА Й МИСЛЕННЯ**

План

1. Основні погляди на співвідношення мови, мислення і свідомості. Менталінгвістика та її напрямки.
2. Відмінності мови й мислення.
3. Основні типи мислення.
4. Узаємозв'язок мови та мислення. Внутрішнє мовлення й мислення.
5. Мовне значення як вияв зв'язку мови й мислення.

Основні поняття й терміни

Мислення, свідомість, менталінгвістика, механістичний напрямок, когнітивна лінгвістика, психолінгвістика, афазія, чуттєво-образне, технічне і поняттєве мислення, внутрішнє мовлення, мовне значення, лексичні та граматичні значення; формальні та змістовні мовні значення, національна свідомість, концепт, мовна картина світу, гіпотеза лінгвальної відносності, етнолінгвістика.

Завдання

6. Підготуватися до написання тестів на практичному занятті № 2.

Література

а) основна:

1. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – С. 183-194.
2. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. – К. : Вища школа, 1988. – С. 219-255.
3. Білецький А. О. Про мову й мовознавство / А. О. Білецький. – К. : АртЕк, 1997. – С. 128-131, 188-205.
4. Кодухов В. И. Общее языкознание / В. И. Кодухов. – Москва : Высшая школа, 1974. – С. 152-167.
5. Березин Ф. М. Общее языкознание / Ф. М. Березин, Б. Н. Головин – М. : Просвещение, 1979. – С. 71-89.

б) додаткова:

1. Общее языкознание: Формы существования, функции, история языка / отв.ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1972. – С. 367-418.
2. Бацевич Ф. С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень: підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2008. – С. 48-57.
3. Панфилов В. З. Взаимоотношение языка и мышления / В. З. Панфилов. – М. : Наука, 1971. – 232 с.
4. Лурия А. Р. Язык и сознание / А. Р. Лурия. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 320 с.
5. Линден Ю. Обезьяны, человек и язык / Ю. Линден. – М. : Мир, 1981. – 272 с.

6. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – К. : СИНТО, 1993. – 192 с.
7. Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский // Собр.соч.: в 6 т. – М. : Педагогика, 1982. – Т.2. – С. 6-361.
8. Біланюк Л. Картина мовного світогляду в Україні / Л. Біланюк // Мовознавство. – 2000. – № 4–5.

Методичні рекомендації

Проблема взаємозв'язку мови й мислення належить до актуальних і найскладніших питань не тільки мовознавства, але й логіки, філософії, психології. Готуючи відповідь на перше питання, а) подумайте, чим пояснюється складність проблеми; б) розмежуйте значення термінів «мислення», «свідомість»; в) ознайомтеся з історією вивчення проблеми, критично проаналізуйте погляди учених, які ототожнювали мову й мислення (В. Гумбольдт, М. Мюллер), протиставляли мову й мислення як незалежні сутності (Ж. Адамар, А. Ейнштейн), розглядали мову й мислення у взаємозв'язку (О. О. Потебня, Л. С. Виготський, М. І. Жинкін). Зверніть увагу на два напрямки, які й сьогодні існують в мовознавстві – механістичний (біхевіористський) та менталістичний. Дайте визначення менталінгвістики, коротко схарактеризуйте її основні напрямки: логічний, психологічний, семіотичний, контенсивний (понятійний). Доведіть наявність зв'язку менталінгвістики з психолінгвістикою та когнітивною лінгвістикою.

Сучасна мовознавча наука дотримується положення про те, мова й мислення єдині, але не тотожні; вони нерозривні, але не злиті в одне, певною мірою автономні й мають свої специфічні риси. Перш за все ознайомтеся з основними відмінностями мови й мислення: мислення з'явилося раніше від мови; воно відносно самостійне; мислення – ідеальне явище, а мова – матеріально-ідеальне; мислення – інтернаціональне явище, а мова – національне; будова мислення й мови не співпадають (поняття, судження та умовиводи – фонема, морфема, лексема тощо); закони розвитку мислення й мови різні (розвиток мислення пов'язаний з оволодінням поняттєвим апаратом, а мови – із впливом суспільства). Нетотожність мови й мислення доводить і той факт, що мислення не завжди словесне.

Опрацьовуючи третє питання, з'ясуйте особливості трьох типів мислення: технічного (наочно-дійового), чуттєво-образного й поняттєвого. Ви повинні знати, в яких формах протікає кожен з цих типів, коли домінує той чи той тип. Перелічені види виступають одночасно і як етапи мислення, і як рівні його розвитку. Подумайте, чи притаманне мислення тваринам? Зверніть увагу на вчення І. Павлова про дві сигнальні системи, завдяки якому зв'язок мови й мислення отримав наукове обґрунтування. Саме друга сигнальна система, яка склалася у процесі праці, лежить в основі вербального спілкування, забезпечує словесне вираження понять, суджень, умовиводів, які формуються в мисленні.

Розглядаючи проблему взаємозв'язку мови та мислення, перш за все схарактеризуйте психофізіологічний зв'язок мови й мислення, розгляньте центри, що керують мовленнєвою діяльністю людини, різні види афазій. Потім розкажіть про внутрішнє мовлення, його типи (беззвучне вимовляння, редуковане мовлення, внутрішнє програмування) та роль у процесі мислення. Насамкінець з'ясуйте функції мови щодо мислення та функції мислення стосовно мови.

П'яте питання передбачає висвітлення таких аспектів: значення як відображувальна функція семантичного боку мовних одиниць, його визначення; лексичне значення й поняття; граматичне значення, його відмінність від лексичного, способи вираження; конотативні значення та їх види; поняття про формальні та змістовні значення, їх роль у процесі комунікації.

Студенти повинні знати: різні аспекти проблеми взаємозв'язку мови й мислення; основні типи значень.

Студенти повинні вміти: розрізняти одиниці мови й мислення; виявляти зв'язки між мовою, мисленням та свідомістю.

Запитання для самоперевірки

1. Дайте визначення понять «мова», «мислення» «свідомість».
2. Чому проблема співвідношення мови й мислення належить однієї з найскладніших проблем мовознавства?
3. Які тенденції щодо питання про співвідношення мови й мислення існують у лінгвістиці?
4. Доведіть, що єдність мови й мислення не означає їх тотожності.
5. Назвіть типи мислення, наведіть приклади мислення без допомоги мови.
6. Що дає вчення І. Павлова про дві сигнальні системи для розуміння взаємозв'язку мови й мислення?
7. Які зони мозку керують мовленнєвою діяльністю?
8. Що таке афазія? Схарактеризуйте її основні види.
9. Розкажіть, у чому виявляється узаємозв'язок мови й мислення.
10. У яких співвідношеннях перебувають внутрішнє мовлення й мислення?
11. Як у мовних значеннях виявляється узаємозв'язок мови й мислення?
12. Доведіть, що невідповідність між потребами у вираженні думки та наявними мовними засобами є рушійним чинником розвитку мови.
13. Яка роль мови в процесах пізнання?

Самостійна робота № 10 (7 год.)

Тема: МЕТОДИ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

План

1. Загальнонаукові методи дослідження та їх використання в лінгвістиці.
2. Описовий метод. Основні етапи описового методу:
3. Порівняльно-історичний метод. Етапи використання порівняльно-історичного методу.
4. Зіставний метод. Мовна типологія. Мовні універсалиї.
5. Структурний метод і його методика.
6. Сучасні методи дослідження мови: соціолінгвістичний, психолінгвістичний, математичний тощо.

Основні поняття й терміни

Метод, прийом, методика, методологія, лінгвістичний метод, індукція, дедукція, описовий метод, інтерпретація, порівняльно-історичний метод, архетип, історичний метод, типологічний (зіставний) метод, типологія, мовні універсалиї, структурний метод, статистичний метод, дистрибутивний, компонентний, трансформаційний аналіз, аналіз за безпосередніми складниками, методи соціолінгвістики; психолінгвістичні методи.

Завдання

1. Опрацювати рекомендовану літературу.
2. Підготуватися до написання тестів за темою самостійної роботи (на практичному занятті № 2).

Література

а)основна:

1. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М.П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – С. 224-240.
2. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. – К. : Вища школа, 1988.
3. Кодухов В. И. Общее языкознание / В. И. Кодухов. – Москва : Высшая школа, 1974. – С. 230, 239.
4. Березин Ф. М. Общее языкознание / Ф. М. Березин, Б. Н. Головин – М. : Просвещение, 1979. – С. 308-344.

б)додааткова:

1. Методи лінгвістичних досліджень: Навч. посібник / Л. П. Іванова. – К. : ІСДО, 1995. – 88 с.
2. Общее языкознание : Методы лингвистических учений / отв. ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1973. – 318 с.
3. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1975. – 313 с.
4. Русанівський В. М. Методологія, теорія і часткові методи лінгвістичних досліджень / В. М. Русанівський // Мовознавство. – 1975. – № 2. – С. 3-11.
5. Єрмоленко С. Я. Лінгвістичні теорії, конкретні методи дослідження / С. Я. Єрмоленко // Мовознавство. – 1981. – № 4.
6. Носенко І. А. Начала статистики для лингвистов / И. А. Носенко. – М. : Высшая школа, 1981. – 157 с.
7. Гулыга Е. В. О компонентном анализе значимых единиц языка / Е. В. Гулыга, Е. И. Шендельс // Принципы и методы семантических исследований. – М. : Наука, 1976. – С. 291-314.

Методичні рекомендації

Перш ніж розглядати методи лінгвістичних досліджень слід усвідомити різницю між поняттями «метод», «методика», «методологія», «прийом». Потім треба визначити сутність, мету та сферу застосування описового, порівняльно-історичного, історичного, типологічного (зіставного), структурного та статистичного методів. Зверніть увагу на етапи використання методів та їх методики, на практичне застосування методів лінгвістичних досліджень та на відмінності між ними.

Опрацьовуючи питання про сучасні методи, необхідно засвоїти таке: 1) методи соціолінгвістики (польового дослідження та соціолінгвістичного аналізу) та їх прийоми; 2) методи психолінгвістики (експериментальні: семантичного шкалювання, лінгвістичний метод, психолінгвістичний метод, а також формуючий метод); 3) математичні методи (кількісні та статистичні).

Студенти повинні знати: основні традиційні методи лінгвістичних досліджень, етапи їх використання та конкретні методики; сучасні методи лінгвістичних досліджень.

Студенти повинні вміти: визначити, які методи використовуються з тою чи тою практичною метою; застосовувати різноманітні методи у власній дослідницькій роботі.

Запитання для самоперевірки

1. Дайте визначення термінів «метод», «методика», «методологія», «прийом дослідження».
2. Опишіть загальнонаукові методики дослідження.
3. Назвіть основні методи дослідження мови. Чому лінгвісти використовують різні методи, аналізуючи мовний матеріал?
4. Розкрийте суть і завдання описового методу. Де цей метод знайшов практичне застосування?
5. Що є об'єктом дослідження порівняльно-історичного методу? Розкажіть про етапи його використання. Де цей метод знайшов практичне застосування?
6. Чим зіставний метод відрізняється від порівняльно-історичного? Що таке *мовна типологія та мовні універсалії*?
7. Яка мета структурного методу? У яких методиках реалізується структурний метод? Розкажіть про них.
8. Які ще методи використовують у лінгвістичних дослідженнях?

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. Кочерган М.П. Загальне мовознавство / М.П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – 288 с.
2. Семчинський С. В. Загальне мовознавство : підручник для студ. філол. ф-тів ун-тів / С. В. Семчинський. – К. : АТ «ОКО», 1996. – 416 с.
3. Ковалик І.І. Загальне мовознавство: Історія лінгвістичної думки / І.І. Ковалик, С.П. Самійленко. – К. : Вища школа, 1985. – 215 с.
4. Удовиченко Г. М. Загальне мовознавство. Проблеми. Методи : навчальний посібник / Г. М. Удовиченко. – К. : Вища шк., 1994. – 235 с.

Додаткова

1. Агеев В. Семиотика / В. Агеев. – М. : Издательство «Весь Мир», 2002. – 256 с.
2. Алпатов В. М. Об антропоцентричном и системоцентричном подходах к языку / В. М. Алпатов // Вопросы языкознания. – 1993. – № 3.
3. Антонович М. Законодавство України та зарубіжних країн щодо статусу державної мови (порівняльний аспект) / М. Антонович // Право України. – 1999. – № 6.
4. Базылев В. Н. Общее языкознание / В. Н. Базылев. – М. : Изд-во «Гардарика», 2007. – 285 с.
5. Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови : лінгвофілософські нариси / Ф. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 192 с.
6. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики : Монографія / Флорій Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
7. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : Підручник / Флорій Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
8. Бенуас Л. Знаки, символы и мифы. – М.: ООО «Издательство Астрель»: ООО «Издательство АСТ», 2004. – 160 с.
9. Березин Ф. М. Общее языкознание / Ф. М. Березин, Б. Н. Головин – М. : Просвещение, 1979. – 416 с.
10. Біланюк Л. Картина мовного світогляду в Україні / Л. Біланюк // Мовознавство. – 2000. – № 4–5.
11. Білецький А. О. Про мову й мовознавство / А. О. Білецький – К. : АртЕк, 1997. – 224 с.
12. Вайнрайх У. Языковые контакты / У. Вайнрайх – К. : Вища школа, 1997. – 261 с.
13. Васильєва Л. П. До питання про співвідношення мови – системи та мови – стандарту / Л. П. Васильєва // Мовознавство. – 2002. – № 2-3.
14. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.
15. Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский // Собр.соч. : в 6 т. – М. : Педагогика, 1982. – Т. 2. – С. 6-361.
16. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики / Г. Гийом. – М. : Эдиториал УРСС, 2004. – 222 с.
17. Даниленко В. П. Общее языкознание и история языкознания / В. П. Даниленко. – М. : Флинта: Наука, 2009. – 272 с.
18. Дорошенко С. І. Загальне мовознавство / С. І. Дорошенко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 283 с.
19. Дудок Р. І. Системність та структурність мови / Р. І. Дудок // Мовознавство. – 2003. – № 5.
20. Дюпрон А. Язык и история / А. Дюпрон. – М. : ИВИ РАН, 1970. – 85 с.
21. Єщенко Т. А. Лінгвістичний аналіз тексту / Т. А. Єщенко. – К. : Академія, 2009. – 376 с.
22. Жлуктенко Ю. О. Гетерогенні елементи в мовній системі / Ю. О. Жлуктенко // Мовознавство. – 1997. – № 4.
23. Жлуктенко Ю. О. Мовні контакти / Ю. О. Жлуктенко. – К. : Вища школа, 1966. – 232 с.

24. Журавлев В. К. Внешние и внутренние факторы языковой эволюции / В. К. Журавлев. – М. : Индрик, 1982. – 336 с.
25. Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії.– Донецьк: ДонНУ, 2006.– К., 1999. – 338 с.
26. Зубкова Л. Г. Общая теория языка в развитии / Л. Г. Зубкова. – М. : РУДН, 2002. – 475 с.
27. Іванишин В. Мова і нація / В. Іванишин, Я. Радевич,-Винницький. – Дрогобич : Відродження, 1994. – 218 с.
28. Иванова Л. П. Курс лекций по общему языкознанию / Л. П. Иванова. – К. : Освита України, 2006. – 312 с.
29. Иванова Л.П. Методы лингвистических исследований / Л.П. Иванова. – К. : ИСПО, 1995. – 138 с.
30. Калита А .А. Энергетика речи: Монография / А. А. Калита. – К. : Кафедра, 2016.
31. Касевич В. Б. Элементы общей лингвистики / В. Б. Касевич. – М. : Наука, 1977. – 177 с.
32. Кодухов В. И. Общее языкознание / В. И. Кодухов. – Москва : Высшая школа, 1974. – 303 с.
33. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О. А. Корнилов. – М. : ЧеРо, 2003. – 349 с.
34. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства / М. П. Кочерган. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – 368 с.
35. Левицкий В. В. Звуковой символизм / В. В. Левицкий // Мовознавство. – 1993. – № 1.
36. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики / А. А. Леонтьев. – М.: Смысл, Академия, 1999. — 288 с.
37. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность / А. А. Леонтьев. – М. : Просвещение, 1969. – 214 с.
38. Лотман Ю. М. Семиосфера / Ю. М. Лотман. – СПб. : «Искусство-СПБ», 2000. – 704 с.
39. Масенко Л. Т. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір / Л. Т. Масенко. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 163 с.
40. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику / В. А. Маслова. – М. : Флинта, 2006. – 296 с.
41. Маслова В.А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
42. Мельничук О. С. Методологічні пошуки в нових підходах до висвітлення мови / О. С. Мельничук // Мовознавство. – 1991. – № 2.
43. Мечковская Н. Б. Семиотика: Язык. Природа. Культура / Н. Б. Мечковская. – М. : Академия, 2007. – 432 с.
44. Мусієнко В. П. Проблема істинності лінгвістичних знань / В. П. Мусієнко // Мовознавство. – 2000. – № 2–3.
45. Николаева Т. М. Теории происхождения языка и его эволюции – новое в современном языкознании / Т. М. Николаева // Вопросы языкознания. – 1996. – № 2. – С. 79–89.
46. Общее языкознание: Методы лингвистических учений / отв. ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1973. – 318 с.
47. Панфилов В. Э. Взаимоотношение языка и речи / В. Панфилов. – М. : Наука, 1971. – 232 с.
48. Пасенко І. Лінгвопуризм і сучасні мови / І. Пасенко // Дивослово. – 2000. – № 12.
49. Перебийніс В. С. Статистичні методи для лінгвістів / В. С. Перебийніс. – Вінниця : Нова Книга, 2013. – 176 с.
50. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль / М. М. Пилинський. – К. : Наукова думка, 1976. – 288 с.
51. Пінчук О. Ф. Нариси з етно- та соціолінгвістики / О. Ф. Пінчук, П. І. Червяк. - К. : Просвіта, 2005. - 152 с.
52. Пищальникова В. А. Общее языкознание / В. А. Пищальникова. – М. : Академия, 2009. – 448 с.

53. Подолян І. Е. Ідея лінгвальної відносності в сучасному науковому контексті / І. Е. Подолян
54. // Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія Філологія. – 2001. – Т. 4. – № 2.
55. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – К. : СИНТО, 1993. – 192 с.
56. Рождественский Ю. В. Лекции по общему языкознанию / Ю. В. Рождественский. – М. : Высшая школа, 1990. – 381 с.
57. Русанівський В. М. Прогностичні функції соціолінгвістики / В. М. Русанівський // Мовознавство. – 1989. – №1.
58. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2008. – 712 с.
59. Соссюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / Ф. де Соссюр. – К. : Основи, 1998. – 324 с.
60. Супрун А. Е. Лекции по лингвистике / А. Е. Супрун. – Минск : БГУ, 1980. – 144 с.
61. Ткаченко О. Б. Українська мова і мовне життя світу. / О. Б. Ткаченко. – К. : Спалах, 2004. – 271 с.
62. Товстенко В. Р. Просторіччя в українській мові як структурно-функціональне явище / В. Р. Товстенко. – К. : Інститут української мови НАН України, 2003. – 278 с.
63. Труб В. М. Явище «суржику» як форма просторіччя в ситуації двомовності / В. М. Труб. // Мовознавство. – 2000. – № 1.
64. Уфимцева А. А. Типы словесных знаков / А. А. Уфимцева. – М. : УРСС, 2004. – 204 с.
65. Феллер М. Проблеми стану і функціонування укр. мови у двомовному соціумі / М. Феллер // Українська мова та література. – 2000. – № 6.
66. Хомський Н. Роздуми про мову / Н. Хомський. – Львів : Ініціатива, 2000. – 352 с.
67. Шумарова Н. П. Мовна компетенція в ситуації білінгвізму / Н. П. Шумарова. – К. : КДЛУ, 2000. – 283 с.
68. Ярмоленко С. Я. Мова як суспільне явище / С. Я. Ярмоленко // Українська мова і література. – 1997. – № 7.

Довідкова

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – 2-е изд., стер. – М. : УРСС : Едиториал УРСС, 2004. – 571 с.
2. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник – К. : Вища шк. Головне вид-во, 1985. – 360 с.
3. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор. – К. : Либідь, 2001. – 222 с.
4. Кротевич Є. Словник лінгвістичних термінів / Є. Кротевич, Н. Родзевич. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – 236 с.
5. Кубрякова Е. С., Демьянков В. В., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. В. Демьянков, Л. Г. Лузина. – М., 1996 – 245 с.
6. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В.Н. Ярцева]. – М. : Большая рос. энцикл., 2002. – 709 с.
7. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов / Ж. Марузо. – М. : Издательство иностранной литературы, 1960. – 436 с.
8. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля–К, 2006. – 718 с.
9. Словник лінгвістичних термінів / [укл.: Левицький В. В., Іваницька М. Л., Іваницький Р. В.] / – Чернівці: ЧДУ, 1996. – 29 с.
10. Столярова Л. П. Базовый словарь лингвистических терминов / Л. П. Столярова, Т. С. Пристайко, Л. П. Попко – К. : Изд-во Гос. академии руковод. кадров культуры и искусств, 2003. – 192 с.
11. Українська мова: Енциклопедія. – К. : Українська енциклопедія ім. М. Бажана, 2000. – 752 с.
12. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: Енциклопедичний

Інформаційні ресурси

1. Інтегрована лексикографічна система «Словники України».
2. Лінгвістична література <http://linguists.narod.ru/downloads1>.
3. Студентська наукова бібліотека: <http://student-library.net/>
4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми: <http://toloka.to/t50257>
5. Матеріали, розміщені на вебсторінках:
 - 1) www.nduv.gov.ua – веб-сторінка бібліотеки ім. Вернадського;
 - 2) <http://www.nbu.gov.ua/> ;
 - 3) <http://nlibrary-rdgu.rv.ua/> ;
 - 4) http://www.djerelo.com/index.php?option=com_content&task=category§ionid=6&id127&Itemid=336;
 - 5) <http://www.classes.ru/grammar/135.Zvegintsev/worddocuments/i.htm>
 - 6) <http://litera-ua.livejournal.com/1585.html>
 - 7) <http://litopys.org.ua/links/inmovozn.htm>
 - 8) <http://chtyvo.org.ua/>
 - 9) litmisto.org.ua/?p=15118

КОНТРОЛЬ З КУРСУ

Перевірка засвоєння знань із навчальної дисципліни «Теорія мови» та вмінь застосовувати їх на практиці проводиться у формах поточного та підсумкового контролю. Поточний контроль здійснюється на всіх заняттях (лекційних і практичних) та передбачає різні види (індивідуальне опитування, фронтальне опитування, тести, термінологічні диктанти, індивідуальні письмові роботи, письмове теоретичне експрес-опитування; перевірка самостійної роботи та письмового виконання завдань, заслуховування доповідей та їх рецензування). Самоконтроль (рефлексія) передбачає підготовку відповідей на питання, які пропонуються студентам у планах практичних та самостійних робіт.

Підсумкові модульні контрольні роботи виконуються після вивчення змістового модуля і містять тестові завдання різного типу.

Після вивчення курсу магістри складають семестровий екзамен.

Питання до екзамену

1. Теорія мови як наука й навчальна дисципліна. Проблематика загального мовознавства.
2. Місце мовознавства серед інших наук. Суміжні з лінгвістикою галузі наукового знання.
3. Походження мови як одна з фундаментальних проблем лінгвістики. Особливості розв'язання цієї проблеми в міфах та легендах. Античні теорії походження мови.
4. Проблема походження мови як продукту людського єства: звуконаслідувальна й вигукова теорії.
5. Соціальні теорії походження мови: договірна теорія й теорія трудових вигуків. Яфетична теорія походження мови.
6. Матеріалістична теорія походження мови. Переваги й недоліки цієї теорії.
7. Багатопланова природа мови. Основні віхи осмислення суті мови.
8. “Біологічна” теорія природи й суті мови. Її переваги та недоліки.
9. Психологічні підходи до суті мови: соціально-психологічний, індивідуально-психологічний, психолінгвістичний. Їх переваги й недоліки.
10. Суспільна природа мови. Специфіка обслуговування мовою суспільства. Суспільні функції мови.
11. Морфологічна класифікація мов. Мови синтетичної та аналітичної будови.
12. Генеалогічна класифікація мов. Глобалізація і зникнення мов.
13. Мова як суспільне явище. Залежність розвитку мови від розвитку і стану суспільства.
14. Роль суспільства у створенні і формуванні мови. Основні та суміжні функції мови й мовної діяльності.
15. Вираження мовою суспільної свідомості. Погляди В. Гумбольдта, Е. Сепіра, О. О. Шахматова, М. Я. Марра щодо зв'язку мови і свідомості.
16. Зв'язок мови й культури.
17. Соціолінгвістика як наука. Проблематика сучасної соціолінгвістики.
18. Поняття мовної ситуації. Диглосія й білінгвізм як складники мовної ситуації.
19. Чинники змінюваності мовної ситуації. Поняття мовної політики.
20. Проблема мовних змін у сучасній лінгвістиці. Синхронія та діахронія в лінгвістиці.
21. Причини мовних змін (внутрішні та зовнішні).
22. Темпи мовних змін. Проблема скачка. Проблема прогресу в розвитку мов.
23. Основні закони розвитку мови. Тенденції мовного розвитку в майбутньому.
24. Узаємодія мов як чинник мовних змін. Види взаємодії. Білінгвізм. Типи двомовності.
25. Субстрат, суперстрат, адстрат, інстрат. Проблема так званих мішаних мов.
26. Провідні принципи виділення форм існування мови.
27. Основні форми існування мови. Літературна й народно-розмовна мова, койне, просторіччя.

28. Територіальні діалекти – компоненти донаціонального й національного періодів існування мови. Диференціація понять діалект – наріччя – говірка. Причини виникнення діалектів.
29. Соціальна диференціація мови. Різновиди соціальних діалектів: професійні мови, групові жаргони, умовні мови, жаргон декласованих.
30. Системний підхід в науці про мову. Поняття про систему і структуру мови. Системні та несистемні явища в мові.
31. Види структурних відношень між мовними одиницями: парадигматичні, синтагматичні та ієрархічні.
32. Мовні підсистеми (рівні, яруси). Теорія ізоморфізму та ієрархії рівнів мови.
33. Фонологічна система мови. Поняття фонем. Фонем в парадигматиці й синтагматиці.
34. Граматична система мови. Граматичні категорії (морфологічні та синтаксичні).
35. Лексико-семантична система мови. Парадигматичні й синтагматичні відношення.
36. Проміжні рівні мови.
37. Поняття про знак і семіотику як науку. Особливості мови як знакової системи.
38. Структура знака. Особливості мовних знаків.
39. Типологія знаків. Класифікація мовних знаків.
40. Мова та невербальні засоби спілкування. Паралінгвістика й паракінесика.
41. Норма як лінгвістичне поняття. Про співвідношення понять структура – норма – узус.
42. Норма літературної мови. Ознаки літературної норми, види норм.
43. Основні проблеми зв'язку мови й мислення. Менталінгвістика як науковий напрям.
44. Форми мислення. Поняттєве мислення як ознака людини. Внутрішнє мовлення.
45. Функції мови щодо мислення і свідомості.
46. Функції мислення і свідомості щодо мови.
47. Гіпотеза лінгвістичної відносності Сепіра-Уорфа та проблема мовних картин світу в сучасній лінгвістиці. Проблематика етнолінгвістики.
48. Історія вивчення проблеми мови і мовлення у працях В. фон Гумбольдта, І.О. Бодуена де Куртене, Ф. де Соссюра. Сучасні уявлення про співвідношення мови й мовлення.
49. Поняття лінгвістичного методу, методології й методики. Огляд традиційних і сучасних лінгвістичних методів. Вихідні прийоми наукового аналізу мовного матеріалу.
50. Описовий метод. Основні етапи описового методу: виділення одиниць аналізу, членування виділених одиниць, класифікація, інтерпретація. Унутрішня й зовнішня інтерпретації.
51. Порівняльно-історичний метод. Етапи використання порівняльно-історичного методу: відбір матеріалу, установлення його генетичного зв'язку, установлення хронології мовних змін, реконструкція архетипа.
52. Зіставний метод. Мовна типологія. Мовні універсалії.
53. Структурний метод та його методики: дистрибутивна, безпосередніх складників, трансформаційна, компонентного аналізу.
54. Сучасні методи дослідження мови: соціолінгвістичний, психолінгвістичний, математичний тощо.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТІВ

Максимальна оцінка за усі види робіт, передбачені навчальним планом і робочою програмою, – чотири бали, мінімальна – 1 бал. На практичних заняттях студент може отримати 24 бали. До цих балів додаються 28 балів за самостійну роботу та 8 балів за модульні контрольні. Таким чином, студенти накопичують до екзамену максимально 60 балів. Після виконання усіх видів роботи, форм поточного й модульного контролю студенту необхідно підтвердити якість знань на екзамені (підсумковий контроль), максимальна кількість балів – 40.

Розподіл балів, які отримують студенти

Поточний, модульний контроль та самостійна робота												Е к з а м е н	Сума
Змістовий модуль 1						Змістовий модуль 2							
Т1		Т2		Т3	К Р	Т1		Т2		Т3	М К Р		
ПЗ 1	СР 1	ПЗ 2-3	СР 2,3	СР 4		ПЗ 4- 5	СР 5	ПЗ 6	СР 6	СР 7	4	40	100
4	4	8	8	4	4	8	4	4	4	4			

Підсумкова оцінка за дисципліну виставляється за підсумковим рейтинговим балом (сума семестрового рейтингового бала та екзаменаційного бала) за таблицею:

Сума балів за всі види навчальної діяльності за 100-бальною шкалою	Форма семестрового контролю <i>екзамен</i>	Форма семестрового контролю <i>залік</i>
	Значення оцінки	Значення оцінки
90 – 100	відмінно	зараховано
75-89	добре	
60-74	задовільно	
35-59	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Перевірка підготовленості студентів з навчальної дисципліни передбачає виявлення 1) рівня теоретичних знань; 2) ступеня оволодіння уміннями лінгвістичного аналізу та основними методиками; 3) обсягу відомостей про лінгвістичну карту світу. Знання оцінюються за такими критеріями: 1) відповідність змісту відповіді темі; 2) повнота розкриття теми; 3) фактична точність, точність терміновживання; 4) обізнаність у літературі з предмету; 5) вміння сформулювати свою точку зору на проблему, що розглядається; 6) послідовність викладу; 7) культура мовлення.

Критерії оцінювання усних відповідей

4 бали заслуговує студент, який виявив усебічні, ґрунтовні знання навчального матеріалу; дав повну, правильну відповідь на запитання; точно визначав та правильно вживав всі терміни; продемонстрував уміння користуватися різними джерелами інформації, самостійно аналізувати, оцінювати, узагальнювати опанований матеріал та обґрунтовувати власну точку зору; може творчо використовувати теоретичний матеріал на практиці; демонструє культуру мовлення.

3 бали заслуговує студент, який виявив знання основних положень теми; дав правильну, але не повну відповідь на запитання (неточності й неповнота відповіді допустимі, але повинні бути усунені після додаткових питань викладача); не завжди точно визначав та правильно вживав окремі терміни; виявив локально-моделювальний та адаптивний рівень оволодіння вміннями використовувати теоретичний матеріал на практиці; наводив окремі власні приклади на підтвердження певних думок; рівень мовленнєвої культури задовільний (допускається 2-3 помилки);

2 бали заслуговує студент, який дав правильну неповну відповідь на запитання; виявив знання основного навчального матеріалу в необхідному для подальшого навчання й майбутньої роботи за професією обсязі, проте не завжди може обґрунтувати висловлені думки, неточно дає визначення окремих термінів, припускається помилок при інтерпретуванні мовних явищ, наводить недостатньо прикладів (або приклади неправильні чи відсутні), недостатньо орієнтується в науковій літературі, демонструє репродуктивний рівень оволодіння вміннями використовувати теоретичний матеріал на практиці; словник та синтаксис відповіді бідні, порушуються норми культури мовлення (допускається 4-6 помилок);

1 бал заслуговує студент, який відтворив частину навчального матеріалу та виявив прогалини у знаннях основного навчально-програмового матеріалу; припустився принципових помилок у відповіді на питання; недостатньо володіє вміннями використовувати теоретичний матеріал на практиці; погано орієнтується у класифікаціях, знає не всі терміни чи невірно вживає їх; припускається грубих мовленнєвих помилок.

Критерії оцінювання письмового завдання

4 бали виставляється за ґрунтовне висвітлення проблеми, вдале цитування та ілюстрації; встановлення зв'язків з іншими дослідженнями; точне визначення всіх термінів з ілюстрацією вживання; правильне виконання практичних завдань, як з використанням типового алгоритму, так і за самостійно розробленим алгоритмом.

3 бали виставляється за повне висвітлення проблеми, але з окремими недоліками в оформленні посилань і цитувань; здебільшого правильний аналіз матеріалу, наявність порівнянь та висновків; точне визначення всіх термінів; незначні помилки при виконанні практичних завдань.

2 бали виставляється, якщо студент викладає основні положення проблеми, але послуговується одним джерелом; дає загалом достатнє визначення більшості термінів; намагається аналізувати факти й події, робити висновки; робить помилки, покласифіковуючи матеріал або інтерпретуючи мовні факти.

1 бал виставляється, якщо студент виклав питання теми на рівні елементарного відтворення окремих фактів, безсистемно та з помилками; визначив окремі терміни; не зробив висновків та узагальнень; не покласифікував правильно більшу частину мовного матеріалу або неправильно інтерпретував його.

Критерії оцінювання самостійної роботи

Оцінка за тестові завдання закритого типу залежить від кількості правильних відповідей, які дав студент.

4 бали – виконано правильно 90-100% завдань тесту.

3 бали – виконано правильно 75-80 % завдань тесту.

2 бали – виконано правильно 60-74 % завдань тесту.

1 бал – виконано правильно 35-59 % завдань тесту.

Якщо студент дав правильні відповіді на 34 % й менше завдань тесту, то самостійна робота не зараховується.

Оцінка за теоретичні і практичні завдання:

4 бали заслуговує студент, який виявив усебічні, ґрунтовні знання навчального матеріалу, дав повну, правильну відповідь на запитання, виявив творчий рівень у використанні теоретичного матеріалу на практиці, не припустився помилок у класифікаціях, точно визначає та правильно вживає всі терміни.

3 бали заслуговує студент, який дав правильну, але не повну відповідь на запитання, виявив локально-моделювальний та адаптивний рівень оволодіння вміннями використовувати теоретичний матеріал на практиці, мав помилки при класифікації явищ, не завжди точно визначає та правильно вживає окремі терміни.

2 бали заслуговує студент, який дав правильну, але неповну відповідь на запитання, виявив знання основного навчального матеріалу в необхідному для подальшого навчання й майбутньої роботи за професією обсязі, виявив репродуктивний рівень оволодіння вміннями використовувати теоретичний матеріал на практиці, але плутає окремі поняття, виявляє неточності й помилки у класифікаціях.

1 бал виставляється студентові, який у відповідях на питання виявив прогалини у знаннях основного навчально-програмового матеріалу, припустив принципових помилок у висвітленні відповідей на питання, дав неповну відповідь на запитання, виявив низький рівень оволодіння вміннями використовувати теоретичний матеріал на практиці, погано орієнтується у класифікаціях, не знає багатьох термінів чи невірно вживає їх.

Критерії оцінювання модульної контрольної роботи

Модульні контрольні роботи містять тестові завдання закритого типу. Оцінка за роботу залежить від кількості правильних відповідей, які дав студент.

Критерії оцінювання екзаменаційної відповіді

Максимальний екзаменаційний бал становить 40 (по 20 балів за кожне питання). Ці бали співвідносяться з оцінкою за національною шкалою таким чином:

- «відмінно» – 36-40 балів;
- «добре» – 35-30 балів;
- «задовільно» – 29-24 бали;
- «незадовільно» – менше 24 балів.

- оцінка «відмінно» виставляється тоді, коли відповідь вважається повною, тобто в ній містяться визначення всіх понять, про які йдеться в питанні, проаналізовано об'єкт аналізу, охарактеризовано його ознаки. Відповідь повинна бути чіткою і послідовною, супроводжуватися (у разі потреби) прикладами;
- оцінка «добре» виставляється, коли у відповіді студента містяться незначні неточності, але при цьому відповідь є повною, змістовною та логічно побудованою;
- оцінка «задовільно» ставиться у тих випадках, коли студент дає не досить чітке або неповне визначення аналізованого об'єкта, не наводить прикладів, нелогічно й непослідовно розкриває суть поняття;
- оцінка «незадовільно» ставиться, якщо студент не подає правильної відповіді на питання екзаменаційного білета, не знає термінологічної системи дисципліни, а також якщо відповідь студента була нелогічною.

ЗРАЗКИ ТЕСТІВ ЗА ТЕМАМИ

Вступ. Багатоаспектна природа мови

1. Загальне мовознавство вивчає:
 - а) особливості мови як людського засобу спілкування, а також структуру й закономірності функціонування всіх мов світу;
 - б) окремі мови або групи споріднених мов;
 - в) методологію мовознавства; г) відношення мови до позамовних явищ.
2. Що є об'єктом дослідження мовознавства?
 - а) мова; б) мовлення; г) мовленнєва діяльність; г) мислення.
3. Конкретне мовознавство вивчає:
 - а) одну мову; б) одну мову або групу споріднених мов;
 - в) нормативність мови; г) форми існування мови.
4. Діахронічне мовознавство:
 - а) описує мову в певний період розвитку;
 - б) вивчає структуру і функціонування мови;
 - в) вивчає розвиток мови; г) зіставляє різні мови.
5. Яка наука вивчає штучні мови:
 - а) соціолінгвістика; б) інтерлінгвістика; в) етнолінгвістика; г) психолінгвістика.
6. Проблема походження мови як засобу спілкування вирішується:
 - а) з опорою на історію конкретних мов;
 - б) з опорою на археологічні дослідження;
 - в) з опорою на пам'ятки писемності;
 - г) шляхом міркувань та припущень учених.
7. Між почуттями людини і звуками є певний прямий зв'язок – це положення гіпотези:
 - а) звукосимволічної; б) звуконаслідувальної;
 - в) вигукової; г) трудових вигуків.
8. Виникнення мови трактується як випадковість у межах такої гіпотези про її походження, як:
 - а) вигукова гіпотеза (гіпотеза довільних вигуків);
 - б) гіпотеза трудових вигуків;
 - в) соціального договору; г) Ф. Енгельса.
9. Теорія «тесей» пов'язана з такою гіпотезою походження мови:
 - а) вигуковою; б) соціального договору;
 - в) звуконаслідувальною; г) жестів.
10. Яка з гіпотез виникнення мови була започаткована Демокритом і Платоном;
 - а) вигукова; б) соціального договору;
 - в) звуконаслідувальна; г) жестів.

Мова й суспільство

1. Хто з мовознавців відстоював розуміння мови як суспільного явища:
 - а) А. Шлейхер, М. Мюллер; б) Г. Штейнталь, В. Гумбольдт;
 - в) Я. Грім, Ф. де Соссюр; г) Й. Гердер, О. Потебня.
2. З якою базовою функцією мови пов'язане таке міркування О. Реформатського: *«Когда мы думаем и желаем передать кому-то то, что осознали, мы облакаем мысли в форму языка»*:
 - а) комунікативною; б) когнітивною; в) емоційною; г) метамовною.
3. Яка з похідних функцій мови не належать до комунікативної:
 - а) акумулятивна; б) прагматична; в) волюнтативна; г) репрезентативна.
4. Формами вияву загальнонародної мови є:
 - а) літературна мова, територіальні діалекти, жаргони, просторіччя;

- б) літературна мова, територіальні діалекти, жаргони, просторіччя, професійне мовлення, мова фольклору;
в) усна й писемна форми.
5. Вперше розмежував мову й мовлення:
а) Л.В. Щерба; б) Ф.де Соссюр; в) І.О.Бодуен де Куртене; г) М. В. Ломоносов.
6. Які ознаки характеризують мову:
а) матеріальна, конкретна, реальна, динамічна, індивідуальна;
б) ідеальна, абстрактна, соціальна, випадкове явище, психофізичне явище;
в) абстрактна, статична, загальна, нелінійна, психічне явище;
г) конкретна, динамічна, індивідуальна, лінійна, психофізичне явище.
7. Указати помилкове твердження:
а) мовлення не залежить від обставин спілкування;
б) мовлення може характеризуватися з погляду істинності / хибності;
в) мовлення розгортається в часі і реалізується в просторі;
г) мовлення первинне, а мова – вторинне явище.
8. Сукупність ідеологічних, політичних, юридичних, адміністративних заходів, спрямованих на розвиток, функціонування, баланс мов – це:
а) мовна ситуація; б) мовна політика; в) білінгвізм.
9. Зазначити, як характеризують мовну ситуацію в Україні:
а) екзогlossen і збалансована; б) екзогlossen і незбалансована;
в) ендогlossen і збалансована; г) ендогlossen і незбалансована.
10. З чим пов'язаний прогрес у розвитку мови. Виділити зайве:
а) зі змінами її внутрішньої структури;
б) з розширенням суспільних функцій мови;
в) з розвитком можливостей виразити новий зміст;
г) зі зникненням нелітературних форм.
11. Які наслідки докорінних суспільних змін (війна, революція) для розвитку мови. Виділити зайве:
а) розширення сфери використання літературної мови;
б) демократизація мов; в) оновлення політичної лексики і фразеології;
г) зміна діалектних меж.
12. Закон економії мовних зусиль виявляється в тому, що:
а) уподібнення одних мовних елементів іншим;
б) на основі мовних одиниць певної категорії формуються одиниці різних категорій;
в) людина намагається мінімізувати розумові та фізичні зусилля в мовленнєвій діяльності;
г) кожне нове явище в мові виростає із вже існуючих в ній явищ і на їх основі.
13. Еволюція в мові пов'язана з антиномією:
а) мовця і слухача; б) регулярності та експресивності;
в) автора й тексту; г) мовної політики й мовної ситуації
14. Білінгвізм - це:
а) навперемінне користування двома мовами;
б) навперемінне користування двома формами однієї мови;
в) навперемінне користування двома спорідненими мовами.
15. Піджин – це:
а) редукована допоміжна мова, що сформувалася в результаті змішування мов на різномовній території, виконує обмежені функції і не є рідною для тих, хто нею користується;
б) мова певного етносу, сформована в результаті етнічного процесу інтеграції, вторинна субстратна мова;
в) особлива форма напівмовності.
16. Процес, коли з декількох мов чи діалектів виникає одна мова, називають:
а) інтеграція; б) ідентифікація; в) детермінація; г) диференціація.

17. Зазначити, як називають сліди мови чужинців у мові-переможниці корінних жителів:
а) субстратом; б) суперстратом; в) адстратом; г) інтерстратом.

Класифікація мов

1. Генеалогічна класифікація мов створена на основі:
а) структурного методу; б) зіставного методу;
в) описового методу; г) порівняльно-історичного методу
2. Визначити основний принцип генеалогічної класифікації мов:
а) характер граматичної будови; б) особливості функціонування мов;
в) походження і ступінь спорідненості.
3. Прамова – це:
а) перша мова, що виникла на Землі; б) давня мова, з якої виникли інші мови;
в) давня мова, з якої виникли мови однієї сім'ї.
4. До якої сім'ї належать такі мови, як *узбецька, казахська, туркменська* та деякі інші:
а) індоєвропейської; б) семіто-хамітської; в) тюркської; г) самодійської.
5. Французька а мова належить до такої групи індоєвропейської сім'ї:
а) германської; б) романської; в) кельтської; г) балтійської.
6. У якому рядку всі мови належать до мертвих:
а) латинь, іврит, старослов'янська, готська, полабська.
б) латинь, кашубська, старослов'янська, готська, їдиш.
в) латинь, кашубська, старослов'янська, готська, полабська.
г) латинь, фламандська, старослов'янська, готська, полабська.
7. Знайти зайву мову з ряду мов: *українська, полабська, білоруська, болгарська, угорська, хорватська, сербська*.
а) угорська; б) хорватська; в) полабська; г) білоруська.
8. Хто з мовознавців першим розробив достатньо вичерпну типологічну класифікацію мов:
а) А. Шлегель; б) В. фон Гумбольдт; в) О. Потебня; г) Дж. Грінберг.
9. Знайти принцип типологічної класифікації мов:
а) протиставлення принципів організації мовного матеріалу;
б) протиставлення лексичного багажу мови;
в) протиставлення походження слів;
г) протиставлення фонемного наповнення мови.
10. До якого типу належать мови, які не мають афіксів і граматичні значення виражають способом прилягання одних слів до інших або за допомогою службових слів:
а) інкорпуючі; б) аглютинативні; в) флективні; г) ізолюючі.
11. До аглютинативних мов відноситься:
а) англійська; б) німецька; в) українська; г) казахська.

Системна організація мови

1. Сукупність відношень між частинами цілого – це:
а) система; б) структура; в) алгоритм; г) комплекс.
2. Назвати особливості структури:
а) цілісність, членованість; б) зв'язаність, членованість;
в) цілісність, зв'язаність; г) зв'язаність, складність.
3. З іменем якого вченого пов'язують введення поняття системи щодо мови:
а) В. фон Гумбольдт; б) Ф. де Соссюр; в) Є. Курилович.
4. Мова є гетерогеною системою, оскільки вона :
а) постійно змінюється та розвивається;
б) складається з неоднорідних одиниць, що утворюють підсистеми;
в) поповнюється новими елементами завдячуючи своєму розвитку.
5. У правильному порядку розташовано одиниці рівнів:
а) словоформа, морфема, синтаксема;
б) морфема, синтаксема, фразема;

- в) фонема, морфема, словоформа.
6. Обрати рівні, між якими утворюється фразеологічний мовний рівень:
- лексико-семантичним і синтаксичним;
 - морфологічним і лексико-семантичним;
 - фонологічним і морфологічним.
7. Відмінкова парадигма іменника представляє:
- синтагматичні відношення; б) парадигматичні відношення;
 - ієрархічні відношення.
8. Складові одного висловлювання поєднуються між собою за допомогою відношень:
- парадигматичних; б) синтагматичних; в) ієрархічних; г) нормативних.
9. Яка з характеристик не є справедливою для мовного знака:
- матеріальність; б) відтворюваність; в) незамінність; г) умовність.
10. Які вчені є прихильниками білатеральної теорії знаків:
- Ю. С. Степанов, В. І. Кодухов; б) О. С. Мельничук, В. М. Солнцев;
 - Л. Блумфільд, Ф. де Соссюр; г) З. Д. Попова, В.А. Звегінцев.
11. Вибрати знак-індекс:
- звуконаслідування *гав-гав*;
 - табличка на дверях із зазначенням посади і прізвища;
 - питальна інтонація; г) дві зірочки на погонах лейтенанта.
12. Які знаки пов'язані з позначуваними предметами, як дії зі своїми причинами:
- знаки-копії; б) знаки-індекси; в) знаки-сигнали.
13. Яку властивість мовного знака видно із зіставлення слів чорний (укр), black (англ.), schwarz (нім.)?)
- лінійність; б) довільність; в) змінність.
14. Одиниці якого мовного рівня не є комбінаціями лінгвістичних знаків:
- фонетичного; б) морфологічного;
 - лексичного; г) синтаксичного.
- Яка лінгвістична дисципліна вивчає жести й міміку:
- інтерлінгвістика; б) паралінгвістика; в) паракінесика.
15. Зазначити, що належать до паралінгвістики:
- міміка й акустичні характеристики голосу;
 - тембр і висота голосу, паузи та інтонація;
 - жести та інтонація.
16. Норма літературної мови – це:
- сукупність загальноприйнятих правил, якими користуються мовці в усному й писемному мовленні;
 - способи мовлення, що склалися традиційно та стихійно і відрізняють одну мову від іншої;
 - мовний звичай, мовне використання, практика вживання тих чи тих засобів.
17. Виділити властивості норм літературної мови:
- наддіалектність, кодифікованість, обов'язковість, варіантність;
 - кодифікованість, обов'язковість, варіантність, історизм, об'єктивність;
 - наддіалектність, обов'язковість, варіантність, історизм.
18. Поняття мовної норми в науковий обіг уведено:
- Ф. де Соссюром; б) представниками Празької лінгвістичної школи;
 - В. І. Кодуховим.
19. Узус – це:
- сукупність загальноприйнятих правил, якими користуються мовці в усному й писемному мовленні;
 - способи мовлення, що склалися традиційно та стихійно і відрізняють одну мову від іншої;
 - мовний звичай, мовне використання, практика вживання тих чи тих засобів.

Мова й мислення

1. Чи є правильним твердження «Мова – це інструмент мислення»?
 - а) так, воно абсолютно правильне;
 - б) правильне тільки для поняттєвого мислення;
 - в) правильне тільки для чуттєво-образного мислення;
 - г) абсолютно неправильне.
2. Поза мовленням мислення не існує:
 - а) це абсолютно правильно;
 - б) це правильно тільки для словесно-логічного типу мислення;
 - в) це правильно тільки для наглядно-образного типу мислення.
3. Оберіть правильне твердження:
 - а) мова і мислення утворюють взаємозумовлену єдність;
 - б) мова і мислення утворюють тотожність;
 - в) мислення – явище позамовне.
4. Вченими, які відривають мову від мислення, є:
 - а) Ж. Адамар; б) М. Мюллер; в) А. Ейнштейн; г) В. фон Гумбольдт.
5. У якому рядку перераховані ознаки мислення:
 - а) несамостійність, матеріальність, національний характер;
 - б) відносна самостійність, ідеальність, інтернаціональний характер;
 - в) несамостійність, матеріальність та ідеальність, національний характер.
6. Понятійне мислення властиве:
 - а) усім тваринам і людям; б) окремим тваринам і людям;
 - в) тільки людям; г) тільки людям з розвиненим інтелектом.
7. Визначити, чим оперує вербальне мислення:
 - а) поняттями, судженнями, умовиводами, аналізує й узагальнює, створює гіпотези й теорії; б) словами, темами, змістом;
 - в) поняттями, відбором тексту, численним знаковими системами;
 - г) словами, сприйняттям.
8. З'ясуйте, яка роль мови в процесах пізнання:
 - а) мова не закріплює результати позамовної діяльності;
 - б) мова є засобом спілкування;
 - в) мова дає можливість вийти за межі чуттєвого сприйняття.
9. З'ясуйте, яка роль мови в процесах пізнання:
 - а) мова не закріплює результати позамовної діяльності;
 - б) мова є засобом спілкування;
 - в) мова дає можливість вийти за межі чуттєвого сприйняття.
10. Оберіть поняття, про зв'язок яких стверджує гіпотеза Сепіра-Уорфа:
 - а) мови і мислення;
 - б) мови і культури;
 - в) мови і мовлення.
11. Яку гіпотезу було висунуто радянськими мовознавцями на противагу гіпотезі Сепіра-Уорфа:
 - а) гіпотезу соціального договору;
 - б) гіпотезу лінгвістичної додатковості;
 - в) гіпотезу зсукосимволізму;
 - г) яфетидологію – «нове вчення про мову».

Методи лінгвістичного дослідження

1. З яким методом пов'язане поняття гіпотези:
 - а) індукція; б) дедукція; в) аналіз; г) синтез.
2. Форма достовірного умовиводу окремого положення із загального – це:
 - а) синтез; б) аналіз; в) індукція; г) дедукція.

3. Як називається дослідницький аспект, що береться за основу лінгвістичного дослідження з урахуванням історії розвитку мови:
а) синхронія; б) діахронія; в) полісемія; г) метафізика.
4. Який із методів опирається на положення про те, що різні мовні елементи мають різне оточення:
а) структурний; б) описовий; в) дистрибутивний; г) зіставний.
5. Які методи застосовують при дослідженні споріднених мов:
а) порівняльно-історичний; б) зіставний;
в) описовий; г) математичний
6. Який метод застосовують при вивченні споріднених і неспоріднених мов:
а) порівняльно-історичний; б) зіставний;
в) структурний; г) соціолінгвістичний
7. Які методи використовують у соціолінгвістичних дослідженнях:
а) спостереження; б) анкетування;
в) компонентний аналіз; г) індукція
8. На основі якого методу створено різні типи словників, шкільні підручники, посібники для ВНЗ:
а) зіставного; б) структурного;
в) описового; г) порівняльно-історичного
9. Обрати одну з методик структурного методу, яка поширена в синтаксичних дослідженнях:
а) дистрибутивна; б) трансформаційна; в) компонентного аналізу.
10. Зазначити, яку з методик структурного методу широко застосовують у лексико-семантичних дослідженнях:
а) безпосередніх складників; б) трансформаційну; в) компонентного аналізу.
11. Яким методом скористалися для перетворення словосполучення *зошит учняв учнівський зошит*?
а) методом використання безпосередніх складників;
б) дистрибутивним аналізом;
в) трансформаційним аналізом; г) компонентним аналізом.

ЗМІСТ

Вступ	3
Навчально тематичний-план курсу «Теорія мови»	5
Плани практичних занять та самостійних робіт	8
Список літератури	71
Контроль з курсу	75
Критерії оцінювання навчальних досягнень студентів	77
Зразки тестів за темами	80